

---

alternatif politika

Cilt 3, Sayı 2, Eylül 2011

**International Governance of Agricultural Biodiversity
at the Crossroads of Biosafety and Market Dynamics
Selcan SERDAROĞLU**

**Küresel İklim Değişikliği, Kyoto Protokolü Esneklik
Mekanizmaları, Gönüllü Karbon Piyasası ve Türkiye:
Eleştirel Yaklaşım
Nahide KONAK**

**Checen Female Suicide Bombers Within The
Framework of Feminist International Relations
Approach: An Analysis on The Basis of Contradictions
Çiğdem Aydın KOYUNCU**

**Bölgesel Alt Sistemler Karşısında Demokratik Barış
Gültekin SÜMER**

**Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkelerinde Siyasi,
Ekonomik ve Sosyal Dönüşüm
Muharrem Hilmi ÖZEV**

KİTAP DEĞERLENDİRMESİ

---

alternatif politika

Cilt 3, Sayı 2, Eylül 2011

International Governance of Agricultural Biodiversity at the Crossroads of Biosafety and Market Dynamics-Selcan SERDAROĞLU, 134-153.

Küresel İklim Değişikliği, Kyoto Protokolü Esneklik Mekanizmaları, Gönüllü Karbon Piyasası ve Türkiye: Eleştirel Yaklaşım-Nahide KONAK, 154-178.

Chechen Female Suicide Bombers Within The Framework of Feminist International Relations Approach: An Analysis on The Basis of Contradictions-Çiğdem Aydın KOYUNCU, 179-197.

Bölgesel Alt Sistemler Karşısında Demokratik Barış-Gültekin SÜMER, 198-227.

Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkelerinde Siyasi, Ekonomik ve Sosyal Dönüşüm-Muharrem Hilmi ÖZEV, 228-251.

KİTAP DEĞERLENDİRMESİ, 252-255.

**INTERNATIONAL GOVERNANCE OF AGRICULTURAL BIODIVERSITY
AT THE CROSSROADS OF BIOSAFETY AND MARKET DYNAMICS¹**

Selcan SERDAROĞLU*

ABSTRACT

Aspects of agriculture, like development, poverty alleviation, trade, food security are regulated by several international organizations, beginning with the United Nations Food and Agriculture Fund (FAO) and progressively dominated by the World Trade Organization (WTO) and its Agreement on Agriculture (AoA). On the other hand, within the framework of the governance of the sustainable development, two multilateral environmental agreements are also dealing with agriculture: United Nations Convention on Biological Diversity (CBD) and the Cartagena Protocol on Biosafety. Thus, the conservation and sustainable use of biodiversity and the prevention and management of risks related to the transboundary movement of living modified organisms (LMO) have expanded the scope of the international governance of agriculture. At this point, two questions must be answered: Do too many international regulations paradoxically decrease the efficiency of this governance with overlappings and contradictions? Are environmental and social issues of sustainable development sacrificed for economic potentialities and trade interests?

Key words: International governance, agriculture, biodiversity, biosafety, international trade.

**BİYOGÜVENLİK VE PİYASA DİNAMİKLERİNİN ETKİSİ ALTINDA
TARIMSAL BİYOLOJİK ÇEŞİTLİLİĞİN ULUSLARARASI YÖNETİŞİMİ**

ÖZET

Tarımın, kalkınma, yoksullukla mücadele, ticaret, gıda güvenliği gibi boyutları başta Birleşmiş Milletler Tarım ve Gıda Fonu (FAO) olmak üzere çok sayıda uluslararası örgüt tarafından düzenlenmekte olan bir alandır. Bunların içinde Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) Tarım Anlaşması gittikçe daha etkili hale gelmektedir. Öte yandan, sürdürülebilir kalkınmanın uluslararası yönetişimi kapsamında iki çok taraflı çevre anlaşması da tarımla

---

¹ The author gratefully acknowledges financial support for this research from Galatasaray University Scientific Research Projects Commission, Grant no: 09.101.002.

bağlantılı dzenlemeler içermektedir: Birleşmiş Milletler Biyolojik eřitlilik Sözleşmesi (BÇS) ve Cartagena Biyogüvenlik Protokolü. Böylece tarımsal biyolojik çeşitliliğinin korunması ve sürdürülebilir kullanımı, ayrıca genetiği değiştirilmiş organizmaların (GDO) doğal çevre ve insan sağlığı üzerinde yaratabileceği risklerin denetimi, mevcut yönetişimi daha da kapsamlı hale getirmiştir. Ancak bu noktada iki soru ortaya çıkmaktadır: Çok sayıda uluslararası dzenlemenin bulunması tarımın yönetişimini paradoksal bir biçimde karmaşık ve etkisiz mi kılmaktadır? Sürdürülebilir kalkınmanın çevresel ve toplumsal boyutları, ekonomik beklentilerin, temelde ticaret önceliklerinin gölgesinde mi kalmaktadır?

Anahtar kelimeler: Uluslararası yönetişim, tarım, biyolojik çeşitlilik, biyogüvenlik, uluslararası ticaret.

Introduction

The link between the agriculture and the protection of biodiversity was possibly one of the main incentives to conclude a global biological diversity convention. During the preliminary negotiation process of the Convention on Biological Diversity (CBD), it has been said that the text, although seeming to have an ecocentric approach putting the intrinsic value of the elements and functioning of ecosystems at the center of conservation requirements, has been, in fact, dealing primarily with the needs of humanity, based on a utilitarian concept of biodiversity. Biological diversity was necessary for the conservation of the agricultural basis for sustainable food paths and also to provide a genetic resource basis for the ongoing biotechnological innovations in agribusiness and pharmaceuticals.

The main objectives of the CBD, as stated in the article 1, are reconciling some ecocentric vision and a usual anthropocentric incentive of global policy making by linking the conservation to the sustainable use of biological diversity. Moreover the use of this resource basis must guarantee a fair and equitable sharing of the benefits in order to promote sustainable development. Later, the Agricultural Biodiversity Program of the CBD, decided at the third Conference of Parties (COP 3) proves also the importance given to human needs: "... biodiversity can serve as a safety-net ... to sustain productive agricultural ecosystems..." (CBD, <http://www.cbd.int/decision/cop/?id=7107>, 11/01/2011).

The conservation of agricultural biodiversity, completed by a sustainable use of genetic resources, entails complementary regulation and implementation requirements for non transgenic seeds/plants and for engineered ones. Their existence is interdependent, that is why

an isolated *issue-area* regime for each vision is not possible and there is some normative and institutional difficulty to establish pertinent governance paths. Within this complex framework, several complementary and also paradoxical issues can be observed: The initial objective is to maintain existing biodiversity and wherever possible, to support it with human interference by means of modern biotechnology. The conservation of existing cultivars and seeds can be completed by new cultivars and seeds (genetically modified plants and also genetic use restriction technologies (GURTs)) and therefore help to sustain agricultural activity, disregarding the development level of populations and to create a varied human diet. The issues deriving from this process are the international plant protection (IPP), the protection of innovations obtained by modern technology by the intellectual property rights (IPRs) and the just remuneration of traditional knowledge and also the use of genetic resources within the frontiers of a sovereign state by access and benefit sharing (ABS). However, there are significant difficulties in managing together the use of natural resources and their conservation; the implementation of ABS when traditional knowledge is used for a new production and the IPRs that should be assigned for such production. Beside this problematic correlation between IPP, ABS and IPRs, food security and biosafety requirements based on the correct assessment of risks on environment in order to implement precautionary measures are complicating the governance process. Recently, the importance of agricultural biodiversity (in other terms “cultivated systems”) has also been emphasized for providing fuel (CBD, <http://www.cbd.int/decision/cop/?id=11644>: 11/01/2011), which puts an additional pressure on food security and development needs.

This conceptual overlapping involves normative and institutional ones. The main articles and further COP decisions of the CBD recognize the crucial character of plant conservation and for the agricultural biodiversity, this concerns also the conservation of their wild relatives to be used for a sustainable food basis. The plant conservation is also the core of Food and Agriculture Organization of the United Nations’ (FAO) approach to agricultural biodiversity. The International Treaty on Plant Genetic Resources for Food and Agriculture of the FAO, details how plant conservation can be implemented in conformity with the CBD’s main objectives: “conservation and sustainable use of plant genetic resources for food and agriculture and the fair and equitable sharing of the benefits arising out of their use”. While food security appears to be one of the targets of the United Nations’ Millennium Development Goals (MDG) to be reached by 2015, trade related aspects of food safety is to be assured by the implementation of Sanitary and Phytosanitary (SPS) measures of the World Trade

Organization (WTO) and the *Codex Alimentarius* of the FAO as regards the implementation of international safety norms.

Beyond the scope of the CBD and the FAO's documents, agriculture and resources related to agriculture are also subject to other regimes, mainly the Agreement on Agriculture (AoA). Furthermore, issues concerning IPRs on genetic innovations are subject to the Trade Related Investment Measures (TRIPS) of the WTO, and also to the International Convention for the Protection of New Varieties of Plants (1961, 1978, and 1991) of the International Union for the Protection of New Varieties of Plants (UPOV), the World Intellectual Property Organization (WIPO) provisions. Also, non-harmonized specific biosafety implementations and national restrictions on their consumption may be in the scope of the Agreement on Technical Barriers to Trade (TBT) of the WTO, specific guidelines of the OECD on transgenic plants constitute the unique means of international documentation on the transboundary movement of LMOs.

On the other hand, international organizations, mainly the World Bank, the FAO, the OECD, and the UNIDO work on assistance initiatives for agricultural and rural development, capacity-building and harmonization of implementations worldwide. Non-governmental organizations and research institutions (i.e. International Fund for Agricultural Development (IFAD), Consultative Group on International Agricultural Research (CGIAR)) support these processes by acting in areas like research for achieving economies of scale in agricultural production, struggle against biopiracy, smallholder farming, poverty reduction. With the International Plant Genetic Resources Institute (IPGRI) or the Rice-Wheat Consortium of the Indo-Gangetic Plains, the CGIAR implements also research on the effects of genetic modifications of agricultural plants for developing countries. The problems of increasing food demand and security concerns are at the heart of the UNDP (via The Biodiversity Global Programme with agriculture as one of the key sectors), the UN's Secretary General's Task Force on the Global Food Security Crisis, the World Bank are taking into account new sources of pressure like changing production and consumption paths, due to the economic growth of emerging countries and the growing market of biofuels. National and regional non-governmental organizations work on the accumulation of legal, scientific and practical knowledge on biosafety implementations, i.e.- the ANBio in Brazil, Asia-Pacific Biosafety Association, African Biological Safety Association or the European Biosafety Association (EBSA).

Consequently, on the global governance level, there are a wide range of institutional structures and various action methods to handle a specific part of this multidimensional issue. The contents of related international agreements and also the activity spheres of international organizations and non-governmental organizations are also diversified but sometimes overlapping, even clashing.

Biodiversity and Agriculture: Between Development and Market Dynamics

To correlate positively the conservation of biodiversity and agriculture is a hard task, due to the fact that the continuous agricultural expansion is a major reason of biodiversity loss (Treweek et al., 2006: 300). Irreversibly, human activities “change the diversity of life on earth” and the rate of this change is greater than at any period of history. Actually, cultivated systems cover 24% of terrestrial surface (Millennium Ecosystem Assessment, 2005: 2-4) and an important part of this land is degraded, which reduces productivity and causes more land tenure/access demands from small farmers as well as from big agribusiness companies. Moreover, the establishment of larger conservation areas is not always considered as an efficient way to alleviate biodiversity depletion as it causes more intensified production activities in existing cultivated area in order to maintain yields and satisfy growing food needs and therefore adds to the soil degradation, water depletion and degradation, genetic erosion due to the intensification and specialization by plant and animal breed.

The most concrete linkage between agriculture and biodiversity is the fact that the biodiversity based ecosystem services (nutrient cycling, rehabilitation of degraded soils, water cycle and availability, pollination) constitute vital input for production activities. Thus, animal and plant varieties are also declining due to the transformation of agriculture activities reducing local varieties of crops and breeds in favor of cost-efficient, globally marketed ones. Furthermore, the consumption paths get adapted to changes and bring out a more simplified human diet and also more simplified, uniform cultures, the loss of traditional knowledge. Consequently, the main “90% of our food energy and protein comes from only 15 plant and 8 animal species.” (CBD, <http://www.cbd.int/agro/Whatstheproblem.shtml>: 14/11/2010).¹

For the Conference of Parties of the CBD, agricultural biological diversity “is the result of both natural selection and human inventive developed over millennia” (CBD, <http://www.cbd.int/agro/whatis.shtml>: 14/11/2010) based on the following: genetic resources for food and agriculture, components that support ecosystem services, *abiotic* factors, socio-economic and cultural dimensions. Thus, the approach of the CBD seems to encompass all major stakes. A specific multi-year program on agricultural biodiversity has been established

at the COP 3 to take into account negative and positive impacts of the agricultural activities on ecosystems and promote the conservation and sustainable use of genetic resources having actual or potential value for agriculture. These objectives are also completed by the adoption of equitable and fair sharing of the benefits (CBD, <http://www.cbd.int/decision/cop/?id=7107:11/01/2011>). Nevertheless, the achievement of objectives is not really efficient; several related COP decisions confirm rather a discursive conservation goal than immediate action. This part of the governance is left to the FAO. In fact, since the COP 1, the review and assessments of agricultural biodiversity was one of the issues to be considered and since, the COP has suggested to establish links with the FAO's related cooperation frameworks on the use of genetic resources (Global System for Plant Genetic Resources for Food and Agriculture and Access to Genetic Resources; Global Plan of Action for the Conservation and Sustainable Utilization of Plant Genetic Resources; Global Strategy for the Management of Farm Animal Genetic Resources).

Moreover, the instrumentalization of biodiversity (also agricultural biodiversity) for global development and economic growth purposes involves paradoxical results while underlying sustainable development priorities in the use of biodiversity. We can assert that there are two groups of actors creating such controversies: international organizations and economic actors/interest groups (i.e. agribusiness companies' representative associations). The adoption of UN Millennium Development Goals in 2000, seem to be a rationale for using biodiversity. CBD's Conference of Parties, emphasizes this contributory role of the agricultural biodiversity to poverty alleviation in its recent meetings. Decisions that have been adopted during the COP 8 and 9 reflect such a utilitarian approach. Implementation of a cross cutting initiative on food and nutrition began with the Decision VIII/23 asking for the integration of food and nutrition elements into agricultural biodiversity in partnership with the FAO. At the COP 9, the importance of the partnership with the FAO has been again underlined. "Biodiversity for Food and Agriculture" is a cross-cutting initiative within the Agricultural Biodiversity Programme and concentrates more on food security and nutrition as a "contribution to the achievement of Millennium Goals" rather than the conservation of biodiversity. Thus, as the link between the objective of reducing by half, by 2015, the proportion of people suffering from hunger, the biodiversity becomes a "safety-net to sustain productive ecosystems" (CBD, <http://www.cbd.int/decision/cop/?id=7107:11/01/2011>), its use value is therefore more important than its existence value. That approach is expected to be

in conformity with the CBD's "Global Strategy for Plant Conservation", adopted by the decision VI/9 of the COP, which will be implemented via National Strategies and Plans (2002). Strategy repeated also that the agricultural biodiversity "is a vital asset to achieve Millennium Goals 1 and 7".² In conformity with 2010 targets, it underlined the importance of "monitoring and assessment progress" and asked a review at the COP7 but that was delayed for two years. An in-depth review of the programme of work on agricultural biodiversity was only published at the COP9 without any reliable data on agricultural biodiversity depletion or conservation paths, recalling stakeholders their responsibilities in most general terms: parties should provide information to the FAO for the achievement of State of the World's Biodiversity for Food and Agriculture (including plant, animal, forest, aquatic genetic resources). Only a new and growing role of "cultivated systems" is underlined: fuel providing. For example, the PROALCOOL Programme of Brazil launched in 1974 and continued under the Lula da Silva administration made this country one of the major biofuel producers based on its higher sugarcane-ethanol productivity. 2007 Memorandum of Understanding between the USA and Brazil "to promote greater cooperation on ethanol and other biofuels in the Western Hemisphere" (Ribado Seelke and Yacobucci, 2007) consolidated this evolution.

Moreover this utilitarian approach (contribution of agriculture to the conservation and sustainable use of biodiversity) is related to "best practices in the management of agricultural biodiversity, innovation and progress in supporting sustainable agriculture". Hence, biotechnology is once again emphasized as an instrument to reduce the negative impacts of agriculture on environment and to contribute to hunger and poverty reduction. The parties, governments and international organizations are entrusted with the development of assessment and monitoring techniques on the status and trends of agricultural biodiversity.

The Millennium Development Goals are also an incentive used by agriculture companies to justify their biotech productions, growing land demands, and their critics about restrictive national environmental preservation legislations. For example, according to the International Service for the Acquisition of Agri-Biotech Applications (ISAAA), the worldwide accumulated biotech area reached 800 million hectares and, the total *hectarage* will exceed 4 billion in 2015, "target year of the Millennium Development Goals", and therefore the increasing production will be able to respond to food security and poverty problems.

Structural adjustment programs (SAP) conceived by the International Monetary Fund (IMF) and the World Bank and implemented in African and Latin American countries during the 1980s and 1990s have been also a source of pressure on biodiversity and agricultural

biodiversity. The accomplishment of these SAPs, requiring national income rise by the increase of export receipts may be a reason of higher natural depletion rate in the developing world. Mostly deforestation and desertification are such negative externalities of pro-trade agricultural policies through an extensive cultivation. For example, Latin American countries, mainly Brazil and Argentina have increased their use of land and relied on agricultural productivity in order to ensure an income raise. However, these countries were also encouraged by the global rise of commodity prices, beginning from the 2003, due to other conjectural features of the global market. Such intensive use of existing agriculture areas and land demand caused remarkable destruction of Brazilian biomes, mainly the *Cerrado* and Amazonian forest, remembering that the Fernando Henrique Cardoso administration had declared in 1998, a ten year moratorium on environmental law enforcement, postponing the penalties for environmental crimes or allowing agreements with the IBAMA, federal environmental agency (Schwartzman, 2009: <http://www.globalpolicy.org/component/article/212/45460.html>: 18/06/2010). However, existing land potential that will not be used due to the current government's efforts to combat deforestation and the environmental legislation may be somehow seen as an "economic opportunity loss" for the Brazilian agriculture (Nassar, 2009: 73-76)³ within the global framework of high food prices.

Once, agricultural products bear the character of commodities, they become also a trade issue. Hence, there are also other causes of biodiversity loss resulting from economic policy choices-internal interest groups interaction, mainly as in the case of subsidies rising production capacity. These strategies have adverse effects on environment, on the agricultural biodiversity itself. This is one of the reasons why the EU has been reforming its common agriculture policy since 1992 (due to the subsidies disputes with the USA) into a "multifunctional" one. On the other hand "box" strategies within the WTO's AoA, on the coordination and rationalization of agricultural subsidy practices, may have also both negative and positive impacts on the conservation and sustainable use of agricultural biodiversity (WTO, 2003: 10-13).⁴ For example unrestricted subsidies for food security or the agricultural and rural development requirements may be incentive for more "efficient" (intensive) production on the same surface of land. This may have positive impacts, such as preventing more deforestation to create cultivable lands but also negative ones, affecting probably soil fertility and ecosystem equilibrium or transforming land appeared after deforestation "with no

alternative use” into “cultivable” instead of being reforested. Within this framework, the COP recommended collaboration and consultation with the WTO. At the COP4, Parties proposed that the Executive Secretary to acquire an observer status in the WTO Committee on Agriculture to report the COP on the impact of trade liberalization on the conservation and sustainable use of agricultural biological diversity. In fact, such impact assessment of trade agreements is being made up by organisms like the Overseas Development Institute (ODI), the Impact Assessment Research Center (IARC) and also the UNEP. For example, the latter, via its Initiative on Capacity Building for Integrated Assessment and Planning for Sustainable Development, accomplishes studies on the impacts of national agricultural policies related to the trade liberalization on the loss of biodiversity (UNEP, <http://www.unep.ch/etb/areas/IAPcountryProject.php>: 19/06/2011).⁵

During the COP6, the link between trade liberalization and genetic use restriction technologies (GURTs) has been underlined as a cross-cutting issue between biodiversity and agricultural activities. An *ad hoc* Technical Expert Group on “the impacts of GURTs on smallholder farmers, indigenous and local communities and farmers’ rights” has been created on that purpose. Although the use of modern technology is considered as a potentially positive way to sustain biodiversity, this technology, known also as “terminator technology” limits the productivity of a seed to only one harvest, preventing especially small farmers to make a second planting. For the CBD, this is the source of socio-economic concern for rural development and poverty alleviation. Furthermore, the impacts of such techniques on the conservation and the sustainable use of genetic resources should be assessed. The discussion is also about the consequences of intellectual property rights on GURTs without finding yet a pertinent solution for the questions raised. The initiative is assisted by the FAO and its Commission on Genetic Resources on Food and Agriculture, UNESCO, UNEP and other members of the Ecosystem Conservation Group⁶. However, reports of UNEP show that, in several countries, there is a lack of policy harmonization between the three pillars of the sustainable development (economic, social, ecologic) and therefore may be difficult to make a quantitative evaluation of the impact of liberalization policies on agricultural biodiversity conservation. More qualitative methods (mainly the Delphi method⁷) are used to conceive scenarios leading either to a land tenure increase or to the abandon of cultivated areas in function of the competitiveness capacity of the country; however these scenarios do not conclude on how such consequences on land use would really affect the biodiversity.

Biotechnology and Agricultural Biodiversity: Between Biosafety and Trade

The CBD defined biotechnology in its article 2: “any technological application that uses biological systems, living organisms or derivatives thereof, to make or modify products or processes for specific uses”. Although some argue that this is not a new sector, but rather an instrument to manipulate DNA (isolation, amplification, modification and recombination), biotechnology has changed production and consumption paths directly related to the human well-being: agriculture (genetically engineered plants) and pharmaceuticals (Coleman and Gabler, 2002: 482). Concerning its positive and/or negative impacts on the agricultural biodiversity, we will concentrate our review on the biosafety issues raised by genetically engineered plants/crops.

In 2010, according to the ISAAA’s Brief on the Global Status of Commercialized Biotech/GM Crops (James, 2010: <http://www.isaaa.org/resources/publications/briefs/42/executivesummary/pdf/Brief%2042%20-%20Executive%20Summary%20-%20English.pdf>: 17/07/2011), the number of countries planting biotech crops reached 29 and this is a continuous trend, integrating lately Africa together with North America (USA, the world leader, Canada), South America (Argentina, Brazil, 2nd and 3^d ranks in world production of biotech crops), Asia (China and India), Europe (Spain, Portugal, Germany, Romania, Slovakia, Czech Republic, Poland) and Australia. The majority of these countries are specialized in the production of one type of biotech crop, only few countries are planting more than two biotech crops: the USA, China, Argentina, Brazil, Canada, South Africa, Australia and Chile. In fact, the criterion to evaluate the biotech capacity of countries is the amount of cultivated area: countries having 50000 hectares and more are considered as “bio-tech mega countries”.

Due to continuous R&D within public and private institutions in these countries (which are known as champions of national agricultural research/Super NARs (da Silveira and de Carvalho Borges, 2005: 3) more innovated crop varieties and new biotech crops are commercialized, like the recent RR sugar beet⁸ planted in the USA and Canada, which is expected to have “positive” genetic modification implications on sugarcane (remembering its vital role for bio-ethanol production). However, transgenic soybean and maize remain the most planted crop in the world; (soybean plantation is occupying 53% of global biotech area) and constitute the most debated ones in the framework biosafety, transboundary movements of living modified organisms (LMO⁹), their intentional and non intentional release in the

environment. Still, biotech agribusiness defends positive impacts of such production on human and natural well-being: contribution to food security with lower prices, conservation of biodiversity, more environment-friendly agriculture, mitigation of climate change and recently cost-effective production of biofuels. Within this framework, it asks for “strong political will” from governments and political leaders to encourage biotech agriculture ... possibly to face biosafety concerns raised by NGOs.

International governance on biosafety accepts this irreversible production trend and tries to find how to manage the transboundary movement of LMOs and to achieve an efficient risk assessment when it comes to their intentional and non-intentional release to the environment. This requirement appeared first in the Agenda 21, adopted at the UNCED in 1992. Chapter 16 deals with environmentally sound management of biotechnology. Article 8(g) and 19 (paragraphs 3 and 4) are about the safe transfer, handling and use of LMOs.¹⁰ Within the Cartagena Protocol on Biosafety¹¹, the handling, transport, packaging and identification of the LMOs represent also the central debate issue. The clear adoption of the precautionary principle (Article 11, paragraph 8), has been considered as a major step environmental responsibilities of states, however, the Protocol does not imply any limitation of LMO production, consumption and trade. Even during the negotiations of the Protocol, the Miami Group formed by agro-biotech exporter countries (the United States, Argentina, Australia, Canada, Chile and Uruguay) refused that “advanced prior agreements” would be implied for LMOs for direct use for food or feed and processing (LMOs-FFPs) because of the supplementary charges that would harm competition and penalize agricultural commodities (Garton et al., 2006: 1). Consequently, only the exporter country has to provide detailed identification information before the transboundary movement of the product, but this information will be addressed to the Biosafety-Clearing House. In other words, there is no need for a direct agreement between the exporter and the importer. The latter has also the right to make unilateral risk assessment by invoking the precautionary principle. In fact, the initial/crucial question is whether the LMO in question must be approved or not by the importing country. Therefore, the Protocol has a flexible approach about such requirements allowing a country to have zero tolerance legislation on unapproved and illegal contamination of LMOs.

Beyond the environmental protection against invasive and alien species by the adoption of precautionary measures, biosafety involves more preoccupations concerning its probable distorting effects on trade. Since the beginning of negotiations, global market tendencies, growth expectation of biotech countries and food security concerns of importing

countries has major impact on the prevention methods of risks that may derive from the use and transfer of LMOs (Smith, 2000: 2). Criticism has been made about the risk of considering biosafety as a human health issue rather than its environmental impacts and therefore considered as overlapping with the content of SPS measures and TBT agreement of the WTO. Moreover some argue that in fact the Cartagena Protocol is a trade agreement on LMOs and not a multilateral environmental agreement.

These economic priorities and interests are such that protocol parties discuss still the terms that will be used in accompanying documents of LMO containing shipments and stress documentation requirements more than identification mechanisms. The Cartagena Protocol's article 18 on the handling, transport, packaging and identification stipulates that the LMOs-FFPs, for contained use and for intentional introduction into the environment should be identified in the accompanying documentation (paragraph 2). In fact, the use of "known through means such as identity preservation systems (Muth et al., 2003: 44)¹²" is also problematic whereas it is not clear whether it will lead to an efficient control or much more uncertainty. The question is if this expression is broad enough to cover different ways of ensuring that the identity of the shipment is preserved or just laxist enough to allow slight free riding.

However, further negotiations during the COP-MOPs on identification problem showed that bureaucratic part of the issue was more important than technical evaluation difficulties although paragraph 3 asks for "possible development standards with regard to practices in the *identification*, handling, packaging and transporting of LMO's". Identification techniques are not developed in all the Protocol parties and transparent information about techniques applied is lacking. This is the reason why an Open-Ended Technical Expert Group has been set up at the COP-MOP1 (2004) to follow, beside the documentation practices, the determination of thresholds for adventitious and unintentional presence of LMOs and also the harmonization of sampling and detection techniques (CBD, <http://www.cbd.int/decision/mop/?id=8288>: 27/09/2010).¹³ However, during the COP-MOP3, consideration of sampling and detection techniques has been scheduled for the 4th meeting. Importing countries "will still have to carry out "random sampling and detection for LMO content in the shipments".

On the other hand, "identity preservation techniques" that have been underlined in the Protocol and in subsequent COP-MOP decisions may be used for restrictive use of seeds by

farmers, create discrimination between GMO and non-GMO products. Such techniques consist of testing (and auditing) agricultural products at several stages from the planting to the export and the main objective is to certificate the “purity” of the product (Sundstrom et al., 2002: <http://ucanr.org/freepubs/docs/8077.pdf>, 09/092010). Biotech production increases the demand for this evaluation method but developing countries do not usually have similar institutions and scientific knowledge to certify products. In that case, mainly the small farmers in developing countries may be penalized by the limitation of seed saving in order to respect the seed purity and a non-GMO market mainly available for consumers of developed countries may be created in parallel with organic product certification.

In fact the discussions on the type of document and the criteria have begun at the first COP/MOP. The decision BS-I/6, urged parties to develop proposals on the details of the identification requirements for LMO-FFPs and invited them to use “unique identifiers for transgenic plants” adopted by the OECD. However, the type of the document has not been decided yet. There are possibilities of using a stand-alone document only about the LMO content of the shipment, a “commercial invoice” that would also comprise a rubric about LMO identification or other existing document for incorporating the information provided for by the Protocol.¹⁴ Actually parties of the Protocol use the OECD guidelines (OECD, 2006: 11-12) to assign the category of LMO based on unique identification codes and such identifiers must be notified to the Biosafety Clearing-House acting as the coordination mechanism of the Cartagena Protocol.

Another ongoing debate is about the use of the term “contains” or “may contain” of the same article 18, paragraph 2 (a), whatever the type of document used would be. Positions held by states during the COP-MOPs prove that precautionary principle succumbs to trade interests. At the first and second COP-MOPs, Brazil, Mexico (initially from the Compromise Group¹⁵ (Cosbey and Burgiel, 2000: <http://www.iisd.org/pdf/biosafety.pdf>, 22/06/2009) and New Zealand defended the use of “may contain”, which helps to maintain a legal uncertainty that leaves part for flexible implementation and thus tried to limit the restriction measures on the transport of LMOs like traceability requirement or product recall. Essentially Brazil has changed its position although remaining a member of the “like-minded mega-diverse countries”¹⁶ to get closer to the Miami Group¹⁷ as its export incomes from agro-biotech products were growing. Some also claim that Brazil was also successful to limit the documentation requirements with the use of a standard commercial invoice and to avoid that the LMO *containing* agricultural commodities necessitate specific documentation, which means additional transaction costs and causes discrimination in trade.

The most important outcome of the third meeting was the discussions about the use of specific terms in the article 18 on the identification of LMOs in trade shipments. Brazil's efficient role appeared during also this meeting, when its representatives urged others to consider a more adaptative use of "may contain"/"contains" terms in the accompanying document through proposal of a two stage approach: If the identity of the LMO is known through means such as "identity preservation systems" "contains" should be the appropriate term to use. If the identity is not known, "may contain" suits more to inform importing countries on the content of the shipment. This proposition has not been finalized and further review and assessment has been required to be done during the 5th meeting of the parties (2010) "with a view to considering" a decision at the 6th meeting (2012) on the use of "contains". It should be noted that the draft was "with a view to adopting" (Lin and Ching, 2007: http://www.biosafety-info.net/file_dir/8533488565e4dd420.pdf, 17/07/2011). Thus, no substantial progress has been made at the COP-MOP5.

As parties do not have similar scientific knowledge, production and regulatory capacities, mainly a standardized identification level is required to implement the Cartagena Protocol efficiently. This is the reason why at the COP-MOP1, parties also decided to conduct a workshop on capacity-building and exchange of experiences. At the COP-MOP3 (2006), parties decided (CBD, <http://www.cbd.int/decision/mop/?id=11064>: 27/09/2010)¹⁸ to consider at their fourth meeting a report on the experience gained with the use of a commercial invoice or other documents (in existing documentation systems) and also agreed on the future consideration of a stand-alone document. The parties, other governments and relevant international organizations were asked to submit to the executive secretary views and information on the adequacy of existing rules and standards for the identification, handling, production and transport concerning existing gaps in order to develop new rules and standards. The assessment of the experience gained within the implementation of the agreed documentation requirements should be completed by capacity-building¹⁹ (UNEP, 2007: http://www.unep.ch/biosafety/old_site/files/UNEPGEFBiosafety_Interim_Biosafety_Update131107d.pdf, 19/12/2010) efforts for developing countries on documentation, sampling and detection techniques. At the COP-MOP4 (2008), the decision BS-IV/8 asked for the review of the article 18.2b at the 6th meeting of the COP-MOP and also for the contribution of the *Codex Alimentarius* Commission of the FAO and the International Organization for Standardization to that process. Furthermore, the decision BS-IV/10 suggested to "continue to

gain experience” in the implementation of the Protocol’s provisions regarding handling, transport, packaging and identification and encouraged parties to participate to ongoing work on standards concerning these issues.

Some issues were left directly to the COP - MOP 5 as the stand-alone document, the capacity-building to help developing countries to use at least “may contain” label based on appropriate identification systems. Within this framework, international grain trading companies should also have their share of responsibility while defining the roles and needs of LMO exporting developing countries. The trade between parties and non-parties should be consistent with the objective of the Protocol, but specific requirements for the documentation do not apply to such transboundary movements.

The COP-MOP 5 held in October 2010 at Nagoya did not concretize elements about the evolution identification and documentation. Only, the national focal points of the parties succeeded to provide their first regular national reports on their regulatory framework and the Ad Hoc Technical Expert Group on Risk Assessment and Risk Management (decided at the COP-MOP 4) gathered for the first time in April 2009. The Group prepared a draft on the roadmap for risk assessment (based on the Annex III of the Protocol) that would be useful for capacity-building in countries that do not have such evaluation techniques. It should be noted that the most important outcome of COP-MOP 5 has been the adoption of the Nagoya-Kuala Lumpur Supplementary Protocol on Liability and Redress, stressing the responsibility of operators, based on civil liability, in case of damage caused by the transboundary movement of LMOs.²⁰ The main characteristic of this additional document is the preponderant role of national legislations as for the identification of damage and the implementation of liability mechanisms.

Consequently, negotiations on biosafety carry out progressively some precision on the commitments that would be adopted by parties although identification mechanisms are not established at the international level and commonly applied in all exporter/importer countries. However, major transformations may have concrete impacts on the evolution of Parties’ responsibilities: the initial power distribution and country groupings are not actually similar. The Miami Group, the European Union, the Like-minded Mega-diverse Group and the developing countries at the initial discussion stage have either changed their position in time due to the development of their production capacity, as in the case of Brazil, or compromised for their trade interests as in the case of the European Union.²¹ The most important transformation is that another group has emerged in time, which is composed of emerging countries having both the particularity of being mega-diverse ones and also agri-biotech

producers. Brazil and Mexico's resolute yet flexible positions during the COP-MOPs may be understood by their increasing production and trade capacity and competitive advantage but also by their experience in biodiversity conservation policies/compromises. Hence, they can adapt dynamically their positions to the ongoing multidimensional negotiations according to their interests and shape the future of the transboundary movements of the LMOs. This looks like the most efficient policy choice, with regards to the current uncertain character of the rules declared in the Cartagena Protocol.

Conclusion

In fact, the coexistence of global and imprecise discourse on agricultural biodiversity, safe production and trade of agri-biotech products and also multiple and focused initiatives make it nearly impossible to conclude any substantial implementation evolution of the CBD and the Cartagena Protocol. Their actual implementation creates a less visible milieu and allows compromise, free-riding and perhaps a qualitative change in the use of agricultural biodiversity without limiting the quantitative pressure on it. At the institutional level, the CBD and the Protocol do not have enough structural depth to coordinate related issues and need to cooperate with *executor agents* like the FAO, the World Bank, the UNDP, the UNEP and also with the WTO and the OECD. Thus, the initial environmental character of these multilateral cooperation frameworks turns out to be an economic one based on socio-economic development priorities and the functioning of global market.

It seems also that the CBD's approach on biotechnology as having "great potential for human well-being if developed and used with adequate safety measures for the environment and human health" wins over its potential to contribute to the conservation of biodiversity and agricultural biodiversity as one of its components. The Cartagena Protocol has actually a lighter regulatory weight and is of a lesser concern compared to the CBD's impact on international negotiations. Its intermediary position between an environmental and trade agreement, either gives it a potential to have an independent structure and effectiveness in time or signifies that this loose spirit will gradually lead to the weal of the WTO in the governance of plant genetic resources through the interface between the Protocol and the SPS measures.

Finally, "emerging countries" are eager to be more active in discussion for becoming new players and transforming, if possible, the rules of the game. While "common interests"

on agriculture are reviewed during the COPs and COP-MOPs, the continuous differentiation between country groups affects their position towards multilateral environmental agreements and causes uncertainty. However, emerging countries build intermediary policies satisfying both international commitments and national priorities and appear to be new major elements in the evolution of global environmental governance. In this sense, can the emerging countries be considered as contributing to the emergence of more efficient outcomes in economic and ecological terms for both developed countries and the developing world?

END NOTES

* Assistant Professor, Galatasaray University, International Relations Department, Istanbul.

¹ "...Wheat, rice and maize alone provide more than 50% of the global plant-based energy intake..."

² 1: Eradicate extreme poverty and hunger (1c: Reduce by half the proportion of people who suffer from hunger).

7: Ensure environmental sustainability (7c: Reduce biodiversity loss achieving by 2010, a significant reduction in the rate of loss).

³ For example, the Director-General of the ICONE Brazil (Institute for International Trade Negotiations), André Meloni Nassar, "... few countries have such stringent environmental regulations affecting the agricultural sector ..."; "... Will production potential be undermined by the concern about carbon emissions and the continuing crisis of Amazonian deforestation?"

⁴ Article 6, paragraph 5 of the AoA on the blue box, concerning domestic supports that will incite farmers to limit production (payments on fixed areas and yield or a fixed number of livestock) or the payment decoupling from production levels, food security, environmental protection, encouragement of agricultural and rural development programmes in the green box.

⁵ Studies on Brazil, Chile, Columbia, Czech Republic, Indonesia, Kenya, Lebanon, Russia, Uganda.

⁶ Established in 1974, within the UNEP structure.

⁷ A forecasting method based on questionnaires answered by experts in other words "panel evaluations".

⁸ Roundup Ready is brand name given by the company Monsanto to its biotech crops resistant to *glyphosate* (herbicide ingredient used in the production of Roundup, brand name of a herbicide produced also by Monsanto).

⁹ The use of the term living modified organisms (LMOs) limits the scope of the Protocol as regards intentional or non-intentional release of the genetically modified crops to the environment, while the use of the term GMO would affect all processed LMO based food.

¹⁰ 8(g): Establish or maintain means to regulate, manage or control the risks associated with the use and release of living modified organisms resulting from biotechnology which are likely to have adverse environmental impacts that could affect the conservation and sustainable use of biological diversity, taking also into account the risks to human health; 19, §3: The Parties shall consider the need for and modalities of a protocol setting out appropriate procedures, including, in particular, advance informed agreement, in the field of the safe transfer, handling and use of any living modified organism resulting

---

from biotechnology that may have adverse effect on the conservation and sustainable use of biological diversity.

§4: Each Contracting Party shall, directly or by requiring any natural or legal person under its jurisdiction providing the organisms referred to in paragraph 3 above, provide any available information about the use and safety regulations required by that Contracting Party in handling such organisms, as well as any available information on the potential adverse impact of the specific organisms concerned to the Contracting Party into which those organisms are to be introduced.

¹¹ Concluded January 29, 2000 in Montréal and entered into force in September 11, 2003.

¹² Identity preservation is a strict form of grain segregation, requiring recorded information and test activities for foods that will be marketed as non-transgenic especially when “bioengineered” traits are used as inputs in their production. Such products have the “IP” label in the USA.

¹³ Decision BS-I/6 on “Handling, transport, packaging and identification of living modified organisms (Article 18).

¹⁴ This single document is expected to include common, scientific and where available, commercial names and also the transformation event codes of the LMOs, on the basis of the OECD unique identifier code.

¹⁵ The group of countries that has emerged at the end of the negotiations of the Cartagena Protocol intending to bridge the major gaps between other negotiating groups by developing compromise positions and alternative formulations, Mexico, Norway, Singapore, South Korea, Switzerland joined by New Zealand in Montreal.

¹⁶ Developing countries asking for a strong protocol.

¹⁷ Major countries exporting GM seeds and crops and prioritizing the free trade of such products.

¹⁸ Decision BS-III/8 on “Handling, transport, packaging and identification of living modified organisms: paragraphs 2 (b) and 2 (c) of Article 18”.

¹⁹ The capacity-building for biosafety became also one of the frameworks for which the UNEP, the UNDP and the World Bank began to provide assistance through the Global Environment Facility (GEF) within the framework of “Strategy for financing biosafety”, especially for developing countries and economies in transition. The GEF assists them to implement their national biosafety frameworks. Another project approved is on “Building Capacity for Effective Participation in the Biosafety-Clearing House”.

²⁰ For the text of the Supplementary Protocol, see Secretariat of the Convention on Biological Diversity, *The Nagoya-Kuala Lumpur Supplementary Protocol on Liability and Redress to the Cartagena Protocol on Biosafety*, Montreal, Quebec, Canada, 2011.

²¹ Regulation (EC) No 1946/2003 of the European Parliament and of the Council of 15 July 2003 on transboundary movements of genetically modified organisms.

REFERENCES

COLEMAN W. D. and GABLER M. (2002), "Agricultural Biotechnology and Regime Formation: A Constructivist Assessment of the Prospects", *International Studies Quarterly*, Vol. 46, No. 4.

CONVENTION ON BIOLOGICAL DIVERSITY (CBD), "What is Agricultural Biodiversity?", <http://www.cbd.int/agro/whatis.shtml>, 14/11/2010.

CONVENTION ON BIOLOGICAL DIVERSITY (CBD), "What's the Problem?", <http://www.cbd.int/agro/Whatstheproblem.shtml>, 14/11/2010.

CONVENTION ON BIOLOGICAL DIVERSITY (CBD) (1996), COP 3 Decision III/11 on the "Conservation and sustainable use of agricultural biological diversity", <http://www.cbd.int/decision/cop/?id=7107>, 11/01/2011.

CONVENTION ON BIOLOGICAL DIVERSITY (CBD) (2004), MOP 1 Decision BS-I/6 on "Handling, transport, packaging and identification of living modified organisms (Article 18)", <http://www.cbd.int/decision/mop/?id=8288>, 27/09/2010.

CONVENTION ON BIOLOGICAL DIVERSITY (CBD) (2006), MOP 3 Decision BS-III/8 on "Handling, transport, packaging and identification of living modified organisms: paragraphs 2 (b) and 2 (c) of Article 18", <http://www.cbd.int/decision/mop/?id=11064>, 27/09/2010.

CONVENTION ON BIOLOGICAL DIVERSITY (CBD) (2008), COP 9 Decision IX/1 on "In-depth review of the programme of work on agricultural biodiversity", <http://www.cbd.int/decision/cop/?id=11644>, 11/01/2011.

COSBEY A. and BURGIEL S.(2000), *The Cartagena Protocol on Biosafety: An analysis of results An IISD Briefing Note*, International Institute for Sustainable Development, <http://www.iisd.org/pdf/biosafety.pdf>, 22/06/2009.

DA SILVEIRA J. M. and DE CARVALHO BORGES I. (2005), "An Overview of the Current State of Agricultural Biotechnology in Brazil", Paper presented at a workshop held at Bella Villaggio, Bellagio, Italy, Science, Technology and Globalization Project. Agricultural Biotechnology for Development - socioeconomic issues and institutional challenges, Belfer Center, STTP Kennedy School of Government, 2005.

EUROPEAN PARLIAMENT AND THE COUNCIL OF THE EUROPEAN UNION (2003), "Regulation (EC) No 1946/2003 of the European Parliament and of the Council of 15 July 2003 on transboundary movements of genetically modified organisms", *Official Journal of the European Union*, L 287/1, 5/11/2003 <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2003:287:0001:0010:EN:PDF>, 12/06/2011.

GARTON A., FALKNER R. and TARASOFSKY R. G. (2006), *Documentation Requirements Under the Cartagena Protocol on Biosafety: The Decision by the 3rd Meeting of Parties on Article 18.2 (a)*, Chatham House-Royal Institute of International Affairs.

JAMES C. (2010), *Global Status of Commercialized Biotech/GM Crops: 2010*, ISAAA Brief 42, ISAAA, Ithaca, New York, Executive Summary, <http://www.isaaa.org/resources/publications/briefs/42/executivesummary/pdf/Brief%2042%20-%20Executive%20Summary%20-%20English.pdf>, 17/07/2011.

LIN Lim Li and CHING Lim Li (2007), "Identification requirements for shipments of genetically engineered commodities", Third World Network, *Biosafety Briefing*, http://www.biosafety-info.net/file_dir/8533488565e4dd420.pdf, 17/07/2011.

MILLENNIUM ECOSYSTEM ASSESSMENT (2005), *Ecosystems and Human Well-being: Synthesis*. Island Press, Washington, DC., World Resources Institute.

MUTH M. K., MANCINI D. and VIATOR C. (2003), "The Role of Identity-Preservation Systems in Food-Manufacturer Responses to Bioengineered Foods", *Journal of Food Distribution Research*, 34(1).

NASSAR A. M. (2009), "Brazil as an Agricultural and Agroenergy Superpower", Lael Brainard, Leonardo Martinez-Diaz (Ed.), *Brazil as an Economic Superpower?*, Washington, Brookings Institution Press.

OECD (2006), Series on Harmonization of Regulatory Oversight in Biotechnology No: 23, Revised 2006: OECD *Guidance for the Designation of a Unique Identifier for Transgenic Plants*, ENV/JM/MONO(2002)7/REV1.

RIBADO SEELKE C., YACOBUCCI B. D. (2007), *Ethanol and Other Biofuels: Potential for U.S.-Brazil Energy Cooperation*, CRS Report for Congress, <http://www.wilsoncenter.org/news/docs/CRS%20Report%20on%20US,Brazil%20potential%20cooperation%20on%20biofuels.pdf>, 11/04/2011.

SCHWARTZMAN S. (2009), "Brazil Government Declares 10 Year Moratorium on Environmental Law Enforcement", Global Policy Forum, <http://www.globalpolicy.org/component/article/212/45460.html>, 18/06/2010.

SECRETARIAT OF THE CONVENTION ON BIOLOGICAL DIVERSITY (2011), *The Nagoya-Kuala Lumpur Supplementary Protocol on Liability and Redress to the Cartagena Protocol on Biosafety*, Montreal, Quebec, Canada.

SMITH F. B. (2000), *The Biosafety Protocol: The Real Losers are the Developing Countries*, James V. Delong (Ed.), National Legal Center.

SUNDSTROM F.J., WILLIAMS J., VAN DEYNZE A. and BRADFORD K.J., (2002), "Identity Preservation of Agricultural Commodities", *Agricultural Biotechnology in California Series*, Publication 8077, University of California, Division of Agriculture and Natural Resources, <http://ucanr.org/freepubs/docs/8077.pdf>, 09/092010.

TREWEEK J.R., BROWN C. and BUBB Ph. (2006), "Assessing biodiversity impacts of trade: a review of challenges in the agriculture sector", *Impact Assessment and Project Appraisal*, Volume 24, Number 4.

UNEP, *IAP Country Projects*, <http://www.unep.ch/etb/areas/IAPcountryProject.php>, 19/06/2011.

UNEP, (2007), *UNEP's Support for Biosafety Capacity Building in GEF-4. An Interim Update*, UNEP-GEF Biosafety Projects, http://www.unep.ch/biosafety/old_site/files/UNEPGEFBiosafety_Interim_Biosafety_Update131107d.pdf, 19/12/2010.

WORLD TRADE ORGANIZATION (WTO) SECRETARIAT (2003), *The WTO Agreements Series 3: Agriculture*.

KÜRESEL İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ, KYOTO PROTOKOLÜ ESNEKLİK MEKANİZMALARI, GÖNÜLLÜ KARBON PİYASASI VE TÜRKİYE: ELEŞTİREL YAKLAŞIM

Nahide KONAK*

ÖZET

Bu yazının temel amacı, küresel ısınmaya çözüm amaçlı Kyoto Protokolü tarafından oluşturulmuş esneklik mekanizmalarını (emülsiyon ticareti ve temiz kalkınma mekanizması) kritik olarak analiz etmek ve Türkiye'nin durumunu Kyoto Protokolü ve gönüllü karbon piyasası açısından gözden geçirerek bazı eleştiri ve önerilerde bulunmaktır. Genelde karbon piyasası ve özelde Kyoto Protokolü esneklik mekanizmaları gerçekte sera gazlarının emülsiyonunu azaltmaya yönelik değil, daha fazla metalaştırma ve kapitalist pazarın büyümesini sağlamak amaçlı üretilmiş mekanizmalar haline gelmiştir. Karbon piyasaları toplumların fosil enerjilere bağımlılığı sorununu çözmeye yardımcı olamayacaktır. Gerçekte, karbon piyasaları bunun tersine bir sonuç doğurmaktadır. Fosil enerji kullanımının azaltılmasında etkin bir rol oynayamadığı için var olan sistemin aynen devam etmesini sağlamakta ve küresel iklim değişikliği sorununu ya fakir toplumlara ya da gelecek nesillere aktarma eğilimi göstermektedir. Kyoto Protokolü Temiz Kalkınma Mekanizması (TKM) projelerinin insan haklarını ihlal ettiği, olumsuz sosyal, ekonomik, politik ve çevresel etkiler yarattığı birçok araştırmacı tarafından belgelenmekte ve gelişmekte olan ülkelerin sürdürülebilir kalkınmasına olumsuz etkileri olduğu vurgulanmaktadır. Türkiye de bazı temiz enerji üretim projeleri ile gönüllü karbon piyasasında yer almakta ve bu piyasada payını artırmayı hedeflemektedir. Ek olarak, eğer 2012'den sonra Kyoto Protokolü politikaları yürürlükte kalırsa Türkiye, Kyoto Protokolü TKM projelerine ev sahipliği yapma konumuna gelmeyi amaçlamaktadır. Diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de bu projelerin asıl amacı, güçlü sürdürülebilir kalkınma ölçütlerine uyum sağlayarak küresel ısınma sorununa çözüm bulmaya katkıda bulunma yerine, karbon piyasaları kazancından daha fazla pay elde etmektir. Durum bu ise, Türkiye'de gönüllü karbon piyasasında yer alan projelerin sosyal ve çevresel olumsuz etkilerinin en aza indirgenmesi konusunda çalışmalar yapılmalıdır ve kamuoyu bu konularda bilgilendirilmelidir. Türkiye'de gerçek kapsamlı ulusal sürdürülebilir kalkınma ölçütleri oluşturulmalıdır.

Anahtar kelimeler: İklim Değişikliği, Kyoto Protokolü, Esneklik Mekanizmaları, Temiz Kalkınma Mekanizması, Karbon Piyasası.

**GLOBAL CLIMATE CHANGE, KYOTO PROTOCOL'S FLEXIBILITY
MECHANISMS, VOLUNTARY CARBON MARKET AND TURKEY: CRITICAL
VIEWPOINT**

ABSTRACT

The main purpose of this paper is to critically analyze the Kyoto Protocol's flexibility mechanisms that have been established to mitigate global warming as well as to critically evaluate the situation of Turkey with regard to the Kyoto Protocol and voluntary carbon market, and to offer some suggestions. In reality, carbon markets in general and Kyoto Protocol's flexibility mechanisms specifically have been established for the purpose of further commodification and expansion of capitalist market rather than for decreasing green house gases. Carbon markets cannot help solving the main problem of fossil energy dependency of societies. In reality, carbon markets have resulted in the continuity of existing system and encouragement of the use of fossil fuels. As a consequence, carbon markets have transformed global warming problem either to poor countries or to future generations. Many researchers have documented that the Kyoto Protocol's Clean Development Mechanism projects have violated human rights, produced negative social, economic, political and environmental impacts, and thus, have emphasized that carbon offsetting projects have been failed fulfilling one of its main goals, that is, to contribute to the sustainable development in developing countries. In Turkey, some clean energy development projects have entered into the voluntary carbon trade market, and Turkey tries to increase its market share. In addition, if the Kyoto Protocol's policies would remain in effect after 2012, Turkey aims to achieve a status for hosting Kyoto Protocol's Clean Development Mechanism projects. As happened in other countries, the main purpose of these projects is not to contribute to the solution of global warming by adopting strong sustainable development criteria; rather, to obtain a larger share from carbon trade profits. If this is the case, the environmental and social impacts assessments for the projects in the voluntary carbon market must be urgently conducted in Turkey. Studies must be conducted to minimize the environmental and social impacts of these projects, and the Turkish people must be informed about the issue. In Turkey, real comprehensive sustainable development criteria must be developed.

Key words: Climate Change, Kyoto Protocol, Flexibility Mechanisms, Clean Development Mechanism, Carbon Market.

Giriş

Küresel iklim değişikliği dünyanın üzerinde durması ve çözmesi gereken en öncelikli problemlerinden biridir. Sera gazlarının artan bir şekilde atmosfere salınması sonucu oluşan küresel ısınma, küresel bir sorun haline gelmiştir. Sera gazları emülsiyonuna ilişkin veriler küresel ısınma artışının kökenini tarihi süreç içinde kapitalist kalkınma modeline dayandırılması gerektiğine işaret etmektedir. Sera gazları emülsiyon artışında önemli rolü olan fosil enerji kullanımındaki artış, ormansızlaştırma, ve toprak kullanımında meydana gelen değişimler küresel düzeyde kapitalist gelişmenin motorları olmuştur. Aynı zamanda, tarihi süreç içinde kapitalist üretim ilişkilerinin küreselleşmesi bunların kullanımını daha da artırmıştır (IPCC, 2007a). 1990'lardan bu yana hükümetler, uluslararası düzeyde sera gazları emülsiyonunun azaltılması için müzakerelerde bulunarak küresel iklim değişikliği sorununa çözüm yolları aramaya başlamışlardır. Bu müzakerelerin sonucunda 1997 yılında Kyoto Protokolü'nde sera gazları emülsiyonunu azaltmak için zorunlu temiz teknolojiye geçiş veya uluslararası karbon vergisini kabul etmek yerine, kapitalist serbest piyasa mekanizması yolu ile gerçekleşecek bir çözüm önerisi benimsenmiştir. Bu çözüm önerisi Kyoto Protokolü esneklik mekanizmalarının oluşturulmasıdır.

Bu yazının iki temel amacı vardır. Birincisi, küresel ısınmayı azaltmak için Kyoto Protokolü tarafından oluşturulmuş esneklik mekanizmalarını (emülsiyon ticareti ve TKM) kritik olarak analiz emektir. İkincisi, Türkiye'nin durumunu Kyoto Protokolü ve gönüllü karbon piyasası açısından gözden geçirerek bazı eleştiri ve önerilerde bulunmaktır.

Birinci bölümde iklim değişikliğine yönelik geliştirilen Kyoto Protokolü ve politikaların tarihsel gelişimi kısaca özetlenecektir. İkinci bölümde, Kyoto Protokolü esneklik mekanizma politikaların istenilen hedefe ulaşmada ne kadar işlevsel olduğu tartışılacaktır. Üçüncü bölümde, Türkiye'nin iklim değişikliği politikalarının neresinde olduğu belirlenerek, günümüzde ve gelecekte konuya yönelik nelerin yapıldığı ve nelerin yapılması gerektiği tartışmasına değinilerek bazı önerilerde bulunulacaktır.

ULUSLARARASI ANTLAŞMALAR VE KYOTO PROTOKOLÜ

Küresel iklim değişikliği konusunda en önde gelen uluslararası antlaşma, *Birleşmiş Milletler İklim Değişimi Çerçeve Sözleşmesi* (BMİDCS)'dir (UNFCCC – United Nations Framework Convention on Climate Change). Bu sözleşme, iklim değişikliği politikasının uzun menzilli amacını ve bu amaca ulaşmak için gerekli ilke ve prosedürleri belirleyen uluslararası bir belgedir. 1992 Rio Dünya Zirvesi'nde imzaya açılan bu sözleşme, 1994 yılında yürürlüğe girmiştir. Sözleşmeye aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 194 ülke taraf

olmuştur. Sözleşme taraf ülkeleri yükümlülükleri açısından üç gruba ayırmıştır. EK-I listesini oluşturan gelişmiş ülkeler, OECD üyesi ülkeleri ve ekonomileri geçiş sürecinde olan ülkeleri kapsamakta, EK-II listesi Türkiye hariç OECD üyesi gelişmiş ülkeleri içermekte ve EK-I DIŞI ülkeler de gelişmekte olan ülkeleri kapsamaktadır (Arıkan, 2008: 228; Cerit Mazlum, 2008: 134).

Sera etkisi yaratan gaz emülsiyonlarının düşürülmesi için sözleşmenin karar alma organı olan Taraflar Konferansı, 1995 yılında sözleşmeye taraf ülkelerin daha etkili uğraşlar vermesini kararlaştırmıştır. Karar tarihinden itibaren iki yılı aşkın yoğun diplomatik görüşmelerin ardından, Japonya'nın Kyoto kentinde 1997 tarihinde, Taraflar Konferansı nihai amacına dönük somut hedef ve önlemlerin sağlanabileceği Kyoto Protokolü'nü kabul etmiştir ve bu protokol 2005 yılında resmen yürürlüğe girmiştir.

Kyoto Protokolü BMİDCS sözleşmesinin amacını gerçekleştirmeye dönük somut ve bağlayıcı yükümlülükler getiren bir anlaşmadır. Kyoto Protokolü ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre ülkelere farklı yükümlülükler getirmektedir. Bu kapsamda, UNFCCC'de EK-I listesinde yer alan OECD ülkeleri ve ekonomisi geçiş sürecinde olan ülkeler, Kyoto Protokolü'nde EK- B listesinde sıralanmıştır. Kyoto Protokolü, sera etkisi yaratan altı gazın emülsiyonlarının düşürülmesi için EK-B listesinde sıralanan ülkelere bağlayıcı yükümlülükler getirmiştir. Bu ülkeler, 2008-2012 yılları arasında sera gazı emülsiyonlarını 1990 yılındaki seviyelerinden en az % 5,2 oranında aşağı çekme sözü vermişlerdir. EK-B DIŞI gelişmekte olan ülkelere sera gazları emülsiyonlarını aşağı çekme konusunda zorunlu bir yaptırım uygulanmamaktadır. Ülkeler arası bu anlaşma esneklik mekanizmalarının dahil edilmesi ile sağlanabilmiştir.

Kyoto Protokolü Esneklik Mekanizmaları

Kyoto Protokolü esneklik mekanizmaları piyasa temelli olan emülsiyon ticareti ve proje temelli olan Temiz Kalkınma Mekanizması (TKM) ve Ortak Yürütme Mekanizmalarını (OYM) kapsayan üç esneklik mekanizmasından oluşmaktadır (Karakaya, 2008; Pamukçu, 2007). Bu üç mekanizmadan yararlanmanın ön koşulu Kyoto Protokolü'ne taraf olmaktan geçmektedir. Konunun amacı ve sayfa sınırlaması nedeniyle bu yazıda sadece emülsiyon ticareti ve TKM üzerinde durulacaktır. Kyoto Protokolünün 6. maddesi ile düzenlenen Ortak Yürütme, EK-B ülkeleri arasında emülsiyon azaltımına yönelik ortak projeler geliştirme anlamına gelmektedir. Ortak Yürütme mekanizması hakkında kısaca bilgi vermek gerekirse, hazırlanan projeler yoluyla EK-B listesinde yer alan bir ülkeye Emülsiyon Azaltım Kredisi kazanma ve bu miktarı yatırımcı diğer EK-B ülkesine satabilme imkanına olanak

sağlamaktadır. Yatırımcı EK-B ülkesi satın aldığı kredileri kendi toplam azaltım hedefinden düşebilmektedir (Karakaya, 2008: 170).

Emülsiyon Ticareti

Emülsiyon ticareti içinde kabul gören ticaret, limitleme ve ticaret (Cap and Trade) tir. Piyasa temelli bir araç olan emülsiyon ticaretinin kavramsal ve teorik yapısı 1960'larda bazı ekonomistler tarafından geliştirilmiştir (Dales, 1968; Baumol ve Oates, 1971; Montgomery, 1972). Emülsiyon ticaretinin ilk pratik uygulamaları 1970'li yılların ortalarında ABD'de gerçekleşmiştir (Ellerman vd., 2003; Tietenberg, 2006). 1997'de de Bill Clinton Hükümeti tarafından başarılı bir şekilde Kyoto Protokolü müzakerelerin içine sokulmuştur. Bu mekanizmanın bu Protokolde yer almasının nedeni olarak daha önce ABD de gerçekleştirilen emülsiyon ticareti programlarının (özellikle Asit Yağmuru Programının) çok başarılı olması gösterilmiştir (Damro ve Mendes, 2005: 257). Sonra 2000'lerde Avrupa Birliği (AB) bu fikri kendine uyarlamıştır (Lohmann, 2009a: 26). Kyoto Protokolü'nü imzalamış ve emülsiyon azaltımı yükümlülüğü olan EK-I ülkelerinden oluşan EK-B ülkeleri arasında emülsiyon ticaretine izin verilmektedir.

Limitleme ve Ticaret tasarısı altında hükümetler veya Avrupa Komisyonu gibi hükümetler içi kuruluşlar, başlıca ana endüstrilere kirletme lisansları (veya karbon izin belgeleri) verir. Kendi yarattığı kirliliği temizleme yerine, bir kirletici firma bu karbon izin belgelerini eşdeğer değişiklikleri daha ucuza gerçekleştirmeyi başarmış başka bir firma ile takas eder. Başka bir deyişle, resmi olarak belirlenmiş yıllık emülsiyon kotalarının altında kalmayı başaran işletmeler ellerinde kalan fazla emülsiyon kredilerini, yıllık kotalarını aşan işletmelere satabilmektedir. Böylece emülsiyon kotalarını aşan işletmeler büyük bir mali cezadan kaçınmak için piyasadan emülsiyon kredileri satın alabilmekte, bu krediler ile yıllık kotalarının üzerinde kalan emülsiyonlarını sıfırlayabilmektedirler. Dünyadaki ilk uluslararası emülsiyon ticareti uygulaması ve dünyanın en büyük karbon piyasası olan AB'nin Emülsiyon Ticareti Programı (ETS-Emission Trading Scheme), sera etkisi yaratan gazların emülsiyonunu düşürmek üzere limitleme ve ticaret mekanizmasına dayalı bir sistemdir. Bu mekanizma sayesinde, AB yıllık emülsiyonunu kontrol altına almayı hedeflemekte, üye ülkelerin alacağı emülsiyon azaltıcı ek önlemler ile birlikte 2012 yılına değin Kyoto hedefine ulaşmayı amaçlamaktadır. AB'nin Emülsiyon Ticareti Programının 2008 yılında değeri 63 milyar dolara eşitlenmiş ve bu piyasa her geçen gün büyümektedir (Lohmann, 2009a: 10).

Proje Temelli Olan Temiz Kalkınma Mekanizması (TKM)

Kyoto Protokolü'nün 12. maddesi ile düzenlen bu mekanizma karbon denkleştirme mantığına dayanır. Denkleştirme, bir firmanın ortaya çıkardığı karbon emülsiyonuna karşılık, aynı miktarda ancak başka bir yerde karbon tasarrufu sağlayan projelere finansal destek sağlanması ya da o projelerde ortaya çıktığı belgelenen karbon sertifikalarının satın alınması olarak açıklanabilir. Emülsiyonu kaynağında kesme yerine, EK-B ülkelerindeki firmalar, bazen uluslararası finans kurumları, hükümetler ve bireyler, EK-B DIŞI ülkelerde “emülsiyon-tasarrufu projelerini” finanse ederek ve daha gelişmiş teknolojiyi finanse ederek sera gazı emülsiyonlarında azaltım sağlayacak ve bu şekilde Serfitikalandırılmış Emülsiyon Azaltım Kredisi kazanarak kazandıkları bu miktarı toplam emülsiyon azaltım hedefinden düşecektir. Birleşmiş Milletler tarafından yönetilen TKM denkleştirme piyasasının en büyüğünü oluşturmaktadır. 2009'un Eylül ayında kayıtlı olan 1800 proje ve 2600 başvuru mevcuttur. Mevcut fiyatlara bağlı olarak, onaylanarak üretilen kredilerin 2012 yılına kadar 55 milyarın üzerinde Amerikan doları üreteceği belirtilmektedir (Lohmann, 2009a: 11). Daha önceden de belirtildiği gibi, denkleştirme geliştirmekte olan ülkeler (EK-B DIŞI ülkeler) ve gelişmiş ülkelerin (EK-B ülkeleri) ortak olarak salınım azaltmasına olanak veren bir mekanizmadır. Çeşitli karbon denkleştirme projelerinden en çok bilinen projeler şunlardır: yenilenebilir enerji (rüzgâr, güneş, hidroelektrik ve biokütle enerjisi), enerji verimliliği, CO2 yakalama/giderme, sosyal ve sportif etkinlikler ve ağaçlandırma.

TKM Kyoto müzakereleri içine sonradan dahil olmuştur ve Amerika Birleşik Devletleri delegasyonunun baskıları sonucunda kabul edilmiştir. Brezilya Delegasyonu, Grup 77 ve Çin hükümeti “kirleten öder” prensibine dayalı “Temiz Üretim Fonu” önerisini müzakerelerde gündeme getirmiştir. Hedeflenmiş emülsiyon azaltım amacını gerçekleştiremeyen gelişmiş ülkeler bunun için fona para cezası ödeyecekler ve bu fonda biriken para geliştirmekte olan ülkelerdeki temiz enerji üretimine yönelik projelerin finansmanında kullanılabilir. Fakat bazı gelişmiş ülkeler, özellikle de Amerika Birleşik Devletleri, bu fikre pek sıcak bakmamıştır. 1997 Kyoto müzakeresinde önerilen bu temiz üretim fonu TKM ye dönüştürülmüştür. Bu mekanizmaya göre, EK-B ülkeleri hedefledikleri emülsiyon miktarını azaltmayı gerçekleştirmezlerse, EK-B DIŞI ülkelerinde yeşil teknolojilere yatırım yapabilirler ve sonuçta bu yolla geliştirmekte olan ülkelere iklim değişikliğini azaltma konusunda yardım edebilirler (Böhm ve Dabhi, 2009: 12).

TKM'nin idaresi uluslararası (Taraflar Konferansı ve TKM Yürütme Kurulu) ve ulusal (Seçilmiş Ulusal Otorite) organlardan oluşmaktadır. Kyoto Protokolü'nü onaylamış ülkelerden oluşan Taraflar konferansı TKM Yürütme Kuruluna yol göstermekle yükümlü

iken, 20 üyeden oluşan Yürütme Kurulu'nun temel görevi TKM'nin işleyişi ile ilgili süreçleri (onaylanan projelerin gözden geçirilmesi, projelerin düzeltilmesi, tescilinin yapılması, TKM projelerini onaylayacak ve doğrulayacak bağımsız denetleyici kuruluş olan Etkin Organ'a yetki verme, proje sonucunda sağlanan emülsiyon azaltım kredilerini tasdik etme, Emülsiyon Azaltım Kredisi (CER) sertifikalarının basımı) geliştirmektir. Seçilmiş Ulusal Otorite'nin temel görevi, hazırlanmış projeleri değerlendirmektir (Karakaya, 2008: 171-172). Projeler uygulamaya başladıktan sonra, projelerin işleyişinin izlenmesi gerekmektedir. Daha sonra Yetkili Etkin Organ tarafından bu projelerin hedeflenen genel amaçlara ulaşma başarısı değerlendirilmektedir. Eğer proje belirtilen genel amaçlara ulaşmada başarılı bulunursa Sertifikalandırılmış Emülsiyon Azaltım Kredisi onaylanmaktadır (Karakaya, 2008: 178). Başarısız bulunursa onaylanmamaktadır.

KARBON PİYASASI, EMÜLSİYON TİCARETİ VE TEMİZ KALKINMA MEKANİZMASINA ELEŞTİREL BAKIŞ

Karbon Piyasasına Yönelik Genel Eleştiriler

Karbon piyasası savunucuları karbon piyasalarının sera gazları emülsiyonunu azaltmada en etkili ve verimli olduğu görüşünü iddia etmektedirler. Dolayısıyla, küresel ısınma sorununun bu şekilde çözümleneceği görüşünü savunmaktadırlar. Kimdir bu savunucular? İklim değişikliğine yönelik politikalar, büyük işyerleri, ticari ve finansal işletmeler, neo-klasik ekonomik kuramcılar ve etkili olan profesyonel, orta sınıf çevrecilerden oluşan ulusal ve uluslararası elit işbirliğinin eline geçmiş ve onlar tarafından yönlendirilmektedir. Hepsi denkleştirme ticaretinin fesh edilmesi yerine, onun yaygınlaştırılması taraftarıdır. 1997'den bu yana hükümetler, uluslararası kurumlar ve özel firmalar denkleştirme pazarlarının altyapısını oluşturmak için birçok kaynak yatırımı yapmışlardır. Günümüzde, Kyoto Protokolü TKM denkleştirme kredilerini alanların büyük bir bölümü Londra, New York ve diğer finans merkezlerindeki spekülâtorlerdir ve bunların bazıları Amerika Birleşik Devletleri denkleştirme piyasasının oluşturulması kampanyası için milyonlarca dolar akıtmışlardır. TKM denkleştirme yöneticileri aynı zamanda denkleştirme alıcıları veya satıcılarıdır. Ayrıca onlar önceden ve şu anda özel sektör karbon işinde yönetici konumundadırlar (Lohmann, 2009b: 177).

Karbon piyasalarının sera gazları emülsiyonunu azaltmada en etkin ve verimli olduğu görüşünü eleştirenler vardır. Mesela Lohmann'a (2009b: 177) göre, hem hükümetler hem de büyük şirketler günümüz enerji uygulamaları, üretim ve tüketim kalıplarında derhal yapısal

değişikliklere yol açacak talimatlar verme yerine, karbon piyasaları planına başvurarak küresel ısınma sorununu ele aldıkları görüntüsünü vermişlerdir. Karbon piyasalarının sera gazları emülsiyonunu düşürmediği verilerle de desteklenmektedir. Hükümetlerarası İklim Değişikliği Panelinin (Intergovernmental Panel on Climate Change IPCC) tahminlerine göre 1990 ve 2004 yılları arasında sera gazları emülsiyonu % 24 artmıştır ve 2000 ve 2030 yılları arasında % 25-90 oranında artacaktır. Bu tahminler göstermektedir ki Kyoto Protokolü emülsiyon hedefleri amacına ulaşamamaktadır. Küresel ısınmayı azaltmak için küresel karbon dioksit emülsiyonunun 2000 ve 2050 yılları arasında % 50-85 düşürülmesi gerekmektedir (IPCC, 2007b).

Karbon piyasası mekanizmalarının oluşturulması, metalaştırma ve kapitalist pazarın büyümesi süreci ele alınmadan anlaşılabilir. Karbon piyasası gerçekte sera gazlarının emülsiyonunu azaltmaya yönelik değil, metalaştırma ve kapitalist pazarın büyümesini sağlamak amaçlı üretilmiş mekanizmalardan biridir (Najam vd. 2004; Paterson, 1996). Lohmann'a (2009b: 175-191) göre, sera gazlarını ticari bir mala dönüştürerek, bu mal ile vurgunculuk yapmayı güdümlenecek bir mekanizma da yaratılmıştır.

Bir diğer eleştiri konusu denkleştirme ile ilgilidir. Lohmann'a (2009b: 176) göre, karbon denkleştirmesi doğası gereği yönetilemez. Hiç kimse karbon denkleştirmelerinin nasıl ölçüleceğinden ve bu denkleştirmelerin ne olduğundan emin değildir. Bu nedenlerden dolayı kısmen denkleştirme projelerinin uygulama aşamasında sürekli problemlerle karşılaşmaktadır. Küresel ısınma riskini azaltma yerine, karbon denkleştirmeleri bu riski fazlaştırmaya veya gizler. Aynı zamanda bu piyasa daha fazla çevre kirliliği teşvik edilebilir çünkü bir kişi kirlilikten para kazanabilecektir.

Denkleştirmeler sıklıkla emülsiyon azaltıcı olarak sunulmasına rağmen, bunlar emülsiyonu düşürmezler. Nasıl olsa başka bir yerde benim kirlettiğime denk gelen emülsiyon azaltımı sağlanacaktır varsayımına dayalı olarak kirletme bir bölgede devam edecektir (Gilbertson ve Reyes, 2009: 11). Karbon denkleştirmelerini betimlerken, gelişme ve yoksulluk retoriğinin kullanımı bu denkleştirmelerde yer alan esas adaletsizliği gizlemektedir. Denkleştirmeler eşzamanlı olarak EK-B firmalara ve hükümetlere günümüz enerji kullanımı ve sanayisel alışkanlıklarını değiştirmeyi geciktirmeyi sağlarken, EK-B DIŞI ülkelerde kirleten firmalara gelir getirme elini uzatmaktadır (Gilbertson ve Reyes, 2009: 11-12). Bileşmiş Milletler yönetiminin dışında oluşan gönüllü karbon denkleştirmeleri de aynı sorunları içinde barındırmaktadır. Bu türdeki uygulamalar endüstride ve genel ekonomide gerçek yapısal değişikliklerin getirilmesine ket vurmaktadır. Karbon denkleştirmeleri küresel düzeyde emülsiyonu azaltmamaktadır. Her bir proje mükemmel bir şekilde planlansa ve

uygulamaya konsa da, net sonuç, net bir emülsiyon azaltılımı sağlanmadan, emülsiyonun bir yerden başka bir yere taşınması ile sonuçlanmaktadır. Sera gazı üretmeyen bir projeyi geliştiren bir firma başarılı olarak değerlendirilebilir ve kendisinin emülsiyon kredisini bir alıcıya satabilir. Bu alıcı da büyük olasılıkla endüstrileşmiş ülkelerde sera gazları üretimine katkıda bulunan bir kirletici firma olacaktır. Bu şekilde elde edilen fayda, bu alıcı firma kendisinin sera gazları üretimini azaltmaya yönelik herhangi bir girişimde bulunmayıp ve diğer firmadan kredi satın aldığı için emülsiyonu artırmaya devam edeceği için geçersiz olacaktır. Bu zamana kadar Birleşmiş Milletler TKM gerçekte, dünya genelinde karbon dioksit emülsiyonunun artması ile sonuçlanmıştır (Gilbertson ve Reyes, 2009). Çin’de 763 hidroelektrik baraj projesi Birleşmiş Milletlere başvurmuş veya başvurmayı planlamaktadır. Kyoto Protokolü’nün TKM yolu ile 300 milyon ton karbondioksit kirletme kredisini EK-B ülkelerindeki işletmelere satmayı planlarken Çin, fosil enerji kaynaklarının kullanımının azaltılmasını gerçekleştirmemektedir. Dolayısıyla, Çin fosil enerji üretimine devam ederken, ek olarak yenilenebilir enerji olarak nitelendirilen hidroelektrik enerji kaynaklarını da hizmete açmaktadır (McDonald v.d., 2009).

Emülsiyon Ticaretinin Eleştirel Değerlendirmesi

Emülsiyon ticaretinin temel eleştirilerinden birisi bu uygulamaların endüstrileşmiş ülkelerde fosil enerji kullanımını azaltıcı yapısal değişiklikleri teşvik edeceği konusundaki fikir ile ilgilidir. Veriler göstermektedir ki emülsiyon ticareti uygulaması, EK-B listesinde yer alan ülkeler ve endüstrilerinde yapısal değişiklikler getirme konusunda halihazırda başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu başarısızlık iki temel nedene dayandırılarak açıklanmaktadır. Birincisi, oluşturulmuş “limitleme ve ticaret” sistemleri, mesela Avrupa Birliği politik istegin olmaması ve yoğun endüstri lobileşmesinden dolayı zarar görmüştür. Politik istekten yoksun olmak ve endüstri lobisinin baskısı emülsiyon izinlerinin gereğinden çok aşırı derecede dağıtılması ile sonuçlanmıştır (Bernes, 2007: 3). 2005 yılında Avrupa Birliği işletmeleri 1,785 milyar ton karbondioksiti atmosfere salarken, kendilerine verilen karbon kredilerinin miktarı bunun üzerinde, 1,829 milyar ton karşılığını bulmuştur (Pamukcu, 2007: 23). Avrupa Birliği ve onun katılımcı ülkeleri / hükümetler oldukça cömert emülsiyon izinleri veya kasketleri büyük kirletici endüstriye bedava dağıtmıştır. Bu uygulama, büyük kirletici endüstri için sera gazları üretimini azaltıcı hiç bir etki yaratmamıştır. Tersine, bu firmaların piyasalarda karbon kredilerini satarak beklenmeyen bir kazanç elde ettikleri rapor edilmiştir (Bernes, 2007: 8; Pamukcu, 2007: 25).

İkincisi, 2006 Nisan ayında Çek Cumhuriyeti, Hollanda, Estonya, İsveç ve Fransa'nın ulusal emülsiyon bilgilerini kamuoyuna erken açıklamaları ve cömertçe karbon kredileri dağıttıklarının ortaya çıkması, karbon piyasasında spekülasyonlara yol açmıştır. Mesela, Avrupa Birliği ETS izinleri 2006 Nisan ayına kadar 30 euro civarında iken, bu Mayıs 2006'da 10 euroya düşmüş ve 2007 Eylül ayında 0.30 euroya kadar düşmüştür. Tepe taklak olan karbon fiyatı, işletmelerin kendi fabrikalarındaki karbon emülsiyonlarını düşürme motivasyonlarını sıfırlamıştır. Çünkü çoğu işletme için emülsiyonu çevre dostu yatırımlarla dönüştürmenin maliyeti, piyasadaki satın alabilecekleri karbon kredisi fiyatının çok üzerine çıkmıştır. Üstelik çok düşük karbon fiyatı, işletmelerin satış gelir elde etmek üzere karbon kredisi fazlasına sahip olma heveslerini de kaçırmıştır. Fiyatlardaki bu aşırı düşüş, henüz yolun başında bulunan karbon piyasasına olan güveni de oldukça zedelemiştir (Pamukcu, 2007: 27). Görünen odur ki, bu fiyatlar ve fiyat değişkenliği gerekli olan yapısal değişimleri getirerek emülsiyon azaltımını sağlayacak hiçbir etki sağlamamaktadır. Eleştirmenler, Avrupa Birliği ETS nin ciddiyeti, etkililiği ve geçerliliği konusunda çok ciddi kuşkuları olduğunu dile getirmişlerdir. Gerçek emülsiyonda azalma olduğu konusunda oldukça şüphelidirler. Gerçekte olan şudur: yeni yaratılmış pazar, büyük kirletici firmalar için beklenmedik kazanç sağlamaya ek olarak, firmaları ve gelişmiş ülkeleri sürdürülebilir olmayan ekonomik ilişkilerini hiç değiştirmeden devam ettirme eğilimindedirler. Bazı uzmanlara göre ise, ETS kapsamındaki işletmeler, iddia edilenin tersine, çok büyük kazançlar elde etmektedirler (Pamukcu, 2007: 27).

Temiz Kalkınma Mekanizmasının Eleştirel Değerlendirilmesi

Birleşmiş Milletler tarafından yönetilen TKM'yi savunanlar, bu projelerin EK-B DIŞI ev sahibi gelişmekte olan ülkeleri daha temiz enerji üretimi ve daha fazla sürdürülebilir kalkınmaya doğru teşvik edeceklerini ileri sürmektedirler. Kyoto Protokolü'nün 12. maddesinde belirtildiği gibi TKM projelerinin taşınması gereken en önemli nitelik ev sahibi olan ülkelerin sürdürülebilir kalkınma çabalarını destekler nitelikte olmasıdır (Karakaya, 2008). Ancak, Kyoto Protokolü ve mekanizmalarında sözü geçen sürdürülebilir kalkınma kavramı tanımlanmamıştır ve sürdürülebilirlik ölçütleri belirlenmemiştir. Daha sonra Marakeş kararı TKM'nin sürdürülebilir kalkınmaya katkısı konusunda genel ifadelerle yetinerek sürdürülebilirlik ölçütlerinin ev sahibi ülkeler tarafından belirlenebileceğini belirtmiştir (Cerit Mazlum, 2008: 154). Bu nedenle, bu mekanizma birçok kuşku doğurmuştur (Alarkon, 2009: 73). Bir projenin sürdürülebilir kalkınmaya katkısını değerlendirme daha öncede

belirtildiği gibi Seçilmiş Ulusal Otorite'ye verilmiştir. Seçilmiş Ulusal Otorite organı kimlerden oluşacaktır, kimler seçecektir?

Birçok araştırmaya göre TKM projeleri sürdürülebilir kalkınma amacını gerçekleştirmede başarısızlığa uğramaktadır. Mesela Kenber (2005), önerilen projelerin neredeyse tamamının sürdürülebilirlikten çok kredi üretimini en üste çıkarmaya odaklandığını saptamıştır. TKM projelerin finansmanı ekolojik olarak duyarlı alanlarda monokültür plantasyonları ve büyük hidro elektrik projeleri için de kullanılabilir. Masraflar artacağı için projelerin sürdürülebilirlik testine tabii tutulmasından kaçınıldığını da tespit etmiştir. Uluslararası Sürdürülebilir Kalkınma Kurumu 200 projeyi detaylı analiz ederek TKM projelerindeki kalkınma amacının nasıl gerçekleştirildiğini araştırmıştır. Belirli kalkınma ölçütlerini uygulayarak, en iyi diye nitelendirilen projelerin bile 100 üzerinden sadece 58 puan alabileceğini ortaya koymuştur (Cosbey vd., 2006). Sürdürülebilir kalkınmaya en büyük katkıyı sağlayabilecek olan enerji verimliliği, güneş, biyogaz, jeotermal, rüzgar, hidro elektrik gibi yenilenebilir enerji türü projeler her ne kadar TKM projeleri arasında sayıca yüksek rakamda olsa da bu projelerin toplam emülsiyon azaltım miktarı ve kazanılan kredi oldukça düşüktür (Cosbey vd., 2006). Hultman vd. (2009: 122), uluslararası standart ölçütlerin oluşturulması yerine, ulusal hükümetlerin sürdürülebilir kalkınma ölçütlerine karar verdiği gerçeği üzerine vurgu yapmakta ve TKM projelerinde sürdürülebilir kalkınmanın politik olarak merkezi olduğunu ancak çok zayıf bir şekilde uygulamaya konduğu gerçeğini gözler önüne sermektedir.

TKM açık bir şekilde EK-B DIŞI ülkelerde sürdürülebilir kalkınmaya katkıyı hedeflemektedir. Dabhi'ye (2009: 138-147) göre, bu hedefi gerçekleştirmenin en iyi yöntemi yerel sürdürülebilirlik ve kalkınma konusunda en iyi bilgiye sahip olan yerel toplulukları bu mekanizmaya dahil etmektir. Bu mekanizmaya kayıt, yerel toplulukların katılımını gerektiren bir raporun hazırlanmasını da gerektirmektedir fakat bu yeterince ciddiye alınmamaktadır. Ek olarak, bu projeler başladıktan sonra, projelerden etkilenen yerel halkın bu projelerde sürekli olarak katılımının sağlanması için alt yapı oluşturulmamakta, kendileri açık ve detaylı bir şekilde bilgilendirilmemektedir. Yerel halk teknik bir yazım dili ile karşı karşıya bırakılmaktadır (Böhm ve Dabhi, 2009: 16-17). TKM projelerini geliştiren ve karbon kredisi alan firmalar insanları, mekanizmanın kendisi, karbon ticareti, karbon kredisi ve elde edecekleri kazanç konusunda bilgilendirmemektedirler (Mate ve Yasmin 2009: 162; Gilbertson ve Reyes, 2009: 74-75). Sonuç olarak, projelerden etkilenecek olan halk bilgilendirilmemekte, sürece katılımı sağlanmamakta, projeler tepeden yerel halka dayatılmaktadır. Backstrand ve Lovbrand'a (2006) göre, TKM projeleri küresel güç yapıları

içinde ele alınıp değerlendirilmelidir. Yerel aktörler, küresel kurumlar tarafından marjinalleştirilmekte ve eşitsiz ilişkilere dayalı yapısal ilişkiler bu projelerle yeniden üretilmektedir. Onlara göre, teknokrat yönetici kontrolü ve uygulamalarına dayalı TKM projeleri, uluslararası iklim rejiminin az devlet kontrollü ve sadece piyasa mekanizmasının kurallarının geçerli olduğu söylemi ile çelişmektedir.

Diğer bir eleştiri noktası, bu mekanizmanın gerçekten temiz kalkınma projelerini desteklediği ile ilgilidir. Birçok fosil kaynakları kullanarak enerji üreten projelerin dahi TKM tarafından desteklendiği gözlemlenmektedir. Başvuran işletmenin kendi projesinin, projenin uygulanacağı ülkede veya bölgedeki diğer projelerden daha temiz olduğunu kanıtlaması yeterli olmaktadır. Yeni tesisler eski tesislerden daha verimli olacakları için bunu kanıtlamak hiç de zor bir şey değildir. Mesela 2005 ve 2010 yılları arasında Çin’de petrolden enerji üretmek için inşaatına başlanan 24 proje TKM ödeneğine başvurmuştur (Gilbertson ve Reyes, 2009: 56). TKM büyüdükçe, artan bir şekilde yeni fosil enerji üreten projeleri finanse etmekle kalmamakta, aynı zamanda bu mekanizma istenilenden ve gereğinden fazla yenilenebilir enerji projelerinin işletmeye geçirilmesini de teşvik etmektedir. 2008 Aralık ayında Amerika Birleşik Devletleri bu karbon projelerinin Kuzey ülkelerindeki endüstrilere, gelişmekte olan ülkelerde emülsiyon düşürmekten ziyade emülsiyonları artırmayı teşvik edeceği konusunda uyarıda bulunmuştur (GAO, 2008).

Diğer bir eleştiri konusu, TKM’nin yenilenebilir enerji projelerinin temiz üretim ve sürdürülebilir kalkınmayı destekleyen projeler olarak varsayması ile ilgilidir. Yenilenebilir enerji projeleri otomatik olarak temiz veya sürdürülebilir kalkınmaya katkı sağlayan araçlar olarak varsayılmamalıdır. TKM kredilerinin önemli bir kaynağı haline gelen hidroelektrik ve biokütle projeleri kayda değer yan etkiler üretmiştir. Bu projeler tipik olarak gelişme paradigmasını desteklerken, sağlık, toprak kullanımı ve su gereksinimleri gibi yerel toplulukların ihtiyaçlarına duyarsızdır (Gilbertson ve Reyes, 2009: 53). Karbon denkleştirme projeleri genel anlamda yerel nüfusun baskısı ve toprakların gasp edilmesi ile sonuçlanmıştır (Gilbertson ve Reyes, 2009: 53). Bu nedenle, Hindistan, Tayland, Endonezya, Güney Afrika, Nijerya, Brezilya, Paraguay ve daha birçok ülkede birçok yerel ve yerli topluluklar, yerel düzeyde karbon piyasasına ve özelde TKM projelerine karşı çıkmaya başlamışlardır (Capello, 2009: 198).

Birçok araştırmacı EK-B DIŞI ülkelerde karbon emülsiyonunu azaltmayı hedefleme adına başlatılan projelerin eko-sistem ve topluluklar üzerinde olumsuz etkiler oluşturduğunu belgelemeye başlamışlardır. Mesela, Checker’in (2009) araştırması bazı karbon denkleştirme projelerinin yerel düzeyde insan haklarını ihlal ettiğini ortaya koymuştur. Bu projeler yerel

halkı topraklarından, yerlerinden ve evlerinden etmekte ve projelere karşı çıkan halka karşı şiddet ve tehdit kullanılmaktadır. Aynı şekilde Gilbertson (2009) TKM projelerinin yenilenebilir enerjiyi yaygınlaştırıcı bir sistem olarak sunulmakta olduğunu belirtmekte fakat her yenilenebilir enerji projesinin otomatikman çevresel olarak sürdürülebilir veya sosyal olarak adaletli anlamına gelmediğini ısrarla ifade etmektedir. Denkleştirme projelerinin yerel topluluklarının ihtiyaçlarına hassas olmadıklarını, bunların sağlığa, toprak kullanımı ve su kaynaklarının kullanımı ile ilgili bazı sorunlar gündeme getirdiğini belirtmektedir. Tayland'da pirinç kabuklarını yakan küçük ölçekli biokütle enerji projelerinin yerel halkın sağlığına ve geçim kaynaklarına negatif yönde etkisini gündeme getirmektedir. Yerel halk pirinç kabuğu enerji tesisine şu nedenlerden dolayı karşı çıkmaktadır: Pirinç dış kabuğunun yakılması ile ortaya çıkan kül, toprakları kirletmekte ve bu kirlilik hem insanlara hem de çevreye zarar vermektedir. Kül dere civarına boşaltılmakta böylece dereyi kirletmekte ve balıklara zarar vermektedir. Pirincin dış kabuğu yerel halk tarafından tavuk kümesleri için kullanılmaktadır ve bunlar tavuk dışkılarını soğurduktan sonra gübre olarak yeniden değerlendirilmektedir. Bu tesislerin kurulması ile birlikte pirincin kabuğuna olan talep artışı için fiyatlar da artmakta, bundan dolayı yerel halk bunları gübre amaçlı kullanamaz hale gelmektedir. Dolayısıyla, halk sağlık riski taşıyan sentetik gübre kullanmak zorunda kalmaktadır (Gilbertson, 2009: 66).

Bu mekanizma EK-B ülkelerine havayı kirletmeyi devam etmesine izin verirken, EK-B DIŞI ülkelerde geniş çaplı mono kültür üretimini desteklemektedir. Gelişmiş ülkelerdeki firmalar TKM yolu ile gelişmekte olan ülkelerde ağaç dikme, özellikle sıtma ağacı, yoluna başvurmuşlardır. Bu firmaların kereste satarak elde ettikleri kazanç, gelişmiş ülkelerdeki çevre kirliliği yaratan firmalara karbon kredisi satarak artacaktır. Bu projelerin genellikle sosyal ve çevresel negatif etkisinin olmadığı, aksine sosyal ve çevresel pozitif katkı yapacağı ve bu yüzdende gelişmekte olan ülkelerde sürdürülebilir kalkınmaya katkı sağlayacağı görüşü yaygındır. Ama araştırma bulguları bu söylemi doğrulamamaktadır. Genel söylemin aksine, bu projelerin negatif sosyal, ekonomik ve çevresel etkileri söz konusudur. İlk önce bu firmalar ağaç dikmek için geniş ölçekli toprak kullanmaktadırlar ve bu topraklarda yüzyıllardır yaşayan yerli halk, kendi yerlerinden göçe zorlanarak yaşam alanları ve geçim kaynakları yok edilmektedir. Geniş çaplı ağaç dikme milyon dönümlük araziye işgal ettiği için tarım amaçlı kullanılabilir toprağı işgal etmektedir ve bu da yiyecek üretimini olumsuz yönde etkilemektedir. Tek tip ağaçların geniş arazilere dikimi ekosisteme zarar verdiği için çevrenin dengesini bozmaktadır. Bu ağaçların yetiştirilmesi için kullanılan yabancı bitkiler ve haşere ilaçları toprağı ve suyu kirletmektedir. Ek olarak, sıtma ağacı çok çabuk büyüdüğünden olduğu alana çok çabuk yayılmaktadır ve gelişimi için çok fazla suya ihtiyacı vardır.

Dolayısıyla, fidanlıklar yerel halkın kullandığı yer altı ve yer üstü sularını tüketmektedir ve yerel halkın tarımsal üretimini olumsuz yönde etkilemektedir (Carrere, 2009; Flores vd. 2009; Böhm, 2009).

Bu geniş çaplı tek tip ağaç dikmenin özellikle kadınlar üzerindeki olumsuz etkileri de söz konusudur. Kadınların geçim kaynaklarının özünü oluşturan doğal kaynaklara (toprak, su, bitki ve orman) zarar verilmekte veya bu doğal kaynaklara ulaşimleri engellenmektedir. Böyle olunca kadınlar kendi ve ailelerinin gerekli ihtiyaçlarını yerine getiremez olmuşlardır. Yerel ekonominin yok edilmesi ile birlikte kadınların çalışma yükü artmıştır çünkü kadınlar hem evde hem ev dışında para kazanma amaçlı çalışmak zorunda kalmıştır. Bu durum kadınların, ağaç diken firmalar için ücretli çalışan emekçiler haline dönüşmesine neden olmaktadır. Sonuç olarak, endüstri amaçlı geniş çaplı tek tip ağaç fidanlıklarının genel olarak anlamı, kırsal kesimin çözülmesi, aile ve cemaat hayatının yıkılması, işsizlik, düşük ücret ve ekonomik köleliktir (Nunez ve GenderCC, 2009).

Hindistan'da bir firma sera gazlarından biri olan HFC 23 gazını yok etmek için karbon pazarında satılmak üzere TKM karbon kredisi almıştır. Bu HFC 23 nin yok edilmesi, gazı termal oksitleme yöntemi ile gerçekleştirilmektedir ve bu projenin sürdürülebilir kalkınmaya katkıda bulunduğu söylenmiştir. Bu söylemin tersine Dabhi'nin (2009: 142) araştırma bulguları göstermektedir ki, bu firma çevreyi kirlettiğinden dolayı tarım, hayvan ve insan sağlığını olumsuz yönde etkilemektedir. Kirlilik tarımsal ürün verimini ve kalitesini düşürmüştür. Bunun nedeni de hava kirliliğidir. Ek olarak, toprak ve suda çok yüksek oranda florinin olduğu tespit edilmiştir. Florinin bitkilere çok büyük zararı vardır. Topraktaki ve sudaki yüksek florin miktarı sadece tarımı olumsuz yönde etkilemiyor aynı zamanda insan ve büyük baş hayvanların sağlığını da etkilemektedir. Sonuç olarak, sürdürülebilir kalkınmaya katkı sağlayacak diye gündeme getirilen ve desteklenen TKM projeleri aslında yerel düzeyde toplulukları olumsuz yönde etkilemektedir.

Aynı şekilde, rüzgar enerjisi projelerinin sürdürülebilir kalkınmaya katkısı olduğu söylenmekte ve Hindistan'da birçok rüzgar enerjisi üretme amaçlı tesisler kurulmaktadır ve bu işletmeler TKM karbon kredisine başvurumaktadırlar. İşletmeler rüzgar enerjisi tesislerinin kurulması için köylülerden toprak almakta ve toprağın gerçek değerini ödememektedirler, yerel topluluklara vaat ettiği sözleri, mesela yerel halkın elektriğini sağlama, yol, okul yapma vs., yerine getirmemektedirler (Gilbertson ve Reyes, 2009: 71-76).

EK-B DIŞI gelişmekte olan ülkelerin TKM'de yer almalarındaki menfaat, daha fazla finans elde etmekle ilgilidir. Dolayısıyla, yeni yatırımcıların ülkeye girişini teşvik etme amacı ile katı sürdürülebilirlik gereksinimi ilkesinin zayıflama ile karşı karşıya kalma ihtimali söz

konusudur (Capello, 2009: 197). Bu konuda ülkeler dikkatli olmalıdırlar. Gelişmekte olan ülkelerin bakış açısından, TKM ile teknoloji transferi ve ekonomik teşvik açıktır. Fakat, gelişmiş ülkelerin veya zengin aktörlerin kirletmeye ve birikim sağlamaya devam etmesi ile TKM'nin aynı zamanda küresel eşitsizliğin artmasını garanti altına alan bir uygulamaya dönüştüğünü vurgulayanlar da vardır. TKM yeni yapısal bağımlılıklar yaratacak uluslararası politikanın bir aleti haline gelmiştir denmektedir. Capello (2009: 198), yeni bir kolonileşme ile karşı karşıya olduğumuz gerçeğine vurgu yapmaktadır. Bu yeni kolonileştirmede yayılma, sadece kaynakların ve toprağın sistemin bir parçası haline getirilmesi ile değil, aynı zamanda atmosferin kapasitesini de sistemin bir parçası haline getirerek olmaktadır. Bundan dolayı, şu anki formu ile TKM, iklim değişikliğine çözüm için bir araç olmanın aksine, kirliliğe sebep olan endüstriler için kazanç sağlama fırsatından başka bir şey değildir. Gelişmekte olan ülkelerin temiz ve sürdürülebilir gelişmesine katkıda bulunmaktan ziyade, bu projeler var olan ve kirlilik üreten üretimleri büyütmek için kullanılan para kazandıran araçlar haline gelmiştir. Sonuç olarak, TKM gerçekte işlememektedir. Bu mekanizma sera gazları emülsiyonunun azaltılması olan gerçek amacını hiçbir zaman gerçekleştiremez çünkü tasarısında hata vardır. TKM sera gazlarının emülsiyonunu azaltma amacını gerçekleştirme yerine, var olan sistemin devam etmesine olanak veren ve onu meşrulaştıran bir araç haline gelmiştir (Böhm ve Dabhi, 2009: 17).

Daha önceden de belirtildiği gibi, TKM'nin temel amacı Kyoto Protokolü'ne tabii olan endüstrileşmiş ülkelerin taahhütlerini yerine getirmeye yardımcı olmak ve aynı zamanda gelişmekte olan ülkelerde sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmektir. Capello'ya göre Kyoto Protokolü'nün temel taşı olan TKM kapitalizmin yayılmasında merkezi rol oynayan temel bir öge haline gelmiştir. Birincisi, bu mekanizma, kirleticilerin gerçek yapısal değişimleri yapmasından kaçınmasına imkan sağlarken, birikim ve sermaye üretimi için gerekli koşulları garantileyen yeni finansal marketlerin oluşmasına olanak sağlamaktadır. İkincisi, devam etmekte olan doğanın metalaştırılmasını meşrulaştıran bir oluşumun da devamlılığını sağlamaktadır (2009: 197).

Bazı akademisyenlere göre, karbon denkleştirme piyasalarının altında yatan sorun etik ve ülkelerarası adalet ile ilişkilidir (Roberts ve Parks, 2007:135). TKM ve gönüllü denkleştirme piyasaları ile emülsiyon azaltma yükü gelişmiş ülkelerinden gelişmekte olan ülkelere yüklenmiştir. Gelişmekte olan ülkelerin temiz olması beklenirken, gelişmiş ülkelere kirleten yaşam tarzını devam ettirme imkanı tanınmıştır. Gelişmekte olan ülkelerde yaşayan insanların büyük bir çoğunluğu, zengin gelişmiş ülkelerde yaşayan insanlarla kıyaslandığında, sadece sera gazlarının çok küçük bir bölümünü üretmekte ve salmaktadır. Ülkeler arasında

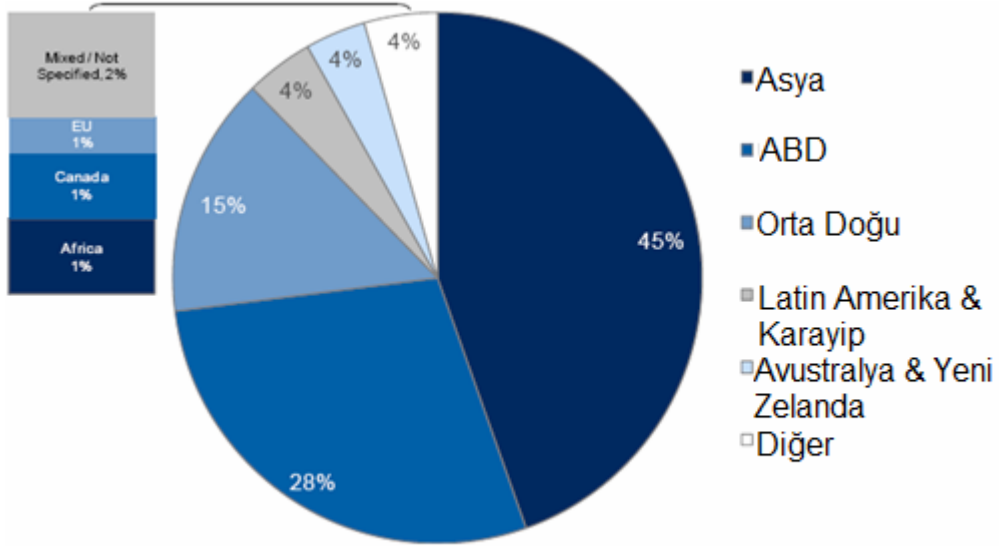
sera gazları emülsiyonları yaratma bakımından eşitsizlik söz konusudur. 1996 da 6 GtC olan toplam küresel karbon salımının % 64'ü (3ç8 GtC) 1.2 milyar kişinin yaşadığı EK-I ülkelerinden kaynaklanırken, geri kalan 2.1 GtC 4.4 milyar kişinin yaşadığı EK- I dışı ülkelerde gerçekleşmiştir (IPCC, 2001). Sadece dünya nüfusunun % 4'üne sahip olan Amerika Birleşik Devletleri tüm küresel emülsiyon hacminin % 20'den fazlasından sorumludur. 136 gelişmekte olan ülkenin tümü sadece küresel emülsiyon hacminin % 24'ünden sorumludur (Roberts ve Parks, 2007: 135). Dolayısıyla, gelişmiş ülkeler küresel sera gazı emülsiyon hacminin büyük çoğunluğunun yaratılmasından sorumludur. Bond'a (2009: 275-291) göre, gelişmiş ülkeler küresel ısınmanın yaratılmasında büyük rol oynadığı gerçeğinin farkına varıp bunu kabul etmelidir ve küresel ısınmayı azaltma konusunda bir şeyler yapmaya başlamalıdır. İlk önce, zengin Kuzey ülkeleri fakir Güney ülkelerine tarihi süreç içinde birikmiş ekolojik borcunu (Ecological Debt) ödeyerek işe başlamalıdır. Bu tez orijinal olarak İspanya asıllı Joan Martinez-Alier ve Ekvatorlu çevreci bir grup olan Accion Ecologica tarafından geliştirilmiştir. Dünya sistemi kuramından yola çıkarak bir grup akademisyen, zengin Kuzey ülkelerinin yüzyıllardır yoksul Güney ülkelerinin ham maddelerini ve ekosistemini sömürdükleri için yoksul ülkelere ekolojik borçları vardır görüşünü savunmaktadırlar (Martinez-Alier, 2004). Geçmişte ve günümüzde devam eden batılı olmayan doğal kaynakların sömürüsü ve aşırı bir şekilde küresel çevresel alanın Kuzey ülkeleri tarafından atıklar için kullanımı ve küresel atmosfer kaynaklarına el konulması bu görüşü daha da pekiştirmektedir. 2001 yılının sonuna doğru Güney'den akademisyenler ve aktivistler Kuzey Afrika ülkesi Benin'de toplanarak ekolojik borç konusunda kendi fikirlerini geliştirmişlerdir. Çevreci, insan hakları ve kalkınma STK'larından oluşan bir koalisyon, ekolojik borcun ya para olarak ödenmesi ya da ulusal ekonomik borcun silinmesi şeklinde lobi faaliyetlerinde bulunmaktadırlar (Martinez-Alier, 2004). Gelişmekte olan ülkeler ekolojik eşitsiz değişim ve ekolojik borç fikirlerini küresel ısınma görüşmelerinde de gündeme getirmişlerdir. 2000 yılında Çin ve G-77 ülkeleri, Güney Zirvesi'nde endüstrileşmiş ülkelerdeki üretim ve tüketim kalıplarının sürdürülemez olduğunu ve küresel ısınmayı azaltmak için bu üretim ve tüketim kalıplarının değişmesi gerektiğine vurgu yaparak Kuzey ülkelerinin Güney ülkelere ekolojik borcu olduğunu vurgulamaktadır. Fakat, bu ekolojik borç fikri Kuzey ülkeleri tarafından ciddiye alınmamakta ve uluslararası düzeyde politikaların şekillenmesinde rol oynayamamaktadır.

KYOTO PROTOKOLÜ ESNEKLİK MEKANİZMALARI, GÖNÜLLÜ KARBON PİYASASI VE TÜRKİYE

BMIDCS ye EK-I ülkesi sıfatı ile 24 Mayıs 2004 yılında katılmış olan Türkiye, halen UNFCCC Sözleşmesi'nin Ek-I listesinde yer alan ancak Kyoto Protokolü Ek-B Listesinde yer almayan bir ülke konumundadır. Türkiye, Kyoto Protokolü kabul edildiğinde sözleşmeye taraf olmadığı için Protokol'ün Ek-B listesinde yer almamış ve dolayısıyla ilk yükümlülük döneminde (2008-2012) Türkiye'nin sayısallaştırılmış sera gazı emülsiyon azaltım veya sınırlama yükümlülüğü bulunmamaktadır (Öztürk, 2009). Türkiye Kyoto Protokolü'nü kabul etmediği için onun esneklik mekanizmalarından da faydalanma şansına sahip olamamıştır (Arıkan, 2008: 242). Türkiye Kyoto Protokolü'nü 26 Ağustos 2009'da resmen kabul etmiştir. Türkiye'nin Kyoto Protokolü'nü imzalamış olması, ülkeye 2012'ye kadar bir yükümlülük getirmemektedir. Türkiye'nin durumu 2012 yılı müzakerelerinde yeniden gözden geçirilecektir.

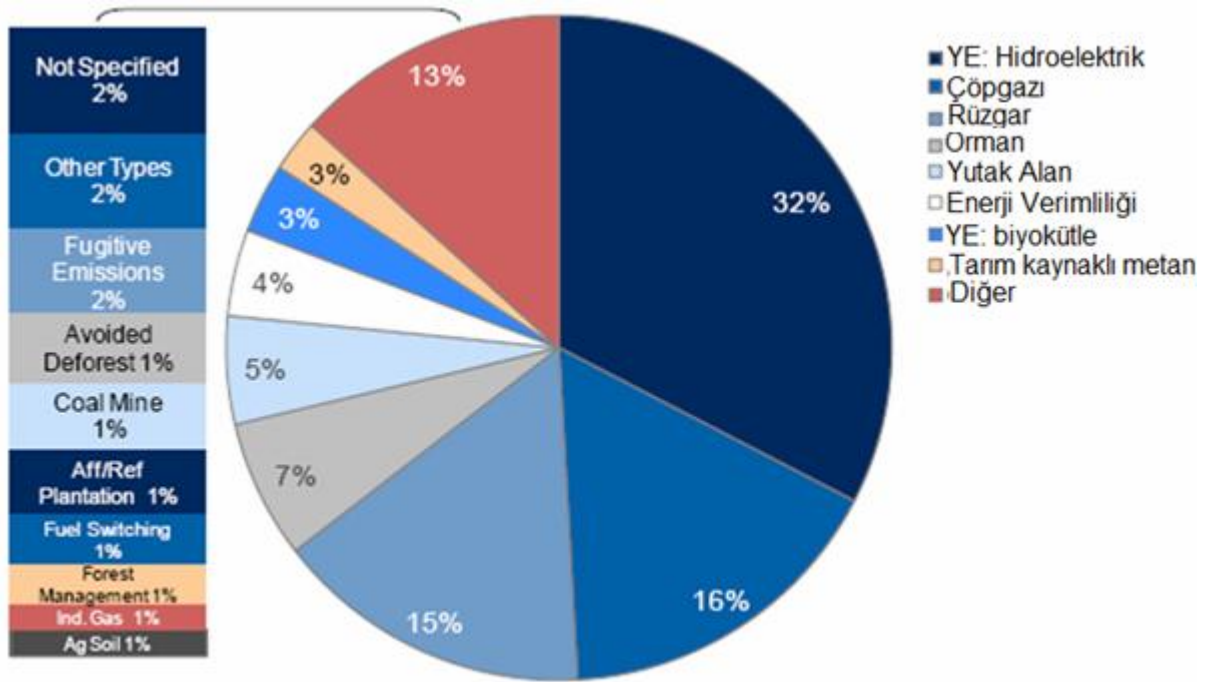
Türkiye günümüzde gönüllü karbon piyasasında kilit bir pozisyon kazanmıştır. Gönüllü karbon piyasası Kyoto Protokolü ve AB-ETS dışında oluşan ve tamamen gönüllülük esasına göre emülsiyon azaltımı sağlayan uygulamaları içermektedir. Özellikle gelişmiş ülkelerdeki bir çok işletme, kamu kuruluşu, organizasyon ve sosyal sorumluluk kaygısı ile kendi faaliyetlerinden kaynaklanan emülsiyonları sıfırlayacak bir uygulama olarak bilinen karbon nötr olma anlayışını benimsemeye başlamışlardır. Bu amaç için geliştirilen en önemli araç ise karbon denkleştirme yöntemidir. Karbon denkleştirme sistemi atmosfere karbondioksit emülsiyonu salan herhangi bir kuruluş veya bireyin neden olduğu bu emülsiyonları başka bir yerde yapılan projeler sonucu azaltılmış CO2 emülsiyonu ile denkleştirmesi anlamına gelmektedir. Denkleştirici karbon uygulaması proje temelli bir yapı arz etmektedir (Karakaya, 2008: 193). Bu nedenle gönüllü karbon piyasası, Kyoto Protokolü TKM'ye çok benzemektedir. Tek farkı, gönüllü karbon piyasası Kyoto Protokolü mekanizmalarından bağımsız olarak işlemektedir. Kyoto Protokolü mekanizmasının aksine, gönüllü karbon piyasasında henüz zorunlu bir belirleyici kural veya standart yoktur. Pek çok farklı standartla onaylanabilen emülsiyon düşürümü gönüllü karbon piyasasında farklı alıcılar tarafından talep edilebilmektedir (Böhm ve Dabhi, 2009: 13).

Tablo 1 de görüldüğü üzere 2008 yılı itibarı ile çoğunluğunun Çin ve Hindistan'da yer alan bu gönüllü karbon piyasası projelerin % 45'i Asya Kıtasında, % 28'i Amerika Birleşik Devletleri, % 15'i Orta Doğu ülkelerinde, % 4'ü Latin Amerika ve Karayip, % 4'ü Avustralya ve Yeni Zelanda'da yer almaktadır. Orta Doğu ülkelerinde kayıtlanan bu projelerin % 99'u Türkiye'de ve bir tanesi de Mısır'dadır.

Source: Ecosystem Marketplace, New Carbon Finance.

Tablo 1: Gönüllü Karbon Piyasası Projelerin Coğrafik Olarak Dağılımı, 2008; (Karabulut, 2009).

Source: Ecosystem Marketplace, New Carbon Finance

Tablo 2: Gönüllü Karbon Piyasası Projelerin Sektörlere göre Dağılımı, 2008; (Karabulut, 2009).

Tablo 2 de görüldüğü üzere, 2008 verilerine göre, bu projelerin % 32'si hidroelektrik, % 16'sı çöp, % 15'i rüzgar, % 7'si orman, % 5'i yutak alan, % 4'ü enerji verimliliği, % 3'ü biyokütle ve % 3'ü tarım kaynaklı metan alanlarında üretilmiştir. Hidroelektrik birinci sırada yer almaktadır.

Türkiye’deki emülsiyonları azaltabilecek projelere karbon piyasasından ancak gönüllü karbon sistemi finansman fırsatı sunabilmektedir. 7 Mart 2011 itibarı ile Türkiye’de toplam 136 proje Gold Standardı VER sistemi finansman fırsatından yararlanmak için kayıtlı bulunmaktadır.

Proje Tipi	Proje Sayısı
Küçük ölçekli Hidro-Elektrik	73
Rüzgar	51
Jeotermal	3
Biyogaz	4
Diğer	5
Toplam	136

Tablo 3: Kaynak <https://gs1.apx.com/myModule/rpt/myrpt.asp?r=111>

Tablo 3, Türkiye’de gönüllü karbon piyasasında yer alan projelerin proje tiplerine göre dağılımını göstermektedir. Görüldüğü üzere 2008 verilerine göre küçük ölçekli hidroelektrik projeleri birinci sırada ve rüzgar ikinci sırada yer almaktadır.

Gönüllü karbon piyasasında kullanılan standartlar arasında en çok tercih edileni Gold Standarttır. Türkiye’de birçok proje Gold Standardı kullanmaktadır.

Türkiye, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı Türkiye ofisi tarafından uygulanan “İklim değişikliği ile mücadele için kapasitelerin artırılması projesi”ni yürütmektedir (Malijk, 2010). 2012 yılında Kyoto Protokolü’nün süresi dolmaktadır ve 2012’de ülkeler küresel ısınma problemini yeniden gözden geçirecek ve problemi çözmeye yönelik yeni adımlar ortaya koyacaktır. Bu proje ile 2012 sürecinde Türkiye’nin konumunu belirlemek için bazı stratejiler geliştirilmektedir. 2012’den sonra eğer Kyoto Protokolü varlığını sürdürürse, Türkiye için iki öneri gündeme gelmiştir. Birincisi, gönüllü karbon piyasalarına katılımın artırılması. Bunu teşvik etmek için TKM’ye en yakın gönüllü karbon piyasa standartları örneğin Gold Standart ile sertifikalandırılan projelerin ulusal onayını kolaylaştırma önerilmiştir. İkincisi, Türkiye’nin Kyoto Protokolü TKM projelerine ev sahipliği yapabilmek için müzakerelerde bulunmak. Türkiye’nin TKM projelerine ev sahipliği yapabilme konumuna gelebilmesi için de EK-I ülkesi listesinden çıkarılması gerekmektedir. 2012 yılı müzakerelerinde Türkiye’nin amacı EK-I listesinden çıkarak, EK-B DIŞI ülke konumuna gelme ve TKM projelerine ev sahipliği yapabilme konumuna gelebilmektir.

Bu fikir akademisyenler tarafından da desteklenmektedir. Türkiye EK-I yerine EKLER DIŞI ülke statüsünde olsa Türkiye’deki birçok kuruluş diğer gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi çok sayıda TKM projesi üretebilecek ve küresel sera gazı azaltımı

çabalarına önemli katkılar sağlayabilecektir. Türkiye'nin BMİDCS bünyesinde Kyoto dönemi sonrası için Türkiye'nin EK-I listesinden çıkarılıp EKLER DIŞI kalması için gerekli adımlar atılmalıdır (Karakaya, 2008: 191).

Eğer 2012 sonrası, Kyoto Protokolü'ne son verilip ve Kopenhag üzerine inşa edilmiş ikili ve bağlayıcı olmayan faaliyetler kabul edilirse "iklim değişikliği ile mücadele için kapasitelerin artırılması projesi" dahilinde şunlar öneri olarak sunulmuştur: Türkiye'nin gönüllü piyasadaki tecrübesini kullanarak ve daha büyük ulusal / bölgesel karbon piyasaları ile ikili anlaşmalar yolu ile bağlantı kurarak, Türkiye'yi yeni iklim rejiminde iyi bir yere konumlandırmak, ulusal karbon piyasası kılavuzu geliştirmek, ev sahibi ülke onayı almak için karbon piyasası yatırımları için öncelikli sektörleri belirlemek, ulusal sürdürülebilir kalkınma ölçütlerini belirlemek, otoriteden onay alma prosedürünün ana çizgilerini belirlemek (Malijk, 2010).

Türkiye'nin iklim değişikliği ile ilgili mücadele programında gözlemlenen temel amaçlar şunlardır: temiz enerji ve teknolojiye yatırımları teşvik etmek ve karbon piyasasında kazanç payını artırmak için alt yapının oluşturulması ve geliştirilmesini sağlamak. Temiz enerji projelerinin teşviki gündeme getirilirken, Türkiye'nin fosil enerji kaynaklarını kullanmada ne tür bir program izleyeceği gündemde bile değildir. İklim değişikliğine neden olan en büyük faktör fosil enerji kaynaklarının kullanımından kaynaklı sera gazlarının emülsiyonudur. Dolayısıyla, Türkiye iklim değişikliği ile mücadelede fosil enerji kullanımını azaltma hedefleri arasında mıdır? Eğer bu hedeflerden biri değil ise, Türkiye'nin iklim değişikliği ile mücadelesi söylemden öteye geçemeyecektir.

Temiz enerji projeleri otomatikman sosyal ve çevresel olumsuz etkileri olmayan yani sürdürülebilir kalkınmaya katkısı olan projeler olarak kabul edilmemelidir. Yazının daha önceki bölümlerinde belirtildiği gibi, birçok temiz enerji projelerinin olumsuz sosyal ve çevresel etkileri söz konusudur. Türkiye'de gönüllü karbon piyasasında yer alan 136 projenin sosyal ve çevresel etki değerlendirmesi acilen yapılmalıdır. Bu projelerin sosyal ve çevresel olumsuz etkilerinin en aza indirgenmesi konusunda çalışmalar yapılmalıdır ve kamuoyu bu konularda bilgilendirilmelidir.

Türkiye 2012'den sonra TKM projelerine ev sahipliği yapma konusunda istekli görünmektedir. Türkiye yukarıdaki çalışma sonuçlarından yola çıkarak, kendisi için kapsamlı ulusal sürdürülebilir kalkınma ölçütleri oluşturmalıdır. Bu ölçütler oluşturulurken, sadece özel sektör, devlet kurum ve kuruluşlarından kişiler yer almamalı, aksine, toplumun her kesiminden gruplar, örneğin kalkınma, çevre, insan hakları, kadın, tarım, göç konularında çalışmalar yapan sivil toplum kuruluşları, akademisyenler ve halk bu sürece dahil edilmelidir.

Türkiye TKM projelerine ev sahipliği yapma şansını elde ederse, bu kapsamlı sürdürülebilir kalkınma ölçütleri her projeye dahil edilmeli ve projelerin denetimine yönelik mekanizmalar oluşturulmalıdır.

Hindistan, Tayland, Endonezya, Güney Afrika, Nijerya, Brezilya, Paraguay ve birçok ülkede birçok yerel ve yerli topluluklar, yerel düzeyde karbon piyasasına ve özelde temiz kalkınma mekanizma projelerine karşı çıkmaktadırlar. Bu, Türkiye'nin de gündeminde yer etmeye devam etmektedir. Mesela Samandağ Rüzgar enerji projesi gönüllü karbon piyasasında yer alan projelerden biridir (Öztürk, 2009: 30). Hatay'ın Samandağ İlçesi'ne bağlı Tekebaşı Beldesi'nde Rüzgar Enerji Santrallerinin tarım ve yerleşim alanlarına kurulmasına karşı haklı tepkisi ile karşı karşıya kalmıştır. Rüzgar santraline karşı düzenlenen eyleme katılan yerel halk, "Biz yıllardır bu toprakları ekip biçiyoruz. Bizim tek geçim kaynağımız bu topraklar. Rüzgar enerjisi üretimine karşı değiliz. Sadece yerleşim alanı içinde kurulmasını istemiyoruz. Biz halk olarak tarım arazilerimize sahip çıkıyoruz. Sonuna kadar mücadele etmeye kararlıyız. Topraklarımızı kimseye vermeyeceğiz" (Beyazgazete, 2010) diyerek gönüllü karbon piyasası tarafından desteklenen temiz enerji rüzgar projesinin sosyal ve çevresel negatif etkilerine tepkilerini dile getirmektedirler. Toprak sahiplerinin avukatı Çetin Sakatlı, raporlarda belirtilen yerlerle türbinlerin yapıldığı yerlerin birbiriyle uyuşmadığını belirterek, "Verilen raporlarda 'Türbin alanı, Samandağ ilçesinin yaklaşık 2-5 km güneyinde kalmaktadır' deniliyor. Yani Çevre Bakanlığı'na verilen rapor ve taahhütlere göre en yakın yerleşim birimine 2.2 km uzaktadır. Halbuki Tekebaşı ve Meydan Köyü'nde kurulacak türbinlere olan mesafesinin 1000 m bile olmadığını hepimiz biliyoruz. Bu ifadelerle yetkili makamların yanıltıldığı ortadadır. Rüzgar türbinlerinin gürültü etkisi vardır. Bu nedenle dünyada görülen örneklerinde insan yerleşim alanlarının uzağında kurulmaktadır. Bu gürültü etkisinin Tekebaşı ve Meydan köyü için çekilmez bir kahr olacağı açıktır" şeklinde açıklama yapmıştır (Altınöz, 2010). Bu şekli ile projenin devam etmesi, tarım arazilerinin gasp edilmesine, tarımdan geçimini sağlayan insanları zor durumda bırakarak, belki göçe zorlayacaktır. Mesela bu örnek sürdürülebilir kalkınma ölçütlerinin belirlenmesinde çok büyük ipuçları vermektedir. Yenilenebilir enerji projeleri tarım ve yerleşim alanlarından uzak yerlere kurulmalıdır ki yerel düzeyde var olan sürdürülebilir kalkınma sistemini allak bullak etmesin.

Ek olarak, Türkiye'de 2008'den bu yana nehir tipi hidroelektrik (HES) projelerine olan yerel ve ulusal tepkiler günden güne büyümektedir. Şu anda yaklaşık 2000 HES projesi Türkiye'nin gündeminde. İklim değişikliği çözüm önerilerinden biri olan gönüllü karbon piyasasında yer alarak Kuzey ülkelerindeki sera gazı üreten işletmelere karbon kredisi satarak

kazanç elde etme güdüsü bu projelerin sayısını günden güne artırmakta ve artıracaktır. Birçok sivil toplum kuruluşunun da söylediği gibi, amaç artık temiz enerji üretmek değil, kazanç sağlamaktır. Bu kazanç güdüsü, hem sermaye hem de devletin kurumlarının her gördüğü dere üzerine HES kurma ve hatta bir dere üzerine onlarca HES kurma hevesini yaratmaktadır. Bu projelerin ekolojik, sosyal ve kültürel sürdürülebilirlik ölçütleri çerçevesinde yeniden değerlendirilmesi ve yeniden yapılandırılması gerekir. Yetkililer mahkemelerin yürütmeyi durdurma kararlarını ciddi bir şekilde değerlendirerek yerel halkın ve STK'ların eleştirilerine ve isteklerine kulak vermelidir. Aksi durumda, (iklim değişikliği ile mücadele adı altında) Türkiye'nin uzun vadede çok ciddi sosyal, ekonomik ve çevresel problemlerle karşı karşıya kalması muhtemeldir.

SONUÇ

Kyoto Protokolü emülsiyon hedefleri amacına ulaşmamaktadır. Karbon piyasaları, atmosferi (insanlık tarafından paylaşılan bir ortak mal olarak görülmelidir) metalaştırarak iklim değişikliği sorununu aşmada bizlere yardımcı olamaz. Bunun yerine, karbon piyasaları daha fazla sömürü, eşitsizlik ve spekülasyon ve finansal kabarcıklara yol açacaktır.

Aynı şekilde, birçok araştırma sonuçları göstermektedir ki, Kyoto Protokolü TKM projeleri (hidroelektrik, rüzgar, biokütle) sürdürülebilir kalkınma amacını gerçekleştirmede başarısızlığa uğramaktadır. Birçok araştırmacı karbon emülsiyonunu azaltmayı hedefleme adına başlatılan projelerin EKLER-B DIŞI ülkelerde eko-sistem ve topluluklar üzerinde olumsuz etkiler oluşturduğunu belgelemişlerdir. TKM projeleri ile müdahale edilen yerel topluluklar kendi topraklarından, ormanlarından, su kaynaklarından ve geleneksel yaşam tarzlarından edilmektedirler. Transfer edilen geniş çaplı temiz teknolojiler, sürdürülebilir yerel ve yerli toplulukların geçim kaynakları için gerekli olan geleneksel yolları temelden çürütmektedir (Capello, 2009: 200).

Küresel ısınmaya en etkili çözüm insanoğlu tarafından yaratılan küresel ısınmanın kök nedenini belirlemek ve bununla savaş vermektir. Temelde sorun, iklim değişikliği değildir, iklim değişikliği daha derin bir sorunun belirtileridir. Bu daha derin sorun, yaşam tarzı ve fosil enerjiye olan bağımlılıktır. Dolayısıyla, küresel ısınma krizine gerçek çözüm günümüz endüstrilemiş ülkelerin fosil enerji kaynaklarına bağımlılığından kurtulmalarıdır. Yapılması gereken şey yaşam tarzının, ekonomik, sosyal ve politik yapıların etkili bir şekilde değiştirilmesidir. Karbon piyasaları bu kök soruna yani toplumların fosil enerjilere bağımlılığını azaltmaya yardımcı olmayacaktır. Gerçekte, karbon piyasaları bunun tersine bir

sonuç doğurmaktadır, yani var olan sistemin aynen devam etmesine olanak vererek küresel iklim değişikliği sorununu ya fakir toplumlara ya da gelecek nesillere aktarmaktadır.

SON NOTLAR

* Yrd. Doç. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Bolu.

KAYNAKÇA

ALARKON, C. (2009), "Politics of Methane Abatement and CDM Projects based on Industrial Swine Production in Chile", Steffen Böhm ve Siddhartha Dabhi (eds.), *Upsetting the Offset: the Political Economy of Carbon Markets*, Londra: Mayfly Books, ss. 72-85.

ALTUNÖZ, M. (2010), "Samandağlılar Rüzgar Türbinlerini İstemiyor" 12 Haziran, http://www.evrensel.net/haber.php?haber_id=70724 (18. 06. 2010).

ARIKAN, Y. (2008), "İklim Değişikliği ile Savaş Sürecinde Görüşmeler, Kurumlar ve Türkiye İçin Öneriler", Etem Karakaya (ed.), *Küresel Isınma ve Kyoto Protokolü*, İstanbul: Bağlam, ss. 225-244.

BACKSTRAND, K. ve LOVBRAND, E. (2006), "Planting Trees to Mitigate Climate Change: Contested Discourses of Ecological Modernization, Green Governmentality and Civic Environmentalism", *Global Environmental Politics*, 6 (1), ss. 50-75.

BAUMOL, W. J. ve OATES, W. E. (1971), "the Use of Standards and Prices for Protection of the Environment", *Swedish Journal of Economics*, 73, ss. 42-54.

BERNES, P. (2007), *Carbon Capping: A Citizen's Guide*, Tomales Bay Institute.

BEYAZGAZETE. "Samandağ'da Rüzgar Santraline Tepki", 17 Haziran 2010, <http://www.beyazgazete.com/haber/2010/06/17/samandag-da-ruzgar-santraline-tepki-1.html> (18.06.2010).

BOND, B. (2009), "Repaying Africa for Climate Crisis: 'Ecological Debt' as a Development Finance Alternative to Emissions Trading", Steffen Böhm ve Siddhartha Dabhi (eds.), *Upsetting the Offset: the Political Economy of Carbon Markets*, Londra: Mayfly Books, ss. 275-291.

BÖHM, S. (2009), "Clean Conscience Mechanism: A Case from Uruguay", Steffen Böhm ve Siddhartha Dabhi (eds.), *Upsetting the Offset: the Political Economy of Carbon Markets*, Londra: Mayfly Books, ss. 118-129.

BÖHM, S. ve DABHI, S. (2009) , "Neoliberalism and the Calculable World", Steffen Böhm ve Siddhartha Dabhi (eds.), *Upsetting the Offset: the Political Economy of Carbon Markets*, Londra: Mayfly Books, ss. 9-24.

CAPELLO, J . (2009), "The Politics of the Clean Development Mechanism: Hiding Capitalism under the Green Rug", Steffen Böhm ve Siddhartha Dabhi (eds.), *Upsetting the Offset: the Political Economy of Carbon Markets*, Londra. Mayfly Books, ss. 192-202.

CARRERE, R. (2009), "Carbon Sink Plantation in Uganda: Evicting People for Making Space for Trees Thailand", Steffen Böhm ve Siddhartha Dabhi (eds.), *Upsetting the Offset: the Political Economy of Carbon Markets*, Londra: Mayfly Books, ss. 98-101.

CERİT MAZLUM, S. (2008), "Uluslararası İklim Politikası: Hakkaniyet ve Sürdürülebilirlik Ekseninde Bir Değerlendirme", Etem Karakaya (ed.), *Küresel Isınma ve Kyoto Protokolü*, İstanbul: Bağlam, ss. 129-168.

CHECKER, M. (2009), "Double Jeopardy: Pursuing the Path of Carbon Offsets and Human Rights Abuses", Steffen Böhm ve Siddhartha Dabhi (eds.), *Upsetting the Offset: the Political Economy of Carbon Markets*, Londra: Mayfly Books, ss. 41-56.

COSBEY, A. ve diğerleri. (2006), "Making Development Work in the CDM, Phase II of the Development Dividend Project", International Institute for Sustainable Development.

DABHI, S. (2009), "Where is Climate Justice in India's First CDM Project?", Steffen Böhm ve Siddhartha Dabhi (eds.), *Upsetting the Offset: the Political Economy of Carbon Markets*, Londra: Mayfly Books, ss. 138-147.

DALES, J. H. (1968), *Pollution, Property and Prices*, Toronto: University of Toronto Press.

DAMRO, C. ve MENDES, P. L. (2005), "Emissions Trading at Kyoto: From EU Resistance to Union Innovation", Andrew Jordan (ed.), *Environmental Policy in the European Union: Actors, Institutions and Process*, ss. 253-275.

ELLERMAN, A. D. ve diğerleri. (2003), *Emissions Trading in the U.S. Experience, Lessons and Considerations for Greenhouse Gases*, Pew Center: Global Climate Change.

FLORES, R. K. ve diğerleri. (2009), "Shall We Still Keep Our Eyes Cerrados? ", Steffen Böhm ve Siddhartha Dabhi (eds.), *Upsetting the Offset: the Political Economy of Carbon Markets*, Londra: Mayfly Books, ss. 112-118.

GAO (United States General Accounting Office) (2008), "Lessons Learned from the European Union's Emissions Trading Scheme and the Kyoto Protocol's Clean Development Mechanism", Washington, DC. USA.

GILBERTSON, T. (2009), "How Sustainable are Small-Scale Biomass Factories? A Case Study from Thailand", Steffen Böhm ve Siddhartha Dabhi (eds.), *Upsetting the Offset: the Political Economy of Carbon Markets*, Londra: Mayfly Books, ss. 57-71.

GILBERTSON, T. ve REYES, O. (2009), *Carbon Trading: How it Works and Why it Fails*, Uppsala: Dag Hammarskjöl Foundation.

HULTMAN, N. E. ve diğerleri (2009), "How Can the Clean Development Mechanism better Contribute to Sustainable Development?", *AMBIO: A Journal of the Human Environment*, 38 (2), ss. 120-122.

IPCC, (2001), "Climate Change, Contribution of Working Group III to the Third Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change" Intergovernmental Panel on Climate Change, <http://www.ipcc.ch>, (25.06.2010).

IPCC, (2007a), "The Physical Science Basis (Summary for Policy Makers), Contribution of Working Group I to the Fourth Assessment Report", Intergovernmental Panel on Climate Change, <http://www.ipcc.ch>. (20.06.2010).

IPCC. (2007b), "Climate Change: Mitigation of Climate Change (Summary for Policy Makers), Working Group III Contribution to the Intergovernmental Panel on Climate Change Fourth Assessment Report", Intergovernmental Panel on Climate Change, <http://www.ipcc.ch>, (22.06.2010).

KARABULUT, Y. (2009). "Dünyada ve Türkiye'de Gönüllü Karbon Piyasaları", Uluslararası Enerji Kongresi, Ankara, 08.10. 2009.

KARAKAYA, E. (2008), "Proje Temelli Esneklik Mekanizmaları: Temiz Kalkınma Mekanizması ve Ortak Yürütme", Etem Karakaya (ed.), Küresel Isınma ve Kyoto Protokolü, İstanbul: Bağlam, ss. 169-198.

KENBER, M. (2005), "the Clean development Mechanism: a Tool for Promoting Long-Term Climate Protection and Sustainable Development?" Farhana Yamin (ed.), Climate Change and Carbon Markets: a Handbook of Emissions Reduction Mechanisms, Toronto: Earthscan, ss. 263-288.

LOHMANN, L. (2009a), "Neoliberalism and the Calculable World: The Rise of Carbon Trading", Steffen Böhm ve Siddhartha Dabhi (eds.), Upsetting the Offset: the Political Economy of Carbon Markets, Londra: Mayfly Books, ss. 25-40.

LOHMANN, L. (2009b), "Regulation as Corruption in the Carbon Offset Markets", Steffen Böhm ve Siddhartha Dabhi (eds.), Upsetting the Offset: the Political Economy of Carbon Markets, Londra: Mayfly Books, ss. 175-191.

MALİJK, M. A. A. (2010), "Karbon Piyasaları Stratejileri: Türkiye için Zemin Hazırlamak", UNDP Karbon Piyasası Danışmanı, Ankara, [http://www.undp.org.tr/enerjEnvirDocs/Karbon_Piyasaları_Stratejisi_Turkiye_icin_Zemin_Hazirlamak\(Amin_Aslam_23032010\).pdf](http://www.undp.org.tr/enerjEnvirDocs/Karbon_Piyasaları_Stratejisi_Turkiye_icin_Zemin_Hazirlamak(Amin_Aslam_23032010).pdf) (18.06. 2010).

MARTINEZ-ALIER, J. (2003), the Environmentalism of the Poor: A Study of Ecological Conflicts and Valuation, Cheltenham: Edward Elgar.

MATE, N. ve YASMIN, H. (2009), "The Deogad Hydroelectric CDM Project", Steffen Böhm ve Siddhartha Dabhi (eds.), Upsetting the Offset: The Political Economy of Carbon Markets, Londra: Mayfly Books, ss. 159-162.

MCDONALD, H. J. ve diğerleri. (2009), "China Dams Reveal Flaws in Climate-Change Weapon", Associated Press, 29 Ocak.

MONTGOMERY, W.D. (1972), "Markets in Licenses and Efficient Pollution Control Programs. Journal of Economic Theory", 5, ss. 395-418.

NAJAM, A. ve diğerleri. (2004), "Moving Beyond Kyoto: Developing Countries, Climate Change and Sustainable Development", Tomm Bigg (ed.), Survival for a Small Planet: the Sustainable Development Agenda, London: Earthscan, ss. 46-56.

NUNEZ, R. ve GenderCC, (2009), "Tree Plantations, Climate Change and Women", Steffen Böhm ve Siddhartha Dabhi (eds.), Upsetting the Offset: the Political Economy of Carbon Markets, Londra: Mayfly Books, ss. 102-111.

ÖZTÜRK, M. (2009), "Gönüllü Karbon Ticareti", TBMM Çevre Komisyonu Başkan Vekili, 2009, <http://www.mozturk.net/?Type=1&Id=345> (20.06. 2011).

PAMUKÇU, K. (2007), "Küresel Emülsiyon Ticaret Sistemi İçin Bir Model: Avrupa Birliği Emülsiyon Ticaret Programı", İ. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 37, ss. 17-42.

PATERSON, M. (1996), Global Warming and Global Politics, London: Routledge.

ROBERTS, J. T. ve PARKS, B.C. (2007), A Climate of Injustice: Global Inequality, North-South Politics, and Climate Policy, Cambridge, MA: MIT Press.

TIETENBERG, T. H. (2006), Emission Trading: Principles and Practice. Washington: RFF.

**CHECHEN FEMALE SUICIDE BOMBERS WITHIN THE FRAMEWORK OF
FEMINIST INTERNATIONAL RELATIONS APPROACH: AN ANALYSIS ON THE
BASIS OF CONTRADICTIONS**

Çiğdem AYDIN KOYUNCU*

ABSTRACT

Since the end of the 1980s the discipline of international relations has begun to include a feminist international relations approach, which criticises the discipline as being from a male perspective and dominated by male values overlooking women's experiences and feminine values. As women are peaceful and sensitive and give priority to feelings of protection and belonging, it has been stated that they can make a significant contribution to bringing peace and resolving conflict in international relations, based on feminine values such as opposition to violence and prioritising the community. However, the increase in terror attacks worldwide, particularly since the beginning of the 2000s, and the fact that these attacks, especially suicide attacks, have been mostly perpetrated by women raises several questions and gives rise to a series of contradictions. In this study, using the example of Chechen female suicide bombers, these contradictions will be analysed on the basis of details which have been overlooked, while analysing the contradiction to feminine values in carrying out these attacks and the reasons behind women participating in these actions.

Key words: Chechen female suicide bombers, Feminism, Feminine values, Gender, Nationalism.

**FEMİNİST ULUSLARARASI İLİŞKİLER YAKLAŞIMI TEMELİNDE ÇEÇEN
KADIN İNTİHAR BOMBACILARI: ÇELİŞKİLER TEMELİNDE BİR ANALİZ**

ÖZET

1980'lerin sonlarından itibaren uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde yer edinmeye başlayan feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımı, disiplini, erkek bakış açısının ve maskülen değerlerin hakim olması ve feminen değerlerin, kadın deneyimlerinin görmezden gelinmesi noktalarında eleştirmektedir. Kadınların, sahip oldukları barışçıl ve duygusal olma, koruma ve sahiplenme duygularının ön planda yer alması, şiddete karşı olma ve toplumsal ön planda tutma vb. gibi feminen değerler temelinde, uluslararası ilişkilerde barışın tesisi, çatışma ve sorunların çözümünde büyük katkı sağlayacağı ifade edilmektedir. Ancak özellikle 2000'li

yılların başlarından itibaren tüm dünyada terör eylemlerinin artması ve bu eylemlerde özellikle intihar eylemcisi olarak çoğunlukla kadınların yer alması akıllarda bazı soruların oluşmasına ve bir takım çelişkilerin doğmasına neden olmuştur. Bu çelişkiler çalışmada, Çeçen kadın intihar bombacıları örneğinde, gerçekleştirilen eylemlerle feminen değerlerin tezatlığı ve kadınların bu eylemlerde yer almalarının altında yatan nedenler analiz edilirken gözden kaçırılan ayrıntılar temelinde analiz edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Çeçen kadın intihar bombacıları, Feminizm, Feminen değerler, Toplumsal cinsiyet, Milliyetçilik.

Introduction

On 24 January 2011, 35 lives were lost in an explosion at Domodedovo International Airport in Moscow. The attack was known to have been carried out by two people, one of whom was a woman, but to date they have not been identified (Hürriyet Arşiv, 2011). According to information and images in the hands of the Russian security services, the female suicide bomber¹ is thought to have been one of the Chechen female militants known as ‘Black Widows’², so named because of their appearance, dressed from head to toe in black burkhas. Chechen attacks, particularly since the beginning of the 2000s, have become the main security problem for Russia. As can be seen from this latest attack, suicide attacks have an undisputably huge effect for several reasons, such as the large numbers of dead and injured, the disturbance to internal politics and the fear created within Russian society. However, the most significant element making these attacks different and effective is the inclusion of female bombers, whose numbers are increasing as each day goes by.

In the post Cold War, terrorism was seen to come to the fore as a threat as a basic universal dimension on the basis of changing perceptions of security. The destructive effect of terrorism in all shapes and forms is a significant security problem for governments because of the fear and disruption created. Suicide bomb attacks are the most effective of any form of terrorist attack. Throughout the world in the last 10 years there has been an increase in terrorist suicide attacks and these have been seen to include an increasing number of female suicide bombers. Since the date of the first example in the Middle East in the early 1980s, attacks carried out by female suicide bombers have been seen in the field of international relations as, on the one hand awakening interest, and on the other as a new phenomenon, the reasons for or the essence of which are not fully understood. Five soldiers were killed in an attack by Sana Mekhaidali on Israeli security forces (IDF) in Lebanon in 1985. Since that first attack by a female suicide bomber (attacking in the name of an organisation or

ideology/belief), similar attacks have been carried out in the Middle East and throughout the world. Sri Lanka, Palestine, Chechnya, Russia, Somalia, Turkey, India, Pakistan, Uzbekistan and Iraq are some of the countries which have most frequently experienced female suicide bomber terrorist attacks (Schweitzer, 2006:7). Since 1985 more than 300 terrorist attacks have been carried out worldwide by female suicide bombers. All of these attacks have aroused great interest in the discipline of international relations, particularly in the framework of a feminist international relations approach³. The basis of this approach is that women, who are struggling to be seen in the field of international relations, may bring softer, more humanistic practices to security issues as the victims of violence and as a gender put their name to collaboration on the basis that their values may be effective in making peace and resolving conflict. However, a suicide attack as terrorist attack, creating the most extreme form of violence is absolutely incompatible with the feminine values ascribed to women of being peaceful and opposed to violence (West, 2004-2005: 1-9; Buss, 2008: 296-299).

It is of great importance to analyse the factors driving women suicide bombers to commit these acts of terrorism. As detailed below, without doubt the primary of these factors is the societally accepted gender stereotypes related to men and women⁴. Despite all the gains made by women in social and political areas, they are still regarded as the weaker sex, naturally fragile and in need of protection. Therefore, the fact of women taking a leading role as suicide bombers is seen as shocking and clearly incomprehensible, particularly in the field of international relations. In almost all cultures worldwide women are depicted as pure and kind elements of human life and when revealed as elements of murder and violence, while arousing shock and antipathy, it has been noticeable that there has been more outrage than if men had carried out these acts (Alvanou, 2006: 94; Schweitzer, 2006: 9). A woman participating in violent and murderous acts, contrary to peace, raises various questions. What drives a woman to commit such an act and what differences are there compared to men? Can women behave in a more radical way than men in pursuit of a goal or ideal? What benefits are there to a terrorist organisation or ideology in having the support of women or using them for these kinds of terrorist acts? Are women simply victims or the means of carrying out these kinds of terrorist acts or have they made a decision and planned steps?

All these questions have a place in the analysis around two basic points of female suicide bombers taking part in these acts of terrorism. Firstly, to what extent are these acts compatible with feminine values and the function of women in international relations of bringing peace and resolving conflict? For this to be explained it is necessary to analyse the reasons behind the conflict, what has been experienced historically, the gender perceptions of

the woman's society and the social, cultural, religious and political structures. The second point is whether the feminine values attributed to women are valid for all women in all circumstances, or whether there is another reason behind women carrying out these acts, of a need to prove their equality with men and that they can be just as nationalistic, brave and ruthless. It has been observed that female suicide bombers come from particularly traditional and conservative societies where there is inequality in basic rights and status within the society. It has been stated that women committing these acts have proved that they can be as brave as men and achieve equality by being able to die for their country (Schweitzer, 2006: 10).

This study aims to discuss the factors driving Chechen female suicide bombers by firstly examining the outlines of the Chechen conflict and the plan behind female suicide attacks. Then in the framework of feminist and nationalist arguments, it will be evaluated whether female suicide attacks, which are shown to be contrary to feminine values, are causing a reconstruction of gender discriminations.

The Historical Process of The Chechen Conflict And Chechen Female Suicide Attacks

The problem of Chechnya as a complex ethnic structure is accepted as one of the most serious problems to have arisen in the Caucasus after the dissolution of the Soviet Union in 1991. Following the collapse of the Soviet Union, the Russian Federation was faced with demands for independence from autonomous regions. One of these was Chechnya. Troops were sent into Grozny in November 1991 by Boris Yeltsin to quell the demand for independence but were forced to retreat. The secession from Moscow in 1993 of the Chechen Republic of Ichkeria triggered the First Chechnya- Russia War. Conflict ensued between 1994 and 1996, coming to an end with the Khasavyurt Accord signed in 1996. While Russian military losses stood at around 10,000, it is stated that the Chechen losses were much greater (Lapidus, 1998: 23-24).

Bombings in several Russian Federation cities in 1999 and a Chechen attack on Dagestan caused the Russian Federation to initiate the Second Chechnya War (North Caucasus War) on 26 August 1999. The Russians took control of the region on 1 October 1999. Foreign powers began to take an interest in the region (US sources stated that Chechen forces were supported by al-Qaeda) with a huge international response to human rights violations (official figures stated Chechen killed or missing at between 25 and 50 thousand, mostly civilian and Russian losses at between 5 and 11 thousand) and with the conflicts

experienced in the region by the Russian forces, the Second Chechnya War was declared to have a particular place in the fight against international terrorism. Officially the Second Chechnya War was brought to an end in 2000, but in reality it can be said to be still continuing to the present day (Speckhard ve Akhmedova, 2006: 3-4; Hürriyet, 2006; Kramer, 2005: 209-240).

There can be said to be no consensus among the various schools of thought of international relations disciplines and political observers as to the causes of the Russo-Chechen campaigns. While some have evaluated them as a struggle for national independence, others have called them a conflict originating from illegal organisations or a clash between communities. While it was viewed as a military failure and national humiliation by the Russian Federation, for the Chechens it was a humanitarian disaster. However, continuing struggles in the framework of the Chechens demands for full independence, by the execution of terrorist acts and the dominance of regional religious structures with the questioning of the effectiveness of the military strength of these structures in the struggle, have continued to the present day.

During the period between the two Chechnya –Russia Wars, even if it is accepted that Chechnya was virtually independent, the rise in poverty and crime in the country and the inability of the administration to deal with this, lets it be said that this independence was a very fragile structure. This reality in Chechnya laid the ground for fundamentalist movements to seep into the region, which then provided for acts of terrorism in the continuing struggle of the Chechens against the Russians. Russia has claimed that this process experienced in Chechnya since 1999 is not just separatist movements of the North Caucasus but actually part of the international fight against terrorism and the problem is a national security issue (Bloom 2005: 59; Pape, 2005; Speckhard 2005: 63-64; Kasım, 2010). In the framework of steps taken by Russia in the fight against terrorism, support from the west served to isolate the Chechen region and together with the huge destruction wrought by war, the economic and social problems experienced, the influence of militaristic fundamentalist movements aiming the struggle in the name of religion and the homeland against the reaction of the world has led to murderous actions being taken. Beginning at the end of the 1990s, these acts have gained a whole new dimension in attracting worldwide attention with the participation of many women activists since the 2000s.

On 7 June 2000, two Chechen women named Khava Barayeva and Luiza Magomadova drove a truck loaded with explosives into a Russian military facility in the village of Alkhan Yurt near Grozny, killing 2 Russian soldiers and wounding many (Kramer,

2005: 240; Akhmedova ve Speckhard, 2006: 4-5). Since that date, Chechen women have been seen to be 81% effective in the Chechen conflict. Chechen female suicide bombers can be thus said to form a women's group within an Islamic based terrorist organisation. The most common basic feature⁵ of these Chechen women, the so-called 'Black Widows', is that most have lost a husband, father, brother or son during the Russian attacks on Chechen territory (Speckhard ve Akhmedova, 2005: 63).

Following the Dubrovka Theatre Siege in Moscow in October 2002, in which 19 Chechen female suicide bombers participated, the study by Anne Speckhard and Khapta Akhmedova (2005) was accepted as the first and most important study of these women in international literature. The study made an analysis of face-to-face interviews with hostages taken by the women, with the women's family members, with Russian security units and the support of various reports and documentation. When the data from that study and information obtained from world news agencies following events are considered, it can be seen that of more than 30 terrorist suicide attacks which were carried out by Chechens in the 2000s, female bombers were included in more than half of them (Akhmedova ve Speckhard, 2006: 6-7). These acts have included the 2004 Beslan school siege which resulted in the murder of 341 innocent children, an attack at a rock concert which killed 14 and an attack at Moscow airport which left 90 dead. Even when the identities of the attackers can not be precisely determined, it has been reported that female suicide bombers have participated in the attacks. Following the March 2010 attack on the Moscow Metro, the Russian Intelligence Service (FSB) stated that the attack had been carried out by female militants from Dagestan or Chechnya, known as 'Black Widows'. It was reported that the attack had been ordered by the Chechen insurgent military leader, Doku Umarov (DHA, 2010). Having twice evaded capture by Russian forces in ambushes, the Chechen commander had previously claimed that civilians would not be targeted in attacks, but this proved not to be the case in 2010, '*our resistance will no longer be limited to our towns and cities. We will take the war to the heart of Russia. A new team of martyrs has been set up and their goal is Russian towns*' (Çeçendirenişi, 2010). The most recent of these actions, as mentioned in the Introduction, took place on 24 January 2011. However, it is understood that this will not be the final act of suicide in the continuing Chechen conflict.

Factors Driving Chechen Women to Become Suicide Bombers

Following the Cold War there was a change in perceived threats, and conflicts which developed because of ethnic and minority group problems, and the security perceptions of

terrorism came to the fore, and particularly with the September 11 attacks, suicide attacks were seen to take priority as a basic threat. In countries such as Afghanistan, Iraq, India, Israel, Lebanon, Pakistan, Somalia, Sri Lanka, Turkey and Uzbekistan which have often suffered these kinds of attacks, besides the high rates of death and destruction, there is great significance in questioning the gender stereotypes. This line of inquiry particularly brings one question to mind: What are the factors driving women and Chechen women in particular, to be female suicide bombers or to take part in these attacks? (O'Rourke, 2009: 681).

The reasons for terrorist suicide attacks are generally to bring an end to, or to halt, a conflict with security forces and for those carrying out the attack, a natural personal conclusion within the culture or structure in which they are living (a military society, jihad, religious martyrdom, making ideologies more visible) and it may provide concessions for the administration of the region (policies, politics, social) (Pape, 2005; Sprinzak, 2000: 66-73, Benjamin and Simon, 2005). These reasons can be found in the general framework behind every suicide attack and so can be classified among the reasons driving Chechen female suicide bombers to carry out these acts. However, it can be said that the personal experiences of these women differentiates them from other women activists. It has been reported that almost all of these women lost a close family member during the conflict with Russia (either killed in front of them or in a particularly savage manner) (Sjoberg and Gentry, 2008: 100). Therefore, these women were left with great psychological damage, feelings of loss and emptiness, severe emotional problems and it has been proven that social and religious factors have contributed to feeding the desire for revenge. Although generally a closed book, after an intensive period of action by Chechen female suicide bombers, the BBC in 2003 managed to interview a Chechen woman bomber named 'Kowa'. According to the BBC archive report, Kowa explained her aims thus: *'I have a single dream and duty; to fly over Russia. To take as many Russian lives as I can. Only in this way can I stop the Russians killing my people'* (BBC Kowa, 2003). A very similar statement was made on CNN Turk (Rıdvan Akar, Gündemin Rengi programme) by Milena Vitaliyeva, the niece of Yesira, who was killed by the Russian forces as the leader of the 18 Chechen female suicide bombers who participated in the 2002 Moscow Theatre Siege: *'This was a justified action as my aunt's husband, brothers and father had all been killed by the Russians. My aunt couldn't bear it and so went there. The Russians invaded our country and killed women, children and old people. The activists' aim was not to kill civilians but to draw attention to our struggle. Actually it was the Russians who killed the civilians. We want the Russians to leave our land. We have suffered so much cruelty but nobody feels pity for us. But one thing happens to them and the world cries out'* (CNN

Türk, 2010). Similar points were noticed in a 2003 BBC interview with the Chechen leader Abu al-Walid al-Ghamidi, when he clearly stated that the majority of suicide attacks were carried out by women and most of these women were the widows of officers. They were under threat and experiencing violence in their homes, humiliated and shamed, so they preferred to die rather than live under occupation (BBC, Abu al-Walid al-Ghamidi, 2003). In a study of a sample of 34 Chechen male and female suicide bombers by Speckhard and Ahkmedova, it was determined that 88% of the women had lost a first-degree relative in the conflict with Russia and 47% had lost more than one family member (Speckhard ve Ahkmedova, 2005: 455).

In analyses of female suicide bombers, the most basic unit of analysis is considered to be gender. In the framework of a feminist international relations approach it is necessary to question the acceptance of gender roles (Tickner, 1992; Tickner, 2001). In this context, as gender and biological sex are different, it is firstly necessary to define the concept used to state male and female roles. In gender, certain roles and modes of behaviour are designated for men and women. The special place in society represented by women is defined by the prioritising of feminine values such as being peaceful and sensitive, motherhood and feelings of belonging. Whereas men can represent their society taking a place in public based on masculine values as previously mentioned, such as being warriors, brave, prioritising logic and and taking individual action. Thus in politics and particularly in security-related work, men have been seen to take priority (Whitworth, 1989). It is possible to analyse female suicide attacks questioning these views with a feminist international relations approach. When the feminine values attributed to the women who carry out these attacks are examined, contradictions are noticeable; the family and social environment in which Chechen women are born and raised, together with the social and religious beliefs, is essentially patriarchal and thus the dominance of masculine values has been determined. (Jaimoukha, 2005). In this paternal structure a woman's duty is not to fight or serve the community in the same way as a man, but to support the man, and bear and raise children. When the early lives of previous female suicide bombers are considered, attention is drawn to the inequality of their positions in the family and society and the social and economic ties which make their lives dependent on men (Alvanou, 2006: 95).

However, as can be seen in the example of Chechnya, a series of major events experienced by women causes these acceptances to break down. The vast majority of female suicide bombers have experienced rape (by either an enemy or non-enemy male), divorce, infertility, betrayal or violence, which have resulted in psychological problems, addiction to

alcohol or drugs, leading to isolation (Pape, 2005: 177). For example, infertility continues to be the most basic problem for women in the traditional structure of Chechen society. Within the framework of feminine values, bearing children and mothering skills are a priority and those women who do not fulfill this encounter pressure and isolation from the gender structure of the community. This situation even leads to divorce in such societies characterised by negative gender for women, thus leaving them with further problems (Miall, 1986: 268-282). Infertility was determined as being among the reasons for some women becoming a female suicide bomber in a study by Speckhard and Ahkmedova (2005). Another basic factor driving women to become suicide bombers was having been raped by enemy soldiers (it has been noted that in traditional societies, rape is not only perpetrated by enemy soldiers but also by those of their own society). These women have lost their honour and had the right to start or continue a family taken away from them (falling pregnant from an enemy male is regarded as equivalent to death) (Searles and Berger, 1995; Human Rights Watch Report, 2000).

Ideology is a highly determinant factor for both men and women in joining a terrorist organisation or resistance movement. However, it is not enough to simply have a common ideology to become a member of a terrorist organisation as the influence of the ideology shows differences in respect of men and women. A man may join a terrorist organisation or resistance group and become a suicide bomber more easily with specific ideological reasons justified by nationalism or religious fanaticism. However, for a woman to join such an organisation, as well as the basic aims, ideologies and beliefs, there are, as defined previously, more personal justifications (Bloom, 2005: 145; O'Rourke, 2009: 701). In fact, when regarded in this way, being a female suicide bomber is not very contrary to feminine values, because completely emotional reasons can be attributed to such an attack. However parallel to feminine values the emotional reasons are for this participation though, the underlying reasons such as desire for revenge, removing the woman from the prejudices of society, nationalism and taking an equal place with men in the field of national security, are contradictory as justifications.

From the mid 1990s radical religious movements and entities linked to terror organisations started to dominate the Chechen region and this has been shown to be another reason effective in Chechen women being involved in suicide attacks. However, although reasons associated with Islamic beliefs in particular (considering other Islamic societies distance themselves from female suicide attacks) can be counted as a rational factor in these attacks, radical religious movements or those supporting terrorist units as an effective element

alone should be defined and discussed (O'Rourke, 2009: 682-683). Radical and military religious movements and structures may use effective rhetoric of jihad or martyrdom in the name of religion or the homeland.

For Chechen women to be given a place in terror organisations as suicide bombers, another element is seen parallel to gender stereotypes. In all societies the feminine values attributed to women of being peaceful, gentle, victims of violence rather than perpetrators, mean that particularly in terror related issues, women arouse less suspicion than men. Terror organisations with this basic view of women, concede that attacks carried out by women are more lethal, successful, accurate and produce noticeable results. The inclusion of women in these structures, on the one hand attracts more attention to the organisation or resistance and on the other, increases commitment to the objectives of the organisation (if women are included in a terror organisation there is a belief that the aims are justified). As previously explained, women are more easily able to pass through security checks because of their dress and a positive outlook towards them, and attract less attention (O'Rourke, 2009: 685).

Although all these reasons certainly not justify the action, they can also throw light on the perceptions of the attack. However, considering that the nature of the action is in complete contrast to feminine values, it is seen that particularly the factors revealed up to this stage are shown to be parallel with the emphasised and established points of gender stereotypes. A woman moves with her emotions, explained by the conflict of personal experiences such as rape, divorce, infertility and violence and this forms her decisions and her struggle against gender discrimination throughout her life. However, with this line of thought, Chechen women will be seen as re-writing the destroyed gender discriminations and while women are carrying out these attacks, that precisely these feminine values may be a stance against inequality is ignored. In this framework, that women can be just as brave or ruthless as men, that they can take an equal place on the battlefield, and that not only emotions and personal experience but also nationalistic feelings play an effective role in the development of the conflict and ideals should be analysed.

An Analysis of The Reconstruction of Gender Discrimination on The Basis of Feminism and Nationalism

It has been revealed that the main reasons driving Chechen women to become suicide bombers are associated with personal events experienced by these women (the death of a close relative, rape, infertility, divorce, psychological problems, addictions and experiences within their cultural and religious communities). However much these actions are contrary to

feminine values, and whatever justifiable reasons there may be, the utterly unacceptable nature of the action expresses a need to understand the underlying elements. All of this approach can cause some points or contradictions to be overlooked. That point or contradiction is the point of view that the action is out of the women's hands but they have undertaken it for completely personal reasons. On the one hand, while explaining how the action can be said to be contrary to feminine values, on the other by categorising the underlying reasons for the action, women, by limiting the importance of these values are seen to reconstruct gender discrimination. The best analysis of this approach is in a study by Jessica West of Chechen female suicide bombers. In that study, taking support from the concept of hegemonic masculinity⁶ (Charlotte Hooper), West reports that Chechen female suicide attacks can be stated as hegemonic femininity. It is emphasized that by these attacks women have destroyed all the accepted gender stereotypes and in international relations have shown themselves to have a place in areas stated as totally masculine such as security, war and terrorism (Hooper, 2001: 117; West, 2004-2005: 5).

It should be questioned as to whether there may be reasons for Chechen female suicide bombers carrying out these attacks for reasons other than, or as well as, the personal reasons, such as full equality with men in the public arena, nationalism or if necessary can their femininity be used as a vehicle for violence. Discrimination related to males and females in public and private areas is one of the basic issues discussed in a feminist approach. Feminists state that this discrimination is gender discrimination and religious, educational and legal institutions tend to perpetuate this discrimination. Moreover, this public-private discrimination has affected women negatively and it has always been emphasized that they feel imprisoned in their private areas (Peterson and Runyan, 1994: 62). However, in the example of suicide attacks, that women are related to security outside their private areas is seen to be a basic issue. Therefore, the fact that it is always emphasized that women carry out these attacks for personal reasons casts this reality into the shade. With this view, although women are actually limited in private areas, the result of various developments affecting them depending on men's initiative, support the view that they can take a place in the public arena. Thus, the reason for repeated reconstruction of the criticised gender discrimination.

In the case of women and nationalism, the feminist international relations approach began to draw attention from the mid 1990s. Cases based on nationalism have been analysed and research revealed that nationalism is not disconnected to gender. For example, feminist approaches have stated that nationalistic core cases or values such as 'comradeship' and 'altruism' are characteristics of gender. To make a nation strong, most of the stories, legends

and historical events which are told to protect national values, feature men and women together. However, in these stories while men prove they will give their very soul in the cause of national loyalty, the women are shown as supporting the men by taking the primary duty of looking after the home and family (the continuation of the nation through bearing and raising children and managing the home). Despite this foundation, most analyses of nationalism in literature overlook the issue of gender. The theories of nationalism of the doyens Gellner (2008), Anderson (2004), Smith (2002) and others are seen not to take into account even the role played by women in the birth of a nation. This lack of gender awareness, which may be an important dynamic in nationalism, is described in feminist approaches of the main theories of nationalism as '*gender blindness*'. It has been stated that the main nationalist theories have belittled the role of women in nationalist movements and nationalist rhetoric has ignored the nature of gender. However, nationalism has allowed many women for the first time in their lives to feel powerful by joining public organisations and taking part in public discussions. Also, nationalism contains more of a vision for women than other ideologies, as no nation can continue or transmit its culture without the birth and raising of children (Enloe, 2003: 99).

In recent years there have been studies throwing light on gender in nationalism and the role of women in nationalist movements, but these are somewhat limited (Anand, 2010: 284). In one of these studies Enloe states that nationalism presents a very good opportunity particularly for men to prove their masculinity and emphasises that nationalism is derived from masculine awareness, masculine disdain and masculine hopes (Enloe, 2003: 44). The main reason for saying this is that most nationalisms are patriarchal. All the powers that marginalize and oppress women originate from colonial dynamics and so before colonization of a society, a patriarchal nationalism assumes women to be a society that have security and autonomy. Therefore, while this understanding extols male values, women are still bound to traditional structures (Enloe, 2003: 99-100).

Gender is of central importance in the consideration and analysis of nationalism. The most simple expression is that if women are to have a place in nationalist thinking, they are used to symbolize that thinking. One of the most important studies on this issue is that of Nira Yuval-Davis (2007), which mentions five basic points related to women's participation in ethnic and nationalist projects. These points are that women are the biological source of members of ethnic or national groups, they define the limits of ethnic and national groups, they are the central point of generating and transferring the culture and ideologies of the community and they are active participants in national struggles which display ethnic or national differences. Therefore, establishing a link between women and nationalism certainly

starts from one of these points. Most noticeable is that when symbolising a nation, the nation puts the emphasis on women, for example the symbol of a fertile woman. Also, when women's gender identity is being made by means of nationalist rhetoric, it is always expressed by representatives of the political process as 'mothers of the nation' (McClintock, 1993: 62).

The primary role of women in nationalistic struggles has been stated to be the bearing and raising of sons who will be able to continue the struggle in the future. As the basis of this view is that women are accepted as being helpless, weak and unsuited for war, there is no place for structures based on this perception. So as not to be considered as a loss of military power, women are often seen to have value at the level of 'nationalist wombs'. In other words, in the eyes of individuals, great importance is attached to the women who bear the future warriors (Pettman, 1996: 145). To ensure the nation's future by reproducing a new generation has been deemed to be a woman's priority. For example, many western countries today implement a more than one child policy, offering financial incentives to families. A nation's future runs parallel to the continuation of future generations (Anand, 2010: 285). However, as can be seen in the example of Chechen female suicide bombers, the bonds of nationalism are strengthened by women not only providing the continuation of the nation but also giving up their own life for the sake of the nation. In fact, nationalistic ideology creates allies and enemies of women in the same way as men in international conflicts. Most women throughout the world are oppressed by men but economically, politically and militarily the struggle in the name of the nation comes before their complaints of being without even the most basic rights. For example, in the context of the feminist struggle for peace, when women of the world gather together, many women can be encountered who, contrary to their sisters in western countries who want to eliminate nuclear weapons, feel that this would endanger their country's defence (Ramazanoğlu, 1998: 162). Therefore, nationalism establishes strong ties to the nation and the homeland for women in a parallel fashion to men.

It is true to say that Chechen female suicide bombers, by undertaking these attacks, have taken their place on an equal footing with men in the nationalist struggle⁷, have availed themselves of the right to die for the homeland and have shown themselves to be able to be just as brave and ruthless as men. The traditional view is that women's characters are by nature peaceful and gentle whereas men are aggressive and warlike. The insistence on using this traditional view (for which there has not actually been much clear evidence) directs us towards questions such as 'Are all women like this? Are they all peaceful?' and 'Do no men see war and violence as a bad thing?'. There are conspicuously more women at meetings and

in organizations working for world peace. However, in this situation of women being more peaceful than men or when the existing positions change (for example an increase in members of parliament) there has been no evidence of a relationship between that and a lesser likelihood of going to war. This view is supported by the examples of women taking masculine decisions such as Golda Meir in Israel, Margaret Thatcher in the UK, Condoleeza Rice in the USA and even in Turkey, most noticeably Tansu Çiller⁸⁹ (Zalewski, 1995: 348-349). However much war is accepted as men's work, since the end of the 20th century various states have been increasing their numbers of female soldiers and the role of women in combative units has been seen to increase. As can be seen from the case of Chechen female suicide bombers, there has been a rise in female numbers not only in the official state military mechanism, but also in resistance movements, terrorist organisations and illegal units. This increase can be perceived on the one hand as a reaction of women to gender stereotypes and on the other it can be evaluated as a change in these stereotypes towards women (Grant, 1992: 83-84).

Finally, this reality should be underlined. When women acquire a place in any form in ethnic or nationalistic movements, the roles they assume show a difference from those of men in all counts. The roles assumed by women demonstrate secondary level features limited by feminine values and are not considered to be, or to be able to be, planned, decisive or applicable as men's roles are (Alvanou, 2006: 96). Forasmuch as can be seen in the example of Chechen female suicide bombers, generally the number of women in the planning and decision-making mechanisms is so small as to be non-existent. Women have been seen more as a vehicle or victims in nationalistic struggles. The fact that when women take an instrumental or victim role in nationalistic struggles, large financial resources or special training processes are not seen to be necessary for women (Schweitzer, 2006: 9-10).

Therefore, a very simple evaluation would be to say that Chechen women carry out these kind of suicide attacks because of various personal experiences or factors, but that would be to overlook certain facts that cause women to feel imprisoned within gender stereotypes. The very nature of the attacks centres on evil or beyond human nature as well as being in complete contrast to the feminine values attributed to women. However, saying that they carry out these attacks only for reasons such as the death of a close relative, rape, religious and cultural pressures etc. and always prioritising those points provides repeated establishment and reproduction of gender stereotypes for women. Therefore, it should not be ignored that, as in the case of Chechen female suicide bombers, women are able to take an equal place with men in the public arena, may lay down their lives for their country, may

assume roles at every stage of an ethnic or nationalist struggle, and if necessary, for the sake of the nation and homeland may put their names to the most ruthless, fearless attacks.

Conclusion

Throughout the world, particularly since the September 11 attacks, an increase has been observed in the number of terrorist attacks leading to extreme feelings of fear, uncertainty and insecurity. Very recently (January 2011), the latest example was carried out by Chechen female suicide bombers in Russia. Especially in the last ten years, this has created great concern, suspicion and surprise in the field of international relations with regard to the sociological, psychological, religious, cultural and political dimensions of female suicide bombers. The underlying cause of all these feelings is that women depicted with feminine values perpetrating such an extreme terrorist action cannot be accepted or understood. So with great interest aroused in the reasons driving women to such action, detailed analysis is being made on this subject in the international media and studies in the field of all the social sciences, particularly feminist international relations.

However, as can be seen in the case of the Chechen female suicide bombers, by analysing these reasons on the basis of feminine values, the personalisation of the women carrying out these attacks engenders the paradox of the reconstruction of gender discrimination. Therefore, it should be considered that the Chechen women carrying out these attacks, as well as the reasons such as having lost a close relative, having been raped, being under pressure from religious and cultural beliefs, may also have reasons such as being on an equal footing with men in a nationalist movement, proving their right to die for the sake of their homeland, and showing that they are able to play a part in the most basic of public issues such as state security and achieving independence.

END NOTES

* Dr., Uludag University, Department of International Relations, Bursa, Turkey.

¹ Although different terms such as 'suicide terrorist' or 'suicide activist' are used in literature, in this study the term 'suicide bomber' has been used for men or women committing suicide by the placement of explosives on their body to effect a terrorist attack causing death or injury to a number of people (guilty or innocent) in the name of any organisation or ideology/belief.

² The term 'Black Widows' is not applied by the Chechen female suicide bombers to themselves. They were named thus by Russian and western media because of their style of dressing from head to toe in black and the fact that most of them had been widowed. This term is often used in the media but has not been preferred for use in this study.

³ In a theoretical framework, Feminist International Relations is not one single approach. Feminists agree on the issues of women's second-class status, pressure experienced and providing equality with men. However, international relations holds many different views on the means of women achieving freedom. These views are very diverse (liberal, socialist, Marxist, post-modern, constructivist, radical, post-colonial, post-structuralist etc) and a certain part contains detailed analysis related to the basic concepts and theories of international relations (Jaggar, 1983: 353; Tickner ve Sjoberg: 2007: 188-192; Peterson ve Runyan, 1994). This study does not aim to analyse the relationship between these different feminist approaches and international relations or terrorism. On the basis of common points defended in all feminist approaches such as 'if women were more visible in the field of international relations, feminine values would be able to make a positive contribution to international relations', the contradiction experienced between the terrorist nature of female suicide attacks and feminism will be analysed. Starting from these common points, the term 'feminist international relations' will be used throughout this study in place of plural terms.

⁴ In the field of social sciences, the values attributed to women are defined as feminine values, while the values specific to men are expressed as masculine values. These masculine values are listed as being a warrior, brave, independent, rational, acting objectively unemotionally, having the capability to be analytical and being capable of strong management etc. The critical basis of masculine and feminine values of a feminist international relations approach is that they are different views. However, their common ground is that a masculine viewpoint dominates the field of international relations as in every field of social sciences and the basis and continuity of problems experienced are affected by this viewpoint.

⁵ The Russian newspaper 'Kommersant-Vlast' (July 2003) published a report presenting information about women who were potentially suicide bombers. The report stated that potential female suicide bombers were dressed from head to toe in black burkhas, were veiled, carrying a black bag tightly across their chest and seemed nervous and described the example of Zarema Muzhakhoyeva, a Chechen female suicide bomber, who walked in a careless manner (Reuter, 2004: 8; New York Times, 2010). However, various studies on this subject have reported in contrast that female activists have preferred traditional loose clothing giving the false impression of pregnancy (Bloom, 2005: 108, 186).

⁶ Masculine domination is not a concept explained only on the basis of masculine values. This concept is explained as a socially configured role which is aggressive, puts nationalist or national interests first in politics (especially in foreign policies), and displays dominance over global or common needs (Richardson, 2003: 27-83; Leatherman, 2005: 103-104).

⁷ In an interview given by Mehdi Çetinbaş, the founder of the Turkish Caucasus Foundation, regarding the Chechen conflict and Chechen female suicide bombers, he underlined that each one of the women was a warrior. Çetinbaş stated that the Black Widows organisation was a complete fabrication by the Russian Intelligence Services, and that since 1994 a significant number of Chechen women had actually taken part in the Chechen war serving as officers. He mentioned Rubati Mitayeva, a Chechen female with command of a unit of 1500 chechen women in the First Chechen- Russian War. It was therefore emphasised that Chechen women were fighting regardless of whether their husbands or close relatives had been killed (Sabah, 2010).

⁸ For example, Tansu Çiller during the Kardak Crisis between Greece and Turkey in 1996 used masculine rhetoric ('the troops are going, they will lower that flag') and added something new, contrary to what was expected from a woman at a time of conflict, instead of applying peaceful techniques, military force was followed by political means (Hürriyet, 1996).

REFERENCES

ALVANOU, Maria (2006), "Criminological Perspectives on Female Suicide Terrorism", Yoram Schweitzer (ed.), *Female Suicide Bombers: Dying for Equality?*, Tel Aviv: The Jaffee Center for Strategic Studies, ss. 91-105.

ANAND, Dibyesh (2010), "Nationalism", Laura Sjoberg (ed.), *Gender Matters in Global Politics-A Feminist Introduction to International Relations*, London: Routledge, ss. 280-291.

ANDERSON, Benedict (2004), *Hayali Cemaatler-Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, Çev. İskender Savaşır, İstanbul: Metis Yayınları.

BBC, Abu al-Walid al-Ghamidi (2003), "Commander Says Chechnya War to Spread to Rest of Russia", *BBC: Monitoring International Reports*, 19 November.

BBC, Kowa (2003), <http://news.bbc.co.uk/2/hi/3081126.stm> (e.t. 12.12.2010)

BENJAMIN, Daniel ve Steven Simon (2005), *The New Attack: The Failure of the War on Terror and the Strategy for Getting it Right*, New York: Times Books.

BLOOM, Mia (2005), *Dying to Kill: The Allure of Suicide Terror*, New York: Columbia University Press.

BLOOM, Mia (2005a), "Mother, Daughter, Sister, Bomber", *Bulletin of the Atomic Scientists*, November/December, 61(6), ss. 54-62.

BUSS, David M. (2008), *Evolutionary Psychology: The New Science of the Mind*, Boston: Pearson.

CNN Türk (2010), <http://www.internethaber.com/iste-ruslarin-kabusu-karadullar--241166h.htm> (e.t. 02.02.2011)

Çeçen Direnişi (2010), <http://cecendirenisi.com/haber-35-Emir-Dokko-Umorovdan-Tehdit.html> (e.t. 12.12.2010)

DHA (2010), http://www.dha.com.tr/moskovadaki-patlamanin-arkasinda-yine-karadul-flashaber_138225.html (e.t. 23.12.2010)

ENLOE, Cynthia (2003), *Muzlar, Plajlar ve Askeri Üsler-Feminist Bakış Açısından Uluslararası Siyaset*, Çev. Berna Kurt ve Ece Aydın, İstanbul: Çitlembik Yayınları.

FORSBERG, Tuomas ve Graeme P. HerdSource (2005), "The EU, Human Rights, and the Russo-Chechen Conflict", *Political Science Quarterly*, 120(3): 455-478.

GELLNER, Ernest (2008), *Uluslar ve Ulusçuluk*, Çev. Günay Göksu Özdoğan ve Büşra Ersanlı Behar, Adıyaman: Hil Yayınları.

GRANT, Rebecca (1992), "The Quagmire of Gender and International Security", V. Spike Peterson (ed.), *Gendered States-Feminist (Re)Visions of International Relations Theory*, Boulder&London: Rienner Publishers, ss. 83-97.

HOOPER, Charlotte (2001), *Manly States: masculinities, international relations and gender politics*, New York: Columbia University Press.

Human Rights Watch Report (2000), "No Happiness Remains: Civilian Killings, Pillage, and Rape in Alkhan-Yurt, Chechnya, A Human Rights Watch Short Report 12, No. 5, ss. 26-27. (http://www.peacewomen.org/portal_resources_resource.php?id=901 (e.t. 25.02.2011)).

Hürriyet (2006), <http://www.hurriyet.com.tr/planet/14255232.asp?gid=286> (e.t. 18.12.2010)

Hürriyet Arşiv (2011), <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=16840210&tarih=2011-01-24> (e.t. 10.02.2011)

Hürriyet, "O Bayrak İnecek", 30 Ocak 1996.

JAGGAR, Alison M. (1983), *Feminist Politics and Human Nature*, Maryland: Rowman & Littlefield Publishers.

JAIMOUKHA Amjad (2005), *The Chechens: A Handbook*, New York: Routledge Curzon.

KASIM, Kamer (2010), "Çeçenistan: Kafkasya'da Bitmeyen Mücadele", <http://www.usak.org.tr/haber.asp?id=354> (e.t. 15.12.2010).

KRAMER, Mark (2005), "Guerrilla Warfare, Counterinsurgency and Terrorism in the North Caucasus: The Military Dimension of the Russian-Chechen Conflict", *Europe-Asia Studies*, 57 (2), ss. 209-290.

LAPIDUS, Gail W. (1998), "Contested Sovereignty: The Tragedy of Chechnya", *International Security*, 23 (1): 5-49.

LEATHERMAN, Janie (2005), "Gender and U.S. Foreign Policy Hegemonic Masculinity, The War in Iraq, and the UN-Doing of World Order", Sue Tolleson ve J. Josephson Rinehart -JYL (eds.), *Gender and American Politics*, New York: M. E. Sharpe, ss. 103-126.

MC CLINTOCK, Anne (1993), "Family Feuds: Gender, Nationalism and the Family", *Feminist Review*, No.44, Summer, ss. 61-80.

MIALL, Charlene (1986), "The Stigma of Involuntary Childness", *Social Problems* 33, No. 4, ss. 268-282.

New York Times (2010), Robert A. Pape, Lindsey O'Rourke ve Jenna McDermit, "What Makes Chechen Women So Dangerous?", 30 March 2010. (<http://www.nytimes.com/2010/03/31/opinion/31pape.html> (e.t. 23.12.2010))

O'ROURKE, Lindsey A. (2009), "What's Special About Female Suicide Terrorism?", *Security Studies*, 18, ss. 681-718.

PAPE, Robert (2005), *Dying to Win: The Strategic Logic of Suicide Terrorism*, New York: Random House.

PETERSON, V. S. ve A. S. Runyan (1994), "A Stark Picture: Gendered Politics in a Global Context", *Harvard International Review*, 19 (4), ss. 38-43.

PETTMAN, Jan Jindy (1996), *Worlding Women-A Feminine International Politics*, New York: Routledge.

RAMAZANOĞLU, Caroline (1998), *Feminizm ve Ezilmenin Çelişkileri*, Çev. Mefkure Bayatlı, Yay. Haz. Fatmagül Bertay, İstanbul: Pencere Yayınları.

REUTER, John (2004), *Chechnya' Suicide Bombers: Desperate, Devout or Deceived*, The American Committee for Peace in Chechnya Publication, http://www.jamestown.org/uploads/media/Chechen_Report_FULL_01.pdf (e.t. 02.01.2011)

RICHARDSON, Henry J. (2003), "U.S. Hegemony, Race, and Oil in Deciding United Nations Security Council Resolution 1441 on Iraq", *Temple International and Comparative Law Journal*, 17 (1), ss. 27-83.

Sabah, (2010), http://www.sabah.com.tr/Gundem/2010/03/31/iste_karadullar_gercegi# (e.t. 02.02.2011)

SCHWEITZER, Yoram (2006), "Introduction", Yoram Schweitzer (ed.), *Female Suicide Bombers: Dying for Equality?*, Tel Aviv: The Jaffee Center for Strategic Studies, ss. 7-11.

SEARLES, Patricia ve Ronald Berger (eds.) (1995), *Rape and Society: Readings on the Problem of Sexual Assault*, Boulder: Westview Press.

Sjoberg, Laura and Gentry Caron (2007) *Mothers, Monsters, Whores: Women's Violence in Global Politics*. London: Zed Books.

SMITH Anthony D. (2002), *Ulusların Etnik Kökeni*, Türkçesi: Sonay Bayramoğlu, Hülya Kendir, Ankara: Dost Kitabevi.

SPECKHARD, Anne (2008), "The Emergence of Female Suicide Terrorists", *Studies in Conflict & Terrorism*, 31, ss. 995-1023.

SPECKHARD, Anne ve Khapta Akhmedova (2005), "Black Widows: The Chechen Female Suicide Terrorists", Yoram Schweitzer (ed.), *Female Suicide Terrorists*, Tel Aviv: The Jaffee Center Publication, ss. 63-80.

SPECKHARD, Anne ve Khapta Akhmedova (2006), "The Making of a Martyr: Chechen Suicide Terrorism", *Journal of Studies in Conflict and Terrorism*, 29(5), ss. 1-65.

SPRINZAK, Ehud (2000), "Rational Fanatics", *Foreign Policy*, September-October, ss. 66-73.

TICKNER, Ann J. (1992), *Gender in International Relations: Feminist Perspectives on Achieving Global Security*, New York: Columbia University Press.

TICKNER, Ann J. (2001), *Gendering World Politics*, New York: Columbia University Press.

TICKNER, J. Ann ve Laura Sjoberg (2007), "Feminism", Tim Dunne vd. (eds.), *International Relations Theories*, Oxford: Oxford University Press, ss. 185-202.

WEST, Jessica (2004-2005), "Feminist IR and The Case of The 'Black Widows': Reproducing Gendered Divisions", *INNOVATIONS: A Journal of Politics*, Vol. 5, ss. 1-16.

WHITHWORTH Sandra (1989), "Gender in the Inter-paradigm Debate", *Millennium: Journal of International Studies*, 18 (2), ss. 265-272.

YUVAL-DAVIS, Nira (2007), *Cinsiyet ve Millet*, Çev. Aysin Bektaş, İstanbul: İletişim Yayınları.

ZALEWSKI, Marysia (1995), "Well, What is the Feminist Perspective on Bosnia", *International Affairs*, 72 (2), ss. 339-356.

BÖLGESEL ALT SİSTEMLER KARŞISINDA DEMOKRATİK BARIŞ

Gültekin SÜMER*

ÖZET

Avrupa, demokratik barış kuramı açısından önemli bir yere sahip olmakla birlikte, bu durum demokratik barış kuramı savunucularının tezlerini Avrupa alt sisteminin yaşadığı süreçlere göre şekillendirmiş oldukları gerçeğini görmemize engel olmamaktadır. Çünkü demokratik barış gerçeği, Avrupa'ya özgü karakteristikler göz önünde bulundurulmadan doğru biçimde anlaşılabilir. Birbirleriyle güç ve nüfuz mücadelesi içerisine giren bağımsız birimlerin varlığıdır ki, kıtaya kendi özgün karakterini vermiştir. Dolayısıyla, Avrupalı devletlerin dış politikaları demokratik barış üzerine değil, demokrasi dış politika çıkarlarını kollamak durumunda olan ulus-devletlerin içine doğmuştur. Avrupa'da yaşanan eşit görülmemiş teknolojik atılımlar bu alt sistemin yıkıcılık gücünü artırmıştır ki, bu da bir uluslararası toplumun oluşumuna ortam hazırlamıştır. Avrupa Birliği örneğinde somutlaşan, “ortak biz” duygusunu içine alan çoğulcu güvenlik topluluğunun ortaya çıkması, Avrupa'da kalıcı barış anlamına gelmiştir. Bu bakımdan, demokrasilerin savaşmamasını demokrasi ikililerinden çok, bir alt sistem sorunu olarak görebilmenin önemi ortadadır. Bu mantıktan hareketle, demokratikleşmenin mümkün hale gelebileceği Batı dünyası dışındaki alt sistemler, demokrasilerin birbirleriyle ilişkilerinin daha sağlıklı bir biçimde sınanması anlamına gelecektir. Ele alınan sınırlı sayıda örnek düşünüldüğünde, demokratik barış savunucularının vardığı sonuçlar demokratik barış kuramını destekleme adına yeterince güçlü değildir. Çünkü demokratik barış, farklı gerçeklere sahip ve farklı süreçlerle demokrasi niteliği kazanmış alt sistemlerde çok daha kırılgan hale gelmektedir. Bu bakımdan, demokrasilerin aralarındaki barışı ne kadar koruyabilecekleri, demokrasilerin kendi kimliklerinden geri adım atmalarına yol açabilecek kuvvetli dış dinamiklerin zorlaması ile anlaşılabilir. Her alt sistemin savaşların çıkmasına olan yatkınlığının eşit düzeyde olmadığı düşünüldüğünde, savaşların tamamen bertaraf edilebilmesi, oluşturulacak çoğulcu güvenlik toplulukları ile mümkün olabilir. Çoğulcu güvenlik topluluğu şeklindeki bir uluslararası toplumun başarısızlığı Batı dışındaki alt sistemlerde, ikili ilişkiler savaşı kolaylaştırıcı dinamiklerin de etkisiyle inşacı yapılara hapsolarak, demokrasiler arasında savaşların yaşanmasını beraberinde getirebilir.

Anahtar kelimeler: Demokratik Barış, Bölgesel Alt Sistem, Liberal Demokrasiler, Çoğulcu Güvenlik Topluluğu, Avrupa.

DEMOCRATIC PEACE CONFRONTS REGIONAL SUBSYSTEMS**ABSTRACT**

Whereas Europe occupies a significant position regarding the theory of democratic peace, it would be misleading to regard her as the sole regional subsystem on which theory of democratic peace would be based. For the reality of democratic peace in the Western world cannot be understood without the dynamics peculiar to Europe. The existence of independent units competing with each other for power and influence has given the Continent its very characteristic. Thus, foreign policies of the states have not risen over democratic peace, but rather democracies were born into the nation-states in quest for furthering their interests. Unprecedented technological achievements increased the destructive capacity of the subsystem whose consequences favored the emergence of an international society in Europe. The emergence of a pluralistic security community entailing the sense of common “we” - embodied in the example of European Union- amounted to permanent peace in Europe. Thus, it is significant to regard democratic peace as a sub-system phenomenon rather than a dyadic one. Due to this very reason, possible democratizations in non-western subsystems will signify a sounder testing of the theory since democratic peace is open to more vulnerability in such subsystems. Given the limited amount of cases to be handled, the conclusions reached by the advocates of democratic peace are not strong enough to support the democratic peace theory. The strength of democratic peace is to be clarified inasmuch as democratic dyads are subjected to external dynamics tough enough to compel democracies to step back from their democratic identities. Since war proneness is directly related to the very characteristics of each subsystem, total elimination of war might only be possible with the formation of pluralistic security communities. Otherwise, such political geographies may easily succumb to constructive structures that can bring about outbreak of wars.

Keywords: Democratic Peace, Regional Subsystem, Liberal Democracies, Pluralistic Security Community, Europe.

Giriş

Demokrasilerin, aralarında gerginlik yaşasalar da birbirleriyle savaşmayacakları uluslararası ilişkilerin yerleşmiş mitlerinden biridir. Konunun yerleşmiş bir mit halini alması, demokratik barışı uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde en tartışmalı ve aynı zamanda en karmaşık konularından biri haline getirmiştir. Demokratik barış konusunu adeta bir bilmece gibi karmaşık kılan, demokrasilerin anarşik uluslararası sistemin parçası olarak dış politika

hedefleri peşinde koşan aktörler olmalarının yanı sıra, demokrasi düşüncesinin barışa son derece yatkın bir düşünce olmasından ileri gelmektedir. Bu bakımdan sorun, demokrasilerin birbirleriyle olan ilişkilerini anarşik uluslararası sistemin dışına nasıl çıkartacakları ve aralarındaki ilişkilere kendi değerlerini nasıl hakim kılacakları sorunudur. Demokratik barış konusu çok farklı açılardan ele alınmaya yatkın bir konuyken, bu çalışma demokrasi ikilileri arasındaki ilişkilerin, içinde bulunulan bölgesel alt sistemin gerçeklerinden ayrı tutulamayacağı gerçeğini hareket noktası olarak ele almaktadır. Konunun, çoğu kez göz ardı edilen bu yönü ele alınmadan demokratik barış kuramı tüm yönleriyle irdelenmiş sayılmaz. Bu bağlamda, bu çalışmada demokrasilerin doğup geliştiği Avrupa alt sistemi ele alınarak, demokratik barışın aslında Avrupa alt sisteminin geçirdiği iç ve dış dinamikler sonucunda yaratılan çoğulcu güvenlik topluluğu oluşumunda gizli olduğuna vurgu yapılacaktır.

Demokratik barış kuramıyla ilgili tartışmaların modern anlamdaki başlangıcını Immanuel Kant'ın 1795'te yayınlanan *Ebedi Barış* eserine götürmek yanlış olmaz. Kant'ın, bu klasikleşmiş eserindeki temel tezi halk iradesinin hakim olduğu cumhuriyet yönetimlerinin, savaşların uluslararası politikanın dışına itilmesini mümkün hale getirebileceğiydi. Ne var ki Kant, sözü edilen eserinde demokrasileri cumhuriyetçi yönetimlerden farklı anlamda kullanmıştır. Kant'a göre, cumhuriyetçi yönetimler yürütme yetkisinin yasama yetkisinden ayrılmasına dayalıyken, böyle bir ayrımın olmadığı Aristotelesçi doğrudan demokrasiler çoğunluğun tahakkümü anlamına geldiği için özgürlük kavramıyla çelişmekteydi; bu yüzden de mutlakiyetçilik anlamına gelmekteydi (Kant, 1960: 20). Bu uyumsuzluğu gidermek adına, cumhuriyet yönetimlerinin içerdiği yasa koyucu temsili kurumlar, mutlakiyetçiliğin doğuracağı tehlikelerin önüne geçebilirdi. Demokrasi kavramının geçirdiği evrimde, Kant'ın kastettiği cumhuriyetçi yönetimlerle en iyi biçimde örtüşen yönetimlerin günümüz demokrasileri olduğu görülmektedir. Kant'ın demokratik barış anlayışı, cumhuriyetçi yönetimler yanında, sürekli orduların kaldırılması ve kurulacak bir bağımsız devletler federasyonu şeklinde ön koşullar da içermekteydi. Ne var ki, demokratik yönetimlerin gerek iç gerekse de dış dinamiklerin etkisiyle aldıkları şekil, Kant'ın demokratik barış anlayışının yerleşmesi bakımından anlamlı çıktılar doğurmamıştır.

Günümüze gelindiğinde ise, demokratik barış tartışmaları daha sınırlı bir çerçevede devam etmekle birlikte, daha cesur bir tez etrafında dönmektedir. Bu teze göre, demokrasilerin günümüzdeki en olgun modelini temsil eden liberal demokrasiler, yerleşik orduların ortadan kalkması gerekmeksizin sadece demokrasiyi var eden nedenlerden ötürü birbirleriyle savaşmaktan geri duracaklardır. Demokratik barış kuramının günümüzde önde gelen savunucularından olan Russett'a göre, kuramın bel kemiğini demokrasilerin birbirlerine

güven duyması oluşturmaktadır; çünkü karşı tarafın da demokrasi olduğuna inanmış bir demokrasinin, söz konusu tarafın kuvvete başvurmadan kaçınacağına olan inancı da tamdır (Russett, 1993: 40). Russett'in demokratik barış anlayışına göre, demokrasilerin birbirleriyle aralarındaki ilişkilerde kuvvet kullanmayı dışlamaları da buradan ileri gelir. Gerçekten de, iç düzen anlayışında çoğulculuğu ve farklılıklara saygı duymayı ön planda tutan bir siyaset projesinin, dış dünya ile olan ilişkilerinde de diyalog ve uzlaşmayı kuvvet kullanmaya tercih etmesi ilke olarak son derece mantıklıdır. Nitekim diplomasi tarihinde de bu mantığı destekleyen örnekler bulmak mümkündür. Bunlar arasında, 1861–1865 Amerikan İç Savaşı sırasında İngiltere'nin¹, ABD'nin bütünlüğünden yana olan Birlik tarafına yönelik değişen yaklaşımı en çarpıcı örneklerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu olayda, Birlik tarafı Konfederasyon tarafının (Güneyin) yaptığı ticarete darbe vurmaya adına İngiltere'ye pamuk taşıyan Konfederasyon gemilerini engellemek için, Konfederasyon topraklarını abluka altına almıştır. Atılan bu adım, Lancashire'daki İngiliz tekstil endüstrisine de darbe vurmaya gecikmemiştir. Bunun üzerine İngiltere'nin Birlik tarafına yönelik kuvvet kullanması tartışılmaya başlanmıştır (Owen, 1994: 87–125). Ne var ki, Birlik Başkanı Abraham Lincoln'un 1862'deki "Özgürleştirme Bildirgesiyle" Konfederasyon topraklarındaki kölelerin özgürlüklerini kazandığını ilan etmesi, ikili ilişkilerin çehresini değiştirmiştir. Lincoln'un bu radikal kararı, İngiliz kamuoyu tarafından büyük bir takdir ve heyecanla karşılanmıştır. Öyle ki, İngiltere'de basın, İngiltere ile Birlik'in ortak ideallerinden bahseder hale gelmiştir (Owen, 1994: 87–125). Bunun sonrasında, daha önce müdahale yanlısı bir çizgide olan Başbakan Palmertson, aldığı bu karardan vazgeçmek durumunda kalmıştır. Palmertson'un kararını değiştirmesinde, Birlik ile yapılacak bir savaşın kölelik yanlısı bir savaşa dönüşeceğine kanaat getirmesi etkili olmuştur (Owen, 1994: 87–125).

Demokrasilerin felsefe olarak demokratik barışa yatkın bir düşünce olduğu tartışma götürmemekle birlikte, demokrasilerin günümüzde ulaştığı evrimi temsil eden liberal demokrasiler söz konusu olduğu zaman daha farklı bir değerlendirme yapma ihtiyacı doğmaktadır. Çünkü günümüzde aldıkları şekil itibarıyla liberal demokrasiler, piyasa toplumunun geç ürünü olarak liberalizmin demokrasiyle yaptığı sentez sonucunda oluşmuştur (Macpherson, 1984: 48). Bu yüzden ele alınan bir demokratik sistemde dış politika kararlarında hangi siyasi aktörlerin etkili olduğunu ve bunların hangi çıktılara dönüştüğünü anlamak son derece önemlidir. Çünkü yeryüzündeki liberal demokrasiler farklı sayıdaki ve büyüklükteki aktörlerin etkisi altındadır. Bu farklı sayıdaki ve büyüklükteki aktörler konumlarını demokratik normlara uygun biçimde tanımlayarak, o demokratik sistemi şekillendirmekte ve o liberal demokrasiye kendi özgün karakterini vermektedir. Liberal

demokrasilerin dış politika çıktıları da buna paralel olarak demokratik süreçte etkili olan çok sayıda dinamikten beslenmektedir. Bu çarpıcı gerçeğe, özellikle kendi özgün karakteristiklerine sahip olan liberal demokrasilerin dış politika çıktılarına değinirken tanık olacağız.

Demokrasiyi bir siyasal sistem olarak ele almanın önemi aynı zamanda şuradan ileri gelmektedir: Demokratik siyasal sistemde kendisine yer bulan her partinin, özsel anlamda demokratik değerlere bağlı olacağı şeklinde bir koşul bulunmamaktadır; çünkü bir parti için demokratik sürece katılmanın en önemli amacı iktidara gelmektir. Bu bakımdan, demokratik değerlere bağlı olduğu tartışma götürülen aşırı milliyetçi / otoriter partiler dahi, programlarını gözden geçirmek veya siyasal partiler ile ilgili yasalara göre değiştirmek zorunluluğu hissetmektedirler. Bu zorunluluk ölçütü, bu eğilimdeki partileri gerçek anlamda demokratik felsefeye bağlı olan partilerden kalın çizgilerle ayırmaktadır. Sözelimi, etnik sorunlar ile birlikte yolsuzluğun ön ayak olduğu popülist etkiler, demokratik iktidarları yıpratarak otoriter iktidarlara kapı aralayabilir. Böyle bir iktidar, ele geçirdiği ülkeyi yönetme yetkisini dış politika söz konusu olduğu zaman daha kayıtsız bir biçimde kullanabilir. Dahası, karizma arayışında olan liderler, var olan ulusal mitleri canlandırarak iç politikada inişe geçen popülaritelerini artırma çabası içine de girebilirler (Van Evera, 1998: 257–292). Bu bakımdan, ne derece yetkin bir demokratik anayasa yapılmış olursa olsun, bir devletin dış politikasını açık ve şeffaf kılacak olan, o anayasayı işletecek siyasal iktidarlar ve özellikle de nihai karar alıcı konumunda olan liderlerdir. Kısacası, demokratik rejimlerin var olması, bu rejimleri işleten iktidarların ve karar alıcıların da ister istemez gerçekten demokrasiye inanmış kişiler olmasını gerektirmez. Dolayısıyla, kırılmanın her demokrasinin doğasında bulunan bir özellik olduğunu kabul etme ihtiyacı ortadadır. Bu bağlamda, Agnes Heller’in Gunnar Myrdal’dan yaptığı alıntı büyük anlam kazanmaktadır: “Demokrasi gelişebileceğine, hayatta kalabileceğine ilişkin bir kesinliğe sahip değildir.”(Heller, 2004: 152).

Kabul etmek gerekir ki, liberal demokrasilerin dış politika çıktıları uluslararası dinamiklerin yaptığı etkilerle birlikte düşünüldüğünde anlam kazanmaktadır. Bu bakımdan, uluslararası politik ve ekonomik konjonktürün istikrarlı olması, liberal demokrasilerin öz benliklerini korumasında belirleyici bir etkiye sahiptir. Çünkü liberal demokrasiler benliklerini koruyabilmek için, adeta bir oksijen çadırı işlevi gören uluslararası barış ve refahın istikrarlı bir biçimde sürmesine ihtiyaç duyarlar. Robert Gilpin’in de belirttiği gibi, küresel refahın vazgeçilmezi olarak görülen liberal ekonomik düzen, ortak çıkarlara hizmet ettiği ölçüde uluslararası barışa katkı sağlamaktadır (Gilpin, 1987: 31). Çünkü uluslararası barışın ciddi bir biçimde yara alması, daha az demokrasi anlamına gelebilir. İngiltere’nin

İkinci Dünya Savaşı sırasında seçimleri askıya almasının işaret ettiği gibi, kökleşmiş demokrasiler de savaşlar söz konusu olduğu zaman özgürlüklerden geri adım atabilmektedir (Gates ve diğerleri, 1996: 1-10). Bu bakımdan, demokrasiyi mutlak bir bağımsız değişken olarak kabul etmek doğru değildir; demokrasi de pekala bağımlı değişken olabilmektedir (Gates ve diğerleri, 1996: 1-10).

Demokratik barış konusunu içyapı / rejim, sistem, lider, sosyo-ekonomik yapı değişkenleriyle ele alıp verimli sonuçlara ulaşmak mümkündür. Böyle olmakla birlikte, bunlar arasında sistem analizine ağırlık vermek daha farklı sonuçlara varmamıza imkan sağlayacaktır. Çünkü içinde buldukları alt sistemin yarattığı dinamiklerden kaçamayan demokrasiler arasındaki ilişkiler, bu alt sistemin sahip olduğu özelliklerden bağımsız düşünülemez. Bir alt sistemdeki şiddet araçlarının yıkıcılığı ve karşılıklı etkileşimin yoğunluğu, demokrasilerin birbirleriyle olan ilişkilerinin daha farklı biçimde şekil almasını beraberinde getirebilir. Nitekim devletler arasındaki savaşlarda coğrafi yakınlığın bir önceliği bulunmaktadır (Mesquita, 1981: 83).

Demokratik barış konusunu alt sistemler açısından ele almak söz konusu olduğunda, önceliği Avrupa alt sistemine vermek en doğru olanıdır. Bunun nedeni, Avrupa alt sisteminin yalnızca demokrasinin yeşerip büyüdüğü bir alt sistem olmakla kalmayıp, aynı zamanda çok kutupluluğun en olgun örneğini gösteren bir alt sistem modeli olmasından ileri gelmektedir.

Avrupa Alt Sistem Modeli

Uluslararası sistemin parçası olan bölgesel alt sistemleri, gerek iç etkileşim yoğunluğu gerekse de tarihsel ve kültürel bağlarla kendilerini diğer bir alt sistemden kalın çizgilerle ayıran siyasal coğrafyalar olarak anlıyoruz. Bölgesel alt sistemler, yaşadıkları iç etkileşim yoğunluğuna bağlı olarak değişen güç ve etkilerde varlıklarını hissettirmektedir. Bir alt sistem için kültürel türdeşlik önemli bir unsur olmakla birlikte, bu ölçüt bir alt sistemin var olması için ön koşul değildir. Tarihsel ve kültürel bağlar açısından tam bir türdeşlik göstermeyen yirmi sekiz üyeli Kuzey Atlantik Bölgesi buna örnek teşkil etmektedir. Diploması tarihinde uluslararası sisteme eklemlenmiş alt sistemler olabileceği gibi, on dokuzuncu yüzyıl Avrupası örneğinde görüldüğü gibi, sisteme tek başına egemen olan uluslararası sistemler de söz konusu olabilir. Dolayısıyla, bir alt sistemin uluslararası konumunu tayin edecek olan, dış dünyaya nüfuz etme ve dış nüfuzdan etkilenme derecesidir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'nın kendi ayakları üzerinde durmasına imkan tanımayan siyasal konjonktür, Soğuk Savaş ile birlikte evrim geçirmiş ve bu evrim Batı Avrupa'nın "çoğulcu güvenlik topluluğuna" (pluralistic security community) dönüşmesiyle

sonuçlanmıştır. Güvenlik topluluğu kavramı, ilk olarak 1950’li yıllarda Richard Van Wagenen tarafından kullanılmış olmakla birlikte, kavramın uluslararası politika literatürüne daha etkili biçimde kazandırılması 1957’de Karl Deutsch’un öncülüğünde yayımlanan “Siyasal Topluluk ve Kuzey Atlantik Bölgesi” (Political Community and the North Atlantic Area) isimli eserle mümkün olmuştur (Kupchan, 2010: 22). Deutsch bu eserde, güvenlik topluluğu kavramını tarafların savaşmayacakları hususunda birbirlerine verdikleri gerçek bir güvence olarak tanımlamaktadır (Deutsch, 1957: 5). Güvenlik topluluğu kavramı, bir topluluğa mensup olmanın verdiği duyguyla hareket ederek, ortaya çıkacak sorunların barışçı biçimde çözülmesi gerektiğine dair bir inancı da içersinde barındırmaktadır (Deutsch, 1957: 5). Bu inanç, ortak “biz” duygusunun ortaya çıkmasıyla mümkün hale gelmektedir (Deutsch, 1957: 129). Karşı tarafın atacağı adımları öngörebilmek ve buna uygun davranmak, oluşturulmuş olan ortak biz duygusunun en ayırt edici yönlerinden birini oluşturmaktadır (Deutsch, 1957: 129). Temel değerlerin uyumu, güvenlik topluluğun oluşumundaki diğer ön koşulu oluşturmaktadır. Deutsch temel değerleri, güvenlik topluluğunu oluşturan birimlerin iç politikalarında birinci derecede öneme sahip değerler olarak tanımlamaktadır (Deutsch, 1957: 123). Deutsch’un bütünleşmiş (amalgamated) ve çoğulcu (pluralistic) olarak ikiye ayırdığı bu güvenlik topluluklarından konumuzu ilgilendiren, üyelerin egemenliklerini sürdürdükleri çoğulcu olanıdır (Deutsch, 1957: 35). Deutsch, ABD ve Kanada’nın on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren karşılıklı olarak sınırlarını askerden arındırmalarını, böyle bir çoğulcu güvenlik topluluğuna örnek göstermektedir (Deutsch, 1957: 6, 115–116). Günümüzde çoğulcu güvenlik topluluğu anlayışının en olgun örneğini Avrupa Birliği sergilemektedir.

Demokrasilerin birbirleriyle savaşmayacağı tartışmalarının merkezinde yer alan Avrupa alt sistemi, aynı zamanda demokrasilerin kökleştiği siyasi coğrafyadır. Avrupa, demokrasilerin doğduğu ve model oluşturduğu bir siyasi coğrafyadır ama aynı zamanda savaşların yıkıcılığının eşi görülmemiş bir düzeyde kendisini gösterdiği bir siyasi coğrafyadır. Avrupa alt sistemi, uluslararası sistemin kaderini elinde tutan yönü nedeniyle de uzun süre uluslararası sistemin ta kendisi olma özelliğini korumuştur. Kendi içerisindeki etkileşim kapasitesinin bu denli bir yoğunluk gösterdiği başka bir alt sistemi diplomasi tarihi içerisinde bulmak mümkün değildir. Bu bakımdan Avrupa alt sistemi başlı başına eşsizliğe sahiptir. Avrupa’ya elinde bulundurduğu bu eşsizliği kazandıran, her şeyden önce kıtaya tek bir gücün egemen olamayıp, kıtada bağımsız askeri ve ekonomik güç merkezlerinin oluşabilmesi ve varlıklarını sürdürebilmesidir (Kennedy, 1987: 24). Paul Kennedy’nin kendi ifadesiyle devam edecek olursak “Pek çoğu, bağımsızlıklarını koruyabilmek için gerekli askeri araçlara sahip

olan ya da bunları satın alabilecek durumda bulunan, birbirleriyle rekabet içinde çeşitli politik varlıklar olduğu içindir ki, bunların hiçbiri, tek başına kıta üzerinde egemenlik kurmasını sağlayacak atılımı hiçbir zaman gerçekleştirecek durumda değildi” (Kennedy, 1987: 25). Kısacası tek bir gücün hegemonyasına girmemek için siyasal birimlerin sürekli olarak birbirleriyle rekabet içersinde olması, Kıtada tek bir gücün mutlak üstünlük kurmasına imkan tanımamıştır (Kennedy, 1987: 25). Bunun yanı sıra, Tilly’nin de çok doğru bir biçimde ortaya koyduğu gibi, Avrupa devletleri farklı askeri ve ekonomik bünyeleri barındırırken, ortaya çıkan askeri rekabet hepsini aynı yöne doğru itmekten geri kalmamıştır. Ulusal devletlerin kurulmasının altında da bu gerçek yatmaktadır (Tilly, 2001: 318–319). İşte Avrupa’nın sahip olduğu bu eşsizlik, Fransız Devrimi ile Sanayi Devrimi’nin harekete geçirdiği dinamiklerle Avrupa liberal demokrasi modelini vücuda getirmiştir. Bu bakımdan, Kant’ın yaklaşımının aksine, aslında demokrasiler ulus devletlerin içine doğmuş ve zaman içerisinde onunla birlikte yaşayacak dengeleri de kendi içlerinde yaratmışlardır. Avrupa’daki ulus-devletlerin iç ve dış koşullarla birlikte geçirdikleri evrim, aynı zamanda onları gerektiğinde askeri güç kullanacak aktörler haline getirmişlerdir. Dolayısıyla, yaşanan iç süreçler sonucunda bir ülkede demokrasinin yerleşmiş olması, devleti var eden *raison d’état* karakteristiğinin ortadan kalkması anlamına gelmemiştir. İngiltere, Fransa, Belçika gibi Avrupalı demokrasilerin ilk örneklerinin emperyalizm peşinde koşmuş, aynı zamanda birbirleriyle de sıcak çatışma ortamı içersine girmiş devletler olmaları bu bakımdan son derece anlamlıdır.

Avrupa’da görülen bu çok merkezliliğin beraberinde getirdiği etkileşim yoğunluğu, uluslararası toplumun çekirdeği sayılabilecek güç dengesi mekanizmasının kıtada yerleşmesine ortam hazırlamıştır. Kıtada güç dengesi mekanizmasının yerleşmesi uluslararası ilişkilere düzenlilik verme gayretinin adı olmuştur. Bu da savaşları sınırlamayı ya da Hedley Bull’un ifadesiyle devletlerin savaş yapma hakkını sınırlandırmayı içermiştir (Bull, 1977: 188). Avrupa’da, İspanya Veraset Savaşları sonrasında 1713’teki Utrecht Barışı ile oluşan güç dengesi mekanizması, ittifakların saflaşmalara dönüştüğü Birinci Dünya Savaşı’na kadar Avrupa diplomasisinin temel karakteristiği olmuştur. Napolyon Savaşları’nı takip eden 1815 Viyana Kongresi düzenlemesiyle ise, güç dengesi mekanizması yeni bir kimliğe bürünmüştür. Bu yeni kimlikte, İngiltere, Avusturya, Rusya, Prusya ve daha sonrasında da Fransa’nın dahil olmasıyla kurulan yeni düzenin denetimi bu beş büyük güce bırakılmıştır. *Avrupa Uyumu* adını alan bu düzenleme, Avrupa’ya hakim olan bu güç dengesi mekanizmasının eksikliklerini gidererek ona kurumsallık kazandırmayı amaçlamaktaydı. Bu doğrultuda, oluşturulan güç dengesi sisteminde, birbirine yakın bu beş gücün Avrupa nüfusunun dörtte üçünü oluşturmasına dikkat edilmiş, ileriki pazarlıklar için hiçbir güç sistemin dışına

itilmemiştir. Sistemin istikrarı için Napolyon'un yenilgiye uğratılmasının ardından, kazanılan toprakların olabildiğince dengeli bir biçimde dağıtılmasına özen gösterilmiştir. Bu doğrultuda hiçbir devletin tek başına hareket etmemesi için, nüfuz alanları oluşturulmasına gidilmeyerek, patlak verecek krizlere birlikte müdahale edilmesi ilkesi benimsenmiştir. Bu yönüyle Avrupa Uyumu çok başlıklı bir denge arayışının sembolleşmiş ismi olmuştur. Oluşturulan bu sistemin yumuşak karnı ise, Avrupa siyasetinin yaratacağı yeni dinamiklere yanıt vermekte zorlanmasıydı.

Avrupa Uyumu ile kurulan bu denge çok kutupluluğun en olgun örneğine doğru evrim geçirmekte geç kalmamıştır. Çok kutupluluğun bu şekilde evrim geçirmesi, bu alt sistem içerisindeki etkileşim kapasitesinin olağanüstü bir seviyeye çıkmasıyla mümkün hale gelmiştir (Buzan ve diğerleri, 1993: 66-80). Bu etkileşim kapasitesinin çarpıcı biçimde artmasının altında yatan temel dinamik, kıtada yaşanan teknolojik atılımlar sonucunda Batılı ekonomilerin kabuk değiştirmesi olmuştur. Konumuz açısından bizi asıl ilgilendiren şey de, bu noktadan itibaren başlamaktadır. Sanayi Devrimi ile Avrupa'da oluşan ekonomi ve teknoloji dinamiği, emperyalizm çağını beraberinde getirmekten geri kalmamıştır. Emperyalizm olgusu Batılı devletler ve de demokrasiler arasındaki etkileşimi eşi görülmemiş düzeyde yoğunlaştırarak, bu devletleri karşı karşıya getirecek dinamikleri de beraberinde getirmiştir. Emperyalizm olgusu, her ne kadar sanayi kapitalizminin bir sonucu olsa da sadece ekonomik dinamiklerle açıklanabilecek bir olgu değildir. Çünkü uluslararası politikanın kabuk değiştirdiği bir çağda emperyalist politika izlemek, büyük devlet olarak kabul edilmenin başlı başına bir göstergesi haline gelmişti. Hobsbawm'nın ifadesiyle "Palmiyelerin gölgesindeki bir sahile bayrak çekmek, büyük devlet olmanın göstergesi haline geldiğinden, sömürge edinmek ekonomik değer ne olursa olsun bir statü sembolü halini aldı" (Hobsbawm, 1999: 79). Avrupalı güçler için sömürge edinmek prestij politikasının bir parçası haline gelince, İtalya gibi Avrupalı bir güç olma niteliğini yeni yeni kazanmakta olan bir devlet dahi, Afrika'nın hiçbir çekiciliği bulunmayan çöllük ve dağlık alanlarını ele geçirmede ısrarlı davranmıştır (Hobsbawm, 1999: 79). Hiç kuşkusuz, bu seviyedeki ekonomik ve teknoloji atılımların yarattığı dinamik olmasaydı, birbirleriyle bu kadar yoğun etkileşim içerisine giren bu derecede birçok kutupluluğun ortaya çıkması da mümkün olmazdı.

Emperyalizm olgusunun Avrupa diplomasisinin parçası haline gelmesiyle birlikte Avrupa'daki çok kutuplu yapı değiştirmeye başlamıştır. On dokuzuncu yüzyılın sonlarına gelindiğinde, güç dengesi esnek ittifaklara imkan tanıyan kaleydoskopik özelliğini kaybederek, aksak işleyen bir çok kutupluluğa dönüşmüştür. Bismarck'ın, Avrupa diplomasisinin istikrarı için Avrupa kıtası dışındaki bölgeleri hedef göstermesiyle, Avrupalı

büyük güçler emperyalizm politikaları sonucunda üzerinde pazarlık yapabilecekleri ve bir emniyet supabı işlevi gören sömürge alanlarına kavuşmuşlar; bu da Avrupa'da savaşların bir süreliğine sınırlı tutulabilmesini sağlamıştır. Ancak bu durum bir süre devam edebilmiştir; çünkü emniyet supabı olarak kabul edilen alanlar da gerginliklerin tırmandığı noktalar haline gelmekte gecikmemişlerdir (Rosecrance, 1963: 156). Avrupa'da esnek ittifaklara dayalı çok kutupluluğun kontrolden çıkmasına yol açan dinamiklerden biri de, on dokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren bu alt sisteme dahil olan milliyetçiliğin, sistemin doğal işleyişini tahrip etmesi olmuştur. Özellikle 1870'de Sedan'da Fransa'nın Almanya'ya karşı aldığı ağır yenilgi, sistemin güç çekişmelerini sınırlı tutma niteliğini zedeleyerek kalıcı düşmanlıkları sisteme dahil etmiştir. Fransa'nın aldığı bu onur kırıcı yenilginin, sonrasında şekillenecek olan Fransız-Alman ilişkilerinde kalıcı izler bıraktığı kuşku götürmez. Bunun yanı sıra teknoloji dinamiği de, Avrupa alt sistemini şekillendirerek ona özgün karakteristiğini veren başlıca dinamiklerden biri olmuştur. Bu dinamiğin beraberinde getirdiği silahlanma yarışları, çok kutupluluğu oluşturan devletler arasındaki güvenlik endişelerini daha da artırmıştır. Bütün bunlar, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce görülen katı saflaşmaların önüne geçilememesine yol açmıştır. Devletlerin çok kutupluluğun getirdiği yıkıcı ve boğucu etkilerden kendilerini kurtaramadıkları bir alt sistem de, kimi zaman demokrasi olan ve olmayan devletler arasındaki ayrımı iyiden iyiye muğlaklaştırmıştır.

Hiç kuşkusuz, ABD'nin bir düşünce devrimi sonucunda bir demokrasi olarak uluslararası ilişkilerdeki yerini alması, uluslararası sistemi daha karmaşık hale getirerek sistemin etkileşim kapasitesini artırmıştır. Çünkü bu durum ileride de görüleceği gibi Avrupa alt sistemini kökünden etkileyecek bir sürecin başlangıcı olmuştur. Avrupa alt sisteminden çok da ayrı düşünülmemeyecek olan Amerika kıtalarında, Avrupalı güçlerin siyasi ve ekonomik çıkarlarının devam ediyor olması, bu iki dünya arasında çeşitli düzeydeki çatışmaların patlak vermesini beraberinde getirmiştir. Nitekim, Avrupa alt sisteminin uluslararası sistemin merkezi olmasının etkileri ABD ile İngiliz demokrasisi arasındaki ilişkilerde de görülmüştür. 1861'de Amerikan İç Savaşı sırasında İngiltere'ye ait Trent isimli gemide iki Konfederasyon temsilcisinin bir Amerikan savaş gemisi tarafından yakalanarak tutuklanması, ABD-İngiltere ilişkilerini sıcak çatışma ortamına sürüklemiştir. Trent olayının bir savaşla sonuçlanmaması Başkan Abraham Lincoln'un İngiltere ile girecek bir savaşı göze alamamasından kaynaklanmıştır (Rock, 1997: 101–151).

Uluslararası sistemi kendisine tabi kılan Avrupa alt sisteminin, bir düşünce devrimi ile kurulan ABD ile çatışması on dokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren ivme kazanmıştır. Bu durum, ABD ile İngiltere'nin birbirlerini Latin Amerika'da sıcak bir ortamda bulmalarında

görülmüştür. 1895'te İngiltere'nin Venezüella ile İngiliz Ginesi arasında kalan ihtilafli bölgede hak iddia etmesi, ABD ile İngiltere arasında diplomatik krize dönüşmüştür. İngiltere'nin bölgede hak iddia etmesi, bölgenin stratejik bir nokta olan Orinoco suyolu girişine imkan tanınmasından ileri gelmekteydi. Böyle bir fırsat, İngiltere'ye Latin Amerika ticaretinde söz sahibi olma imkanı tanıyacaktı. Ne var ki, İngiltere'nin bu yöndeki iddiası, Monroe Doktrini'ne sıkı sıkıya bağlı hareket eden Cleveland yönetiminin büyük tepkisiyle karşılaşmıştır. Cleveland yönetimi bu krizde, Monroe Doktrini'ni kuvvet yoluyla dahi olsa dayatmaya kararlı bir turum sergilemiştir (Layne, 1994: 5-49). ABD'nin bu kararlı tavrına karşılık İngiliz Başbakanı Lord Salisbury sinik bir tavır sergilememiş; söz konusu bölgeyi İngiliz topraklarına katabilmek için kararlı davranmıştır. Krizin ciddiyeti iki tarafın da savaş hazırlıklarına girişmelerinden anlaşılmaktadır (Layne, 1994: 5-49). Söz konusu krizin, sıcak bir savaşa dönüşmeden aşılabilmesi, iki tarafın demokratik değerlere sahip olması sonucunda gerçekleşmemiştir. Lord Salisbury öncelikle Almanya'nın ve özellikle de donanmasının yükselişinden büyük endişe duymuştur (LaFeber, 1994: 176-177). Bunun yanı sıra İngiltere, Fransa ile Almanya arasında güç çekişmelerine sahne olan Afrika'ya öncelik tanımak zorunluluğu hissetmiştir. Cleveland yönetiminin de savaşa girme kararlılığını gören Lord Salisbury, bu topraklardan vazgeçme zorunluluğu hissetmiştir. Kısacası, bu krizde İngiltere'nin jeostratejik öncelikleri baskın çıkmıştır (Layne, 1994: 5-49). Layne'nin altını çizdiği gibi, krizin savaşa dönüşmemesinde demokratik değerlerin baskın çıktığına dair hiçbir kanıt bulunmamaktadır. İngiltere, ABD ile ilişkileri düzeltme ihtiyacı olduğuna inanmak zorunda kalmıştır. Kupchan da, İngiltere'nin sahip olduğu stratejik taahhütlerin fazlalığının, bu devleti bunlardan bir kısmını terk etmeye ittiğini belirtmektedir (Kupchan, 2010: 76). Kupchan aynı zamanda, bu krizin aşılabilmesinde kültürel etkenlerin oynadığı rolün önemini de göz ardı etmemektedir (Kupchan, 2010: 110).

1898'de ABD ile İspanya arasında Küba nedeniyle yaşanan savaş da yukarıdaki örnek kadar ciddiye alınması gereken bir örnektir. Her ne kadar 1898 Amerika-İspanya Savaşı sırasında İspanya'nın demokrasi olup olmadığı tartışmalı olsa da², ABD yönetimleri İspanya'ya bu devletin hiçbir suretle barışçı olamayacağı şeklinde bir ön yargı ile yaklaşmışlardır. İspanya'nın Küba'ya olan yaklaşımı, ABD yönetimi nazarında bu devletin rejimsel kimliği ile özdeş tutulmuştur (Owen, 1997: 153-189). Daha aydınlatıcı olması bakımından bu konuda Owen'ın yaptığı analogjiye kulak vermekte fayda var: Eğer boş bir sahada karşılaşan iki arkadaşın biri silahını boşluğa doğrultursa, aradaki güven zedelenmeyecektir; buna karşılık bu kişi silahını arkadaşına doğrultup ondan cüzdanını talep ederse, o kişi arkadaşı tarafından yeni bir sınıflandırılmaya tabi tutularak, bundan böyle

düşman olarak addedilecektir. Owen'a göre bu durum, tam da ABD'nin 1898 Savaşı'nda İspanya'ya olan bakışını yansıtmaktadır (Owen, 1997: 153–189). Benzer şekilde, daha önce Wilhelm Almanyası'na olumlu bir gözle bakan ABD, Birinci Dünya Savaşı'na dahil olduğu 1917 yılından itibaren bu devlete demokratik olmayan bir rejim gözüyle bakmaya başlamıştır (Oren, 2001: 263–300).

Emperyalizm politikaları ile kendi alt sistemlerini aynı zamanda uluslararası sistem durumuna sokan Avrupalı büyük güçler, kendi aralarında Avrupa Kıtası dışında da sıcak çatışma ortamına sürüklenmekte geç kalmamışlardır. Bu durumun en ciddi örneği 1898'deki Faşoda Krizi'nde³ İngiltere ve Fransa gibi iki demokrasinin savaş ortamı içersine girmesinde görülmüştür. Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiliz Dışişleri Bakanı olan Edward Grey'in anılarında belirttiği gibi, İngiltere Afrika'daki bu krizde Fransa ile savaşı da göze alarak geri adım atmama kararlılığındaydı (Armaoğlu, 1997: 425). Fransa'nın bu krizde savaşı göze alamaması, iki devlet arasında savaşın çıkmamasında belirleyici bir etken olmuştur; çünkü bu krizden kısa bir süre önce Fransa'da bir iktidar değişikliği yaşanmıştır. Dışişleri Bakanlığına atanan Delcassé, Fransa'nın nüfuz politikasında Sudan yerine Fas'a öncelik vermesini daha akılcı bulmuştur (Armaoğlu, 1997: 425). Görüldüğü gibi yeni dinamiklerle beslenen bir uluslararası sistemin parçası olma gerçeği, demokrasileri farklı bir coğrafyada da karşı karşıya getirmekten geri kalmamıştır.

Çok kutupluluğun istikrarsızlıklara açık bir sistem olmasından ötürü, uluslararası konjonktürün devletlerin dış politika davranışları üzerindeki etkileri büyük olmuştur; çünkü sistem, aktörlerin birbirlerine iyice güvensizlik besledikleri bir sisteme dönüşmüştür. Bu güvensizlik, çok kutupluluğun kontrolden çıktığı Birinci Dünya Savaşı öncesinde olduğu gibi poker oyununu andırır hale gelmiş; devletlerin güvenlik kaygıları ile realpolitik güdülerini adeta iç içe geçmiştir. İtalya, bu bağlamda yerinde bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Doyle'un yaptığı sınıflandırmada görüldüğü gibi, İtalya Birinci Dünya Savaşı öncesinde demokrasi kimliğine sahipti (Doyle, 2001: 3–58). Bu devlet, Birinci Dünya Savaşı patlak verdiği zaman tarafsızlığını ilan etmiş; ne var ki her iki tarafla da pazarlık içersine girerek, hangi taraftan daha fazla toprak koparabilirse, o tarafın yanında savaşa girme şeklindeki realpolitik bir nosyonla hareket etmiş, bunun sonucunda da İtilaf Devletleri yanında savaşa girmeyi uygun bulmuştur (Armaoğlu, 1997: 116). Anlaşılabileceği gibi, bu toprak pazarlıklarının İtalya'yı İngiltere ve Fransa gibi demokrasiler ile savaşa sokması uzak bir olasılık değildi. Çok kutupluluğun yol açtığı istikrarsızlıklar, Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra karamsar bir konjonktürün çöktüğü Avrupa'da kendisini göstermeye devam etmiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya'nın Weimar Anayasası ile demokratik bir kimliğe

bürünmesi, Fransa'nın bu rejimi demokrasi olarak algılaması için yeterli olmamıştır (Layne, 1994: 5–49). Bu yüzden ki, Fransa 1923'te Almanya'dan tamirat borcunu tahsil edebilmek için, bu ülkenin maden zengini Ruhr bölgesini işgal etmekte bir sakınca görmemiştir. Bu işgalin savaşa dönüşmemesi, Almanya'nın Fransa ile çıkacak bir savaşı göze alamamasından ileri gelmiştir. Kısacası, güç asimetrisinin belirleyiciliği, demokratik değerlere baskın çıkmıştır. Fransa'yı böyle bir davranışa iten temel güdü, Fransa'nın Almanya'ya beslediği kuşkuculuğun Fransa'yı güvenlik endişelerine sevk etmesi olmuştur.

Avrupa alt sistemine kendi özgünlüğü kazandıran etkenlerden biri de, hem askeri hem de sivil hayatta kendisini gösteren teknoloji boyutunun beraberinde getirdiği dinamiklerin, yirminci yüzyılla birlikte kendisini gösteren totalitarizmin ortaya çıkmasında azımsanmayacak payının bulunmasıdır. Totalitarizmin, Avrupa'yı ideolojik çatışma ortamına sürüklemesi, iki savaş arası dönemi ve sonrasını konumuz açısından çok daha karmaşık hale sokmuştur. İdeolojik çatışmayla beslenmiş olan çok kutupluluğun yarattığı dehşet ortamı, en nihayetinde Finlandiya örneğinde olduğu gibi demokrasileri sıcak çatışma ortamına sokmakta geç kalmamıştır.

Bilindiği gibi, Finlandiya İkinci Dünya Savaşı sırasında yaşadığı Sovyet işgalinden sonra Nazi Almanyası ile birlikte Müttefik Güçler'e karşı ittifak yapmış, bunun sonrasında da İngiltere 1941'de bu devlete savaş ilan etmiştir. Sovyet işgali ile sonuçlanan Fin-Sovyet ilişkilerinde görülen gerginlik, özellikle Finlandiya'nın Sovyetler Birliği'ni mutlak bir tehdit olarak görmesinden kaynaklanmıştır. Finlandiya'nın duyduğu bu endişe, Sovyetler Birliği'nin demokratik olmamasından değil, Sovyetler Birliği'nin bu ülkeyi ele geçirmeye fazlasıyla yetecek büyüklükteki gücünden kaynaklanmıştır. Bu nedenle, demokratik olsun ya da olmasın, Finlandiya'nın Sovyetler Birliği'ne karşı kendisini tehdit altında hissetmesi kaçınılmaz bir gerçek haline gelmiştir (Elman, 1997: 191–232). Nitekim Sovyetler Birliği, 1939'da Finlandiya üzerindeki nüfuzunu artırmış; ardından da bu ülke topraklarına yönelik tecavüzde bulunmaktan çekinmemiştir. Hiç kuşkusuz, Nazi Almanyası'nın Avrupa'da yarattığı dehşet de Sovyetler Birliği'nin bu politikasında etkili olmuştur. Müttefik Güçler, Finlandiya'nın karşı karşıya kaldığı bu işgal sonrasında bu devlete yardımda bulunmak istemiş; fakat Finlandiya bu yardımı Sovyetler Birliği ile barış yapma ön koşulu içermesi nedeniyle reddetmiştir (Spiro, 1994: 50–86). Bunun hemen arkasından Finlandiya Cumhurbaşkanı Risto Ryti, Nazi Almanyası ile yakınlaşma yoluna gitmiştir. İngiltere'nin bu politikaya tepkisi ise, yukarıda da değinildiği gibi Finlandiya'ya savaş ilan etmek şeklinde kendisini göstermiş ve bu devlet en az bir defa bombalamak suretiyle bu ülkeye karşı güç kullanmıştır (Spiro, 1994: 50–86). Bütün bunların yanı sıra, Finlandiya'nın o dönemki siyasal

sistemine bakmak da bu devletin dış politika çıktıları hakkında aydınlatıcı olacaktır. Söz konusu dönemde Finlandiya’da yarı-başkanlık sisteminin uygulanıyor olması, Cumhurbaşkanı Ryti’ye parlamento üzerinde önemli yetkiler vermektedir. İktidarda bir koalisyon hükümetinin bulunması da, alınacak dış politika kararlarını bu koalisyon hükümetinin iç dengelerine bağlı kılmaktaydı. Nitekim bu koalisyonda yer alan muhafazakar parti Alman yanlısı bir tutum izlemiştir (Elman, 1997: 191–232). Finlandiya örneğinde görüldüğü gibi, yasama ile yürütmeyi çok kesin çizgilerle birbirinden ayırmayan yarı-başkanlık sistemlerinin dış politika ve güvenlik konularındaki denetimi yetersiz kalabilmektedir (Elman, 1997: 191–232). Bu durum yarı-başkanlık sistemlerinin tamamen keyfi bir dış politikaya yol açtığı anlamına gelmemekle birlikte, seçimle işbaşına gelen cumhurbaşkanlarının daha kayıtsız bir dış politika izlemelerine karşı kuvvetli bir anayasal denetimin bulunmadığını göstermektedir. Finlandiya örneği, demokratik rejimlerdeki karar alıcıların dış politikada bağımsız hareket etmeye ne derecede açık olduğunu göstermesi bakımından aydınlatıcı bir örnektir. Anarşik bir uluslararası sistemde görülen değişken karakterli ittifaklar, Finlandiya örneğinde olduğu gibi her ne kadar böyle bir sonucu öngörmemişler olsalar dahi, demokrasilerin savaş ortamı içersine sürüklenmelerine yol açabilir. Görüldüğü gibi devletleri yok olma tehlikesiyle karşı karşıya getiren ortamlar, devletler için vazgeçilmez bir güdü olan var olma güdüsünün demokratik olma vasfını hapsettiği ortamlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanı sıra, Finlandiya’nın Rusya’ya olan bakışının derin kökleri bulunduğu da yadsınamaz bir gerçektir. I. Alexander döneminden itibaren, Rusya’ya bağlı bir grandüklük olan bu ülkenin, ancak 1917 Ekim Devrimi’nden sonra bağımsızlığını kazanması, ikili ilişkilerin şekillenmesinde birinci derecede rol oynamıştır.

Mearsheimer’in da belirttiği gibi, geçtiğimiz iki yüzyılda yeryüzünde yeterli sayıda demokrasi bulunmamasından ötürü, demokrasilerin birbirleriyle savaş ortamına girdiği çok fazla örneğe sahip değiliz (Mearsheimer, 1990: 5–56). Demokrasilerin birbirleriyle savaştığı veya savaş ortamı içersine girdiği çok fazla örneğe sahip olamamızda, demokrasilerin tüm dünyaya yayılmasının zaman alıcı bir süreç olmasının büyük payı bulunmaktadır. Bu gerçeğe karşın, Batılı demokrasileri karşı karşıya getiren gergin ortamlar da sıcak bir savaşın çıkması kadar önemsenmelidir. Çünkü savaşın çıkmamasında rol oynayan etkenlerin doğru bir biçimde ayrıştırılması gereği düşünüldüğü zaman, savaşların çıkmamasında demokrasi dışındaki etkenlerin de rol oynayabileceği fark edilecektir. Böyle bir ayrıştırmada, savaş teknolojilerindeki ilerlemelerin yıkıcılığa yaptığı etki özellikle dikkat çekmektedir. Savaş

teknolojilerindeki atılımlar, savaşların sayısını azaltmış olmakla beraber, savaşların yıkıcılığını artırmıştır (Tilly, 2001: 133–134). Bunun sonucunda, devletler birbirleriyle savaşa tutuşmayı kolay kolay göze alamaz hale gelmişlerdir. Bu gerçeklik bir alt sistemin taşıdığı yıkım gücü potansiyeli ile doğrudan ilgilidir. Bu nedenle, savaş teknolojileri bakımından yıkıcılığın en üst düzeye çıktığı alt sistemler istenilen sonuçlara ulaşmamıza izin vermez. Özellikle güç asimetrisi etkeni, demokrasiler arasında çıkan gerginlikleri incelerken belirleyici bir ölçüt olarak karşımıza çıkmaktadır. Teknolojinin belirleyiciliğiyle oluşan yıkıcılık ortamı, devletler arasında güç asimetrisi oluşumuna son derece elverişli bir ortam yaratmaktadır. Bu yüzden ki, taraflar arasında ciddi bir güç asimetrisinin oluşumuna elverişli ortamlar, demokrasilerin savaşı bir dış politika aracı olarak görüp görmediklerini anlamamız bakımından yanıltıcı sonuçlar doğurabilir; ciddi bir güç asimetrisi, zayıf olan tarafın geri adım atması sonucunu beraberinde getirerek bir sıcak çatışmanın veya bir savaşın çıkmasının önünü kesebilir.

Yukarıdaki örneklerden ortaya çıkan gerçeklerden biri de, demokrasilerdeki halkların birbirlerini doğrudan değil ancak bayrağı altında buldukları devletlerin aracılığıyla algıladıklarıdır. Çünkü tarafların anayasal ya da kuramsal anlamda bir demokrasi olmaları yeterli olmayıp, karşı tarafça da demokrasi olarak algılanmaları gerekmektedir. Bu bakımdan, demokrasilerin birbirlerine karşı barışçı olmalarından söz ederken, öncelikle sorulması gereken hangi demokrasiye karşı barışçı olacaklarıdır. Özellikle taraflar, sıcak çatışma yaratacak bir ortamın içine girmişlerse, bir sıcak çatışmanın yaşanıp yaşanmamasında tarafların birbirlerini nasıl algıladıkları daha büyük önem kazanmaktadır. Çünkü demokrasiler, demokrasi olarak algıladıkları devletlere karşı güven beslerlerken, demokrasi olarak algılamadıkları devletlere karşı kuşkuyla yaklaşmaktadırlar (Owen, 1994: 87–125). Bu nedenlerden ötürüdür ki, demokrasilerden bahsederken, demokrasilerin her ülkenin kendi siyasal gelişiminin bir sonucu olduğunu akıldan çıkartmamak gerekir. Bu gerçek bize, tam da Sartori'nin demokrasilerin bir tarihsel ürün olduğu şeklindeki değerlendirmesini hatırlatmaktadır (Sartori, 1965: 228).

Bu bağlamda düşünecek olursak, Kant'ın halkların savaşa karşı olacaklarını rasyonalitesinden hareket ederken göz ardı ettiği husus, demokrasileri parçası oldukları alt sistemden ayrı düşünmesi olmuştur. Çünkü Kant, savaşları basit bir ahlaki soruna indirgemmiştir. Gallie'nin vurguladığı gibi, Kant'ın gözünde savaş, kötü niyetli bir devletin eline geçirdiği güçle, iyi niyetli bir devleti işgal etmesidir (Gallie, 1978: 30). Ne var ki, demokrasilerin meşruiyetini borçlu olduğu halklar, tabiiyetini aldıkları devletlerden bağımsız düşünülebilecek varlıklar değillerdir. Aynı zamanda, günümüzde aldıkları şekliyle demokratik

yönetimlerin işlevlerinden biri de, gerginliğin tırmanışa geçtiği ortamlarda seslerini yükselten milliyetçi kesimlerin taleplerinin siyasal sisteme nüfuz etmesine aracılık etmektir. Bu nedendir ki, ulus iradesinin hakim olmasından, kamuoyunun savaşı her koşulda dışlayacağı sonucunu çıkartmak yanlıştır. Diplomasi tarihinde görüldüğü gibi, demokrasiler de kolaylıkla kamuoyunun baskısına yenik düşebilme şeklinde bir kırılmalığa sahiptir (Sorensen, 1992: 397–414). Bu gibi durumlarda belirleyici olan, kamuoyu rasyonalitesinin milliyetçi eğilimlere ya da sahip olunan siyasal kültüre ne kadar baskın çıkacağıdır. Nitekim Layne’in altını çizdiği gibi, 1898 ABD-İspanya Savaşı öncesinde Amerikan kamuoyu, Birinci Dünya Savaşı öncesinde de İngiliz ve Fransız kamuoyları, savaşın arkasında yer almaktan geri kalmamışlardır (Layne, 1994: 5–49). Hiç kuşkusuz her kriz ortamı, yükselişe geçen milliyetçi taleplerin bir devletin dış politika çıktılarına güç kullanma şeklinde yansımaları anlamına gelmez; yalnızca genel bir demokratik barış kuramının oluşturulabilmesinin önündeki engelleri gözler önüne serer. Nitekim, ancak İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Avrupa siyasetinin köklü bir değişim geçirmesinden sonradır ki, savaş olgusu Avrupa siyasetinin dışına itilebilmiştir.

Çok kutupluluğun maceracı dış politikaları özendirilmesi, demokrasileri karşı karşıya getiren veya getirebilecek dinamikleri de beraberinde getirmiştir. Çok kutupluluğun neden olduğu yıkıcı ortamın izlerinin kolay kolay silinememesi de, demokrasilerin birbirlerine kolay kolay güven duymaması anlamına gelmiştir. Bu da göstermektedir ki, demokrasi ikililerinin birbirleriyle savaşmaması veya savaşa yol açacak düşman ittifaklar içerisinde yer almaması, içinde bulunulan alt sistemin tırmanmaya yol açacak yıkıcı iç dinamikleri üretip üretmemesiyle doğrudan ilgilidir. İki demokrasinin birbirleriyle savaşıp savaşmaması ile ilgili sorunlar da buradan kaynaklanmaktadır. Demokrasiler, kendilerini alt sistemdeki çok kutupluluğun girdabından kurtarmayı ne kadar başarabilirler? Gerçek şudur ki, böyle bir ortamda demokrasilerin sahip oldukları kimliklerini dış politikalarına yansıtılmaları kolay olmamaktadır. Çünkü devletler nasıl bir rejim karakteristiğine sahip olurlarsa olsunlar, varlıklarını sürdürme bilinci ile hareket etmektedirler. Bu bakımdan yukarıda da işaret edildiği gibi, tarihsel olarak Avrupa devletlerinin dış politikaları demokrasi üzerine inşa edilmemiş; demokrasiler bu dış politikaların içine doğmuşlardır.

Avrupa alt sistemi, kendi iç dinamikleri sonucunda İkinci Dünya Savaşı gibi daha önce eşi görülmemiş bir yıkıcılıktan sonra ancak köklü bir dönüşüm geçirebilmiştir. Bu savaşın hemen sonrasında kıtanın maruz kaldığı Sovyet tehdidi, Batı Avrupa devletlerini birbirine kenetlemiş ve zaman içerisinde de Batı Avrupalı devletler arasındaki ilişkiler kurumsal bir boyuta taşınmıştır. Avrupa Birliği’nin oluşumuyla ilgili olarak unutulmaması

gereken bir gerçek varsa, o da stratejik boyutun taşıdığı önemdir. ABD, böyle bir bütünleşmeye Sovyetler Birliği'nin ortaya çıkan güç boşluğundan yararlanmaması için ön ayak olmuştur. NATO, Avrupa Konseyi, Batı Avrupa Birliği ve Avrupa Ekonomik Topluluğu örgütlerinin oluşumu, Batı Avrupa devletlerinin dış politika davranışlarının güvene dayalı olarak işlenmesine hizmet etmiştir. Soğuk Savaş sonrasında ise, eski Doğu Bloğu ülkelerinin bir çekim merkezi işlevi gören Avrupa Birliği ile bütünleşmesi, demokratik barışı güçlendirici etki yapmıştır. Hiç kuşkusuz, Soğuk Savaş'ta ABD'nin Batı Avrupa'nın güvenliği için vazgeçilmez olması da bu kurumsallaşmayı güçlendirmiştir (Doyle, 2001: 3–58). Geline nokta, Avrupa Birliği ile somutlaşan bu politik kültürün geriye dönüşü hemen hemen olanaksız görünmektedir.

Anlaşılabacağı gibi, Avrupa'da yaşanan bu politik süreçler kıtaya kendi özgün karakterini vermiştir. Savaşların yıkıcılığı, uluslararası örgütlenmeler ve demokratik barış birbirlerinden ayrı düşünülemeyecek olgular haline gelmişlerdir. Yukarıda sözü edilen çoğulcu güvenlik topluluğu, tam anlamıyla Avrupa Birliği'nde vücut bulmuştur; bu güvenlik topluluğunu oluşturan devletler arasındaki savaş olasılığının neredeyse sıfıra inmesi, böyle bir güvenlik topluluğu oluşumunun başarılı bir biçimde sürmesi ile mümkün olmuştur. Böyle bir çoğulcu güvenlik topluluğunun yaratılması ve bunun sonucundaki oluşan barış kültürü, Avrupa'nın yaşadığı tarihsel süreçler olmadan anlaşılabilir. Çünkü Kupchan'ın çok doğru biçimde sözünü ettiği gibi, 1952'de Avrupa Kömür ve Çelik Birliği'nin yaşama geçirilmesiyle, Almanya'nın Ruhr'da bulunan kömür ve çelik kaynaklarının stratejik bir sınırlamayla uluslar-üstü bir otoriteye devredilmesi, bu güvenlik topluluğunun alt yapısını oluşturmuştur (Kupchan, 2010: 204–214).

Bölgesel Koşulların Belirleyiciliği

Demokratik barış kuramının çözümlenmesi açısından, demokrasinin doğup geliştiği Avrupa alt sistemini ele almanın önemi şüphe götürmemekle birlikte, demokratik barış kuramını çözümlerken yapılan hatalardan biri böyle bir çözümlenmeyi tek bir alt sistemle sınırlı tutmaktır. Demokrasiler arasındaki ilişkiler çözümlenirken, demokrasilerin içinde bulunduğu alt sistemin siyasi, ekonomik, coğrafi ve kültürel karakteristiklerden ayrı düşünülemeyeceği gerçeği çoğu defa göz ardı edilmektedir. Aynı zamanda her alt sistemde görülen etkileşim yoğunluğu aynı ölçüde değildir. Bu nedenle, demokrasi ikilileri arasındaki ilişkiler incelenecekse, ilişkilerin tarihsel ve bölgesel koşullar ışığında özgün taraflarını ortaya koymak gerekir; çünkü demokratik barış kuramının geçerliliği, liberal demokratik yönetimleri bu kimliklerinden uzaklaştıracak uluslararası koşulların zorlamasına bağlıdır.

Unutulmamalıdır ki, durgun sularda barışın korunması kolayken, fırtınalı sular barışın korunmasını çok daha zor hale getirmektedir.

Aralarında tarihsel / kültürel boyutu ile ön plana çıkan uyuşmazlıklar bulunan devletlerin birbirleriyle olan ilişkileri, demokrasiler için gerçek anlamda bir sınav niteliğindedir. Bu uyuşmazlıklar, ikili ilişkilerin ayırt edici yönlerinin kendisini daima hissettirdiği uyuşmazlıklardır. Bir bölgenin tarihsel geçmişinin ve kültürel özelliklerinin baskın çıkması, demokrasilerin kendi varoluş felsefelerine uygun çıktılar oluşturmaya her zaman olanak tanımamaktadırlar. Bu yüzden sorun, bölge siyasetinin mi demokrasilere ayak uyduracağı yoksa demokrasilerin mi o bölgenin gerçeklerine ayak uyduracağı noktasında düğümlenmektedir. Bölgesel koşulları irdelemeye girişirken, konuyu tamamen aydınlığa kavuşturacak ideal örneklere sahip değiliz; ne var ki, bu durum demokratik barışla ilgili sonuçlar çıkartmamıza engel olmamalıdır.

Alt sistem dinamiklerinin baskın çıkmasını kolaylaştıran etkenlerin başında, her bölgedeki ulusal güvenlik sorunlarının birbirinden farklılık göstermesi gelmektedir. Devletlerin ulusal güvenlik sorunlarını algılamasının ve dolayısıyla da çıkarlarını tanımlamasının birbirleriyle benzerlik göstermemesi, devletlerin demokratik olma kimliğiyle de çatışmaya girebilmektedir. Özellikle tarihsel ve bölgesel koşulların etkisiyle, ulusal güvenlik sorunlarının öncelikli sorun haline gelmesi, demokrasiler arasındaki ilişkileri zedeleyici etkiler yapmaktadır. Nitekim bunun bir örneği bir demokrasi olan İsrail'in⁴ 1982'de Lübnan'ı işgalinde görülmüştür. İsrail'in, karşı tarafın güvenlik kaygılarını hiçe sayan mutlak güvenlik anlayışıyla hareket etmesi, bu devletin demokrasisini zedelemekte gecikmemiştir. Bu işgale giden süreçte İsrail, demokrasi olduğu tartışma götürse de Lübnan'ın gerçek bir demokrasi kimliğine kavuşmasını köstekleyici bir politika izlemekten kaçınmamıştır (Elman, 1997: 327). Bu doğrultuda bu devlet, Hıristiyan Marunileri kollayan ve İsrail yanlısı olmayan partileri ülke siyasetinin dışına itmeye çalışan bir dış politika izlemiştir. İsrail silahlı güçleri (IDF), Marunilerin lideri Beşir Cemayel'in Cumhurbaşkanı seçilmesini güvence altına almak için Beyrut'u işgal altında tutmuştur (Elman, 1997: 327). Sonuç olarak demokratik değerler, İsrail'in dış ilişkilerinde etkisini hissettirmekten uzak kalmıştır (Elman, 1997: 301–335). İsrail'in güvenlik stratejisinin bir gereği olarak ortaya çıkan bu durum, 2006'da İsrail'in Lübnan'a yaptığı saldırıyla da nüksetmekte gecikmemiştir. 2006 Temmuzunda cereyan eden İsrail-Lübnan Savaşı, bölgesel koşulların baskın çıkmasının iki demokrasiyi nasıl savaş ortamına sürükleyebileceğine dikkat çekmesi bakımından yerinde bir örnektir. Bölgesel karakteristiğinin kendisini yoğun biçimde hissettirdiği bu gibi uyuşmazlıkların can alıcı noktasını, uyuşmazlığa konu olan toprak, silah, ekonomik çıkar gibi

maddi güdülerin tarafları birbiriyle uzlaştırmak yerine, tarafları birbirinden uzaklaştırabilecek güce sahip olması oluşturmaktadır (Keane, 2009: 797–798). Özellikle farklı sosyo-kültürel karakteristikler kendisini gösterdiği zaman, taraflardan biri, diğer tarafın demokrasi olmasıyla barışçı dış politika izlemesi arasında bağlantı kuramamaktadır.

Hindistan ile Pakistan arasında yaşanan savaşlar da konumuz açısından ihmal edilemeyecek öneme sahiptir. Her ne kadar Pakistan, hiçbir zaman gerçek bir demokrasi kimliğine kavuşamamışsa da, bu durum bazı sonuçlar çıkarmamızı engellememektedir. Pakistan, ülkeye 1958–1962 arasında hakim olan askeri rejimden sonra, Devlet Başkanı Eyüp Han ile birlikte demokratikleşme adımları atmaya başlamıştır. Fakat bu demokratikleşme adımları, Pakistan-Hindistan ilişkilerine olumlu biçimde yansıyamamıştır. 1962’de Çin Halk Cumhuriyeti ile Hindistan arasında yaşanan çatışması sonrasında, Hindistan’ın silahlanmaya hız vermesi, Pakistan tarafından tehdit olarak algılanmış; bu durum iki devlet arasında bir silahlanma yarışının başlamasına ön ayak olmuştur (Ganguly, 1997: 267–301). Ortaya çıkan bu güvenlik ikilemi, 1965’teki Pakistan-Hindistan Savaşı’nın patlak vermesinde azımsanamayacak bir rol oynamıştır. Ganguly’nin önemle vurguladığı gibi, 1965 Savaşı öncesinde Pakistan, demokrasi kimliği taşıyan bir ülke olsaydı dahi, sonucun pek farklı olması beklenemezdi; çünkü Keşmir konusunda Hindistan’ın stratejik üstünlük elde etme olasılığı, Eyüp Han için büyük bir kaygı unsuru teşkil etmekteydi (Ganguly, 1997: 267–301). Eyüp Han’ın bu tutumunda, dünya kamuoyunun Keşmir’e olan ilgisinin azalmakta olduğundan endişe etmesi de rol oynamıştır (Ganguly, 1997: 267–301). Pakistan’ın 1989’dan itibaren Benazir Butto ile parlamenter rejime geçmesi ise, konumuz açısından daha büyük bir anlam ifade etmektedir; çünkü Pakistan’ın parlamenter rejime geçmesi, Keşmir Sorunu’nun ulusal dava niteliği kazanmasından ötürü, ikili ilişkilere yumuşama olarak yansımamıştır. Dahası, bu durum Butto’nun 1990’lı yıllarda Keşmir yüzünden patlak veren krizde, ülkedeki muhalefetin gerisinde kalmamak için Hindistan’a cihat ilan etme tehdidinde bulunarak ülkesini savaşın eşiğine getirmesine engel oluşturmamıştır (Ganguly, 1997: 267–301). Ülkede Butto ile birlikte nispeten iyileşen basın özgürlüğünün, Hindistan ile ilişkiler söz konusu olduğu zaman basının gerilimi tırmandırması dışında, ikili ilişkilere olumlu bir etkisi olmamıştır (Ganguly, 1997: 267–301).

Bütün dünyaya maddi ve manevi anlamda büyük maliyet getiren Soğuk Savaş’ın Amerika kıtaları üzerine yaptığı etkiler de konumuz ile ilgili yararlı sonuçlar çıkartmamızı sağlayacaktır. Soğuk Savaş’ta Latin Amerika ülkeleri kendi sosyo-ekonomik gerçekleriyle hareket ederek kalkınma ihtiyaçlarına yanıt olarak, zaman zaman kapitalizm dışında alternatif yollara yönelmişlerdir. Bu alternatif yollar, ABD’nin bölge devletleriyle olan ilişkilerinde

müdahaleciliğe davetiye çıkartmış, CIA'nin Latin Amerika'daki gizli operasyonlarına hız kazandırmıştır. Bu operasyonlar sonrasında, 1954'te Guatemala'daki Arbenz yönetimi, 1973'te de Şili'deki Allende yönetimi iktidardan devrilmiştir. Söz konusu iki ülkenin de gerçek demokrasi olduklarından bahsedilememesine karşın, CIA'nin yürüttüğü gizli operasyonların bizi bazı sonuçlara götürmesine engel teşkil etmemektedir. Guatemala'da 1951'de yapılan seçimlerde iktidara, komünistlerin de desteğini arkasına alan Guzman Arbenz gelmiştir. Konu üzerinde çalışan isimlerden biri olan Forsythe, Arbenz'in tamamen özgür seçimlerle işbaşına gelmediğini, seçimlerin tam demokratik olmamasının ülkedeki ordu ile muhafazakâr ekonomik çevrelerin birlikte hareket etmesinin sonucu olduğunu vurgulamaktadır (Forsythe, 1992: 385–395). Amerikalı tarihçi LaFeber ise, Arbenz'in ülke tarihindeki en özgür seçimle iktidara geldiğini belirtmektedir (Lafeber, 1994: 546). Arbenz'in yaptığı toprak reformları, ABD'nin bu devletin komünist yola sürüklediğine yönelik değerlendirmesine yol açmıştır. Forsythe, özgür seçimler yapılmış olsaydı, Arbenz'in büyük bir olasılıkla galip çıkmış olacağını vurgulamaktadır (Forsythe, 1992: 385–395). Ne var ki Eisenhower yönetimi, Arbenz yönetimini devirerek baskıcı bir yönetimin işbaşına gelmesini tercih etmiştir. Şili'de ise, demokratik seçimle işbaşına gelen Salvador Allende'nin 1973'te ABD destekli bir askeri darbe ile devrilmesi, demokratik barış açısından karamsar bir tablo çizmiştir. Şili'de 1970 ve 1973 yıllarında yapılan başkanlık ve kongre seçimlerinin özgür niteliğine karşın ABD, Allende'yi daima karşı kampta bulunan ve tasfiye edilmesi gereken bir lider olarak görmüştür. Özellikle de, Allende'nin ülkedeki bakır endüstrisini ulusallaştırması ve özel mülkiyeti kısıtlayıcı girişimlerde bulunması, ABD'nin Allende yönetimine olan bakışını daha da olumsuz kılmıştır (Forsythe, 1992: 385–395). İktidardaki Nixon yönetimi öncelikle Şili'ye yapılan dış yardımları kesmiş, ardından da Allende rejimini istikrarsızlaştırmak için 8 milyon dolarlık bir ödenek ayırmıştır (LaFeber, 1994: 654–655). Bilindiği gibi, bunun sonrasında Salvador Allende, 11 Eylül 1973'te General Augusto Pinochet tarafından yapılan bir askeri darbeye devrilmiştir. ABD'nin bu müdahalesinde, bu devletin Latin Amerika'ya karşı kendisinde öteden beri var olan büyüklük duygusunun payını da göz ardı etmemek gerekir. Bu müdahalenin bir savaşa dönüşmemesi iki taraf arasında mevcut olan güç asimetrisinin bir sonucu olmuştur (Sorensen, 1992: 397–414). Nitekim Russett da, ABD ile Şili arasında savaş durumu söz konusu olmuş olsaydı, demokrasilerin savaşmayacağı tezinin ciddi anlamda yara almış olacağını kabul etmeden geçemiyor (Russett, 1993: 123).

Anlaşılacağı gibi yukarıda verilen örnekler, demokrasilerin birbirleriyle hiçbir koşulda savaşmayacağı konusunda hafife alınamayacak şüphelerin doğmasına yol açmaktadır. Bu

örnekler bize demokratiklik vasfı kazanmış olmanın, devletlerin savaşı dış politika aracı olarak görmekten vazgeçmeleri anlamına gelmediğini göstermektedir. Demokrasi olan devletlerin, ellerinde bulundurdukları fiziksel güce güvenerek, demokrasi olmayan devletlere karşı savaş açmaktan çekinmedikleri de bilinen bir gerçektir. Ele alınan örneklerde görüldüğü gibi, demokrasiler gereğinde birbirlerine savaş ilan etmişler ya da savaş ilan etme noktasına yaklaşmışlardır. Bu gerçeğin konumuz açısından önemi, iki demokrasi arasında savaş koşullarının oluşmuş olmasının, savaşın fiilen çıkması kadar ciddiye alınması gerektiğidir. Eğer demokratik olma vasfı, kuvvet kullanmayı (meşru savunma dışında) seçenek olmaktan çıkartabiliyor ve iki devleti savaş ortamına sürüklemenin önüne geçebiliyorsa, gerçekten anlamlı olabilir. Çünkü bir kuramın amacı, gerçek anlamda fark yaratan bir seçenek sunmak olmalıdır. Fark yaratıcı bir demokratik barış kuramı, bir ülkedeki çatışma kültürünü ortadan kaldırarak, kuvvet kullanmayı dış politika araçlarının dışına çıkartabilmelidir. Bir alt sistemde demokrasileri çok kutupluluk girdabından kurtaracak bir siyasi kültür inşa edilebilmiş midir? Eğer iki demokrasi savaş ortamına kolaylıkla girebilmişse, bu durum bir savaşın çıkmamasını, karar alıcı, güç asimetrisi, savaşın getireceği ekonomik maliyetler gibi demokratik barış kuramı dışındaki etkenlerin belirleyiciliğine terk etmek anlamına gelmektedir.

Avrupa Alt Sistemi Tek Model mi?

Alt sistemlerin gösterdiği karakteristiklerin demokratik barış kuramında sapmalara yol açması, Avrupa alt sisteminin bu kurama yön veren tek alt sistem modeli olarak ele alınmaması gerektiği yönündeki inanca haklılık kazandırmaktadır. Çünkü Avrupa (ya da Batı dışındaki) alt sistemlerde, tarihsel ve kültürel etkilerin demokrasiler arasındaki ilişkiler üzerinde yapacağı etkiler daha güçlü bir biçimde hissedilecektir. Aynı zamanda teknolojik boyutun yarattığı etkileşim ve yıkıcılık düzeyi sonuçlarıyla birlikte düşünüldüğü zaman, kendisini Avrupa dışı alt sistemlerde aynı ölçüde hissettirmesi beklenemez. Bu bakımdan, bölgesel alt sistemleri karşılaştırmalı olarak ele almak, demokrasileri sıcak ortamlar içerisine sokacak koşulların Avrupa alt sisteminin geçirdiği politik ve ekonomik süreçleri geçirmemiş sistemlerde nasıl kolaylıkla mümkün hale olabileceğini gösterecektir. Böyle bir karşılaştırma yapmak aynı zamanda, Avrupa alt sisteminde bulunan demokrasiler arasındaki savaşların çıkmamasında etkili olan demokratik kimlik dışındaki etkenleri de bertaraf etmek anlamına gelecektir.

Avrupa'da görülen çoğulcu güvenlik topluluğu oluşumunun bulunmadığı eski Sovyetler Birliği toprakları, Ortadoğu, Güneydoğu Asya ve Afrika alt sistemlerini ele alalım. Özsel anlamıyla demokrasi, bu alt sistemlerin yakından bildiği bir gerçek olmamakla birlikte,

bu alt sistemlerde bulunan ülkelerin demokrasi kimliğine kavuşmaları (en iyi ihtimalle) Batı dünyasının geçirdiği süreçlerden büyük farklılıklar gösterecektir. Bu ülkeler, demokrasi kimliğini Batı'da olduğu gibi sosyo-ekonomik güçlerin baskısı ve bunun sonrasındaki demokratik mücadeleler sonucunda kazanmayacaklardır. Bu ülkelerin demokrasi kimliğine kavuşmaları, dış dinamik olarak küresel düzeyde yaşanan demokrasi dalgasıyla mümkün hale gelebilir. Bu demokrasi dalgası Huntington'ın dile getirdiği *çığlaşma* ve *moda ilaç* güdülerine denk düşmektedir (Huntington, 1993: 31). Bu coğrafyalardaki ülkelerin bu şekilde demokratikleşmeleri, demokratik olmanın asgari ölçütlerini⁵ kısa sayılabilecek bir zaman dilimi içerisinde aşama aşama yaptıkları reformlar sonucunda gerçekleşebilir. Çığlaşma etkisi, bir ülkede yaşanan demokratikleşme eğilimlerinin diğer ülkelere sıçramasına, moda ilaç eğilimi ise, demokratikleşmenin ülkelerin yaşadığı çok çeşitli siyasi ve ekonomik sorunlara karşı çağın geçerli ilacı olduğu şeklindeki kanaate işaret etmektedir (Huntington, 1993: 31). Böyle bir demokrasi trendinde, ülkelerin geçirdikleri devrim ya da bağımsızlık süreçlerinden sonra karşılaştıkları siyasi kimlik sorunlarına çözüm bulma arayışı önemli rol oynamaktadır. Çünkü liberal demokrasi modeli, bu devletlerde yönetimi elinde bulunduran seçkinler tarafından, içinde bulunulan çağın yönetim biçimi olarak adeta bir zorunluluk olarak görülmüştür. İşbaşında bulunan yönetimler, liberal demokratik modeli benimseyerek uluslararası alandaki konumlarını güçlendirmeyi de ummaktadırlar. Bunun yanı sıra, bu yönetimler küresel sermaye yatırımlarından daha büyük pay alarak, refah düzeylerini arttırmayı da arzu etmektedirler. Kısacası, bu alt sistemlerde demokratik rejimlerin işbaşına gelmesi, kendi iç dinamikleriyle gelişen bir süreç olmaktan çok, dış konjonktürün doğurduğu veya gerekli kıldığı bir süreç halini alacaktır. Dolayısıyla, bu devletlerin demokratiklik vasfını kazanmaları, bu devletlerin kökleşmiş demokrasiye sahip olduklarını göstermeyecektir. Bu bakımdan bu alt sistemlerdeki demokrasiler daha büyük bir kırılmağa sahip olacaklardır.

Öte yandan, bu alt sistemlerin geçmişinde Avrupa'da olduğu gibi bütün kıtayı sarsacak büyük savaşlar görülmediği için, devletler arasındaki sınırlar büyük barış antlaşmalarıyla ortaya çıkmamıştır; bunda söz konusu alt sistemlere çok kutupluluğun yerleşmemesinin de azımsanamayacak bir önemi bulunmaktadır. Bu durumun bu alt sistemlere olan yansıması, devletler arasında küçük ya da büyük sınır sorunlarının devam etmesi şeklinde kendisini göstermektedir. Bu alt sistemlerin geçmişinde büyük savaşların yaşanmamasının bir başka sonucu da, buralardaki uluslararası toplum oluşumunun cılız kalmasıdır. Bilindiği gibi, bir uluslararası toplumun temel işlevi olan uluslararası ilişkilere düzen vermek, savaşları sınırlandırmakla başlar; bu da bir alt sistemin geçirmiş olduğu savaşlar ve yıkıcılık ortamıyla doğrudan ilgilidir. Diplomasi tarihinde görülen belli başlı uluslararası toplum oluşumları olan

Avrupa Uyumu, Milletler Cemiyeti ve Birleşmiş Milletler, Avrupa merkezli yaşanan büyük savaşlar sonrasında ortaya çıkmıştır. Buna karşılık, sözünü ettiğimiz alt sistemlerde güç dengesi mekanizmaları şeklinde uluslararası toplum oluşumunu elverişli kılacak süreçler yaşanmamıştır.

Avrupa'da yerleşmiş bulunan çoğulcu güvenlik topluluğu gerçeği milliyetçiliği tasfiye etmiş, yaratılan ortak refah düzeyi de demokratik barışın yerleşmesini kolaylaştırmıştır. Buna karşılık, söz konusu alt sistemlerde güvenlik topluluğun oluşumuna ortam hazırlayacak koşullar ortaya çıkmamıştır. Kısacası bu alt sistemler, bütün bir alt sistemi kökünden dönüştürecek bir etkileşim yoğunluğu yaşamamışlardır. Batı dışındaki alt sistemler bunun yerine, ya sömürgecilikten nasibini almışlar ya da eski Sovyetler Birliği coğrafyası örneğinde olduğu gibi emperyalizme duyulan bir tepki sonucunda, Rusya öncülüğünde ani bir değişim yaşamışlardır. Sınırların istenilen şekilde tam anlamıyla oturmamış olması ve dinsel ve etnik türdeşliğin bulunmaması, bu alt sistemlerin belli başlı karakteristiklerinden biri olarak göze çarpmaktadır. Konjonktür değişikliklerinin önemli etkisinin görüldüğü bu alt sistemlerde, milliyetçilikler tekrar yükselişe geçebilecek potansiyele sahiptir. Özellikle eski Sovyet Cumhuriyetleri ve çevresini ele aldığımızda, bölge ekonomilerinin henüz gerçek anlamda refaha kavuşmuş olmadığını görüyoruz. Bölge devletlerinin ihraç kalemlerinde doğal kaynakların önemli bir yeri bulunmaktadır. Bölgeye maddi değerini veren doğal kaynakların paylaşımı, milli gelirlerini yükseltme arayışında olan devletler arasında ciddi sorunlar doğurmaktadır. Aynı zamanda söz konusu alt sistemler, uluslararası ekonomide meydana gelebilecek durgunluk ve krizlere kırılgan bir yapıdadırlar. Bu alt sistemleri oluşturan ülkelerin önemli bir bölümü, liberal serbest piyasa ekonomisini benimsemiş olmakla birlikte, güçlü bir orta sınıfa sahip değildirlere.

Bu alt sistemlerin gösterdiği karakteristikler, bu alt sistemleri inşacı (constructive) yapıların oluşumuna daha yatkın bir hale getirmektedir. Bu alt sistemlerin Avrupa alt sisteminden ayırt edici yanları, özellikle bu noktada kendisini göstermektedir. Özellikle Avrupa alt sisteminin çok hassas bir dönemden geçtiği Birinci Dünya Savaşı öncesi ortam göz önünde bulundurulduğu zaman, realizmin bu alt sistemin gelişim sürecini açıklamaktaki payı yadsınamaz. Çünkü Avrupa Uyumu'na en büyük darbeyi vuran, Almanya'nın bir savaş sonucunda birleşmesi ve daha sonrasında II. Wilhelm'in Almanya'yı tam anlamıyla bir dünya gücü yapmayı hedefleyen dış politikası olmuştur. Bu da, Almanya'nın sömürgecilik yarışına katılması ile silahlanmaya hız vermesini beraberinde getirmiştir. Kısacası, Avrupa'nın girdiği güvensizlik ortamında, Avrupa siyasetinde gücün başlı başına bir amaç olarak geçerlik kazanması, Kıtada daha önce eşi görülmemiş bir yıkıcılığa kapı aralamıştır. Sözü edilen alt

sistemlerin ise, bu kadar büyük yıkıcılık üretme potansiyeli bulunmamaktadır; ancak karşılıklı güvensizliklerden beslenen milliyetçilik yükselişe geçmekte zorlanmamaktadır. Bu bakımdan bu alt sistemler inşacı yapıların oluşmasına daha yatkın alt sistemlerdir; çünkü toplumsal pratikler sayesinde ki, karşılıklı öznelci (intersubjective) kimlikler oluşmakta ve doğacak her sorunda kendisini yeniden üretmektedir. Karşılıklı öznelci kimliklerin kendisini yeniden üretmesi, çeşitli şekillerde oluşmuş olan yorumları disipline etmesiyle gerçekleşir (Hopf, 1998: 171–200). İnşacı yaklaşımın bu alt sistemlerde yerleşmeye elverişli olması, bu yaklaşımın barışa ve güvene dayalı sosyal yapıları yeniden üretmekten ziyade, birbirlerine güvensizlik besleyen sosyal yapıları yeniden üretmeye ve bu ilişkileri açıklamaya daha yatkın bir yaklaşım olmasından kaynaklanmaktadır. İnşacı yapıların yerleşmesine elverişli alt sistemler, aynı zamanda tarafların en büyük bedeli ödemeyi göze aldıkları gerginlikleri yaratan alt sistemlerdir. Çünkü kan dökülmesiyle sonuçlanan gelişmeler, ulusların hafızalarına daha güçlü bir biçimde kazınmaktadır. Nesiller boyunca canlı kalan ortak hafızalar sayesinde ki, bir grup kimliğini kazanmakta ve bunu sürdürmektedir (Wendt, 1999: 163). Bu türden bir yaklaşım, Bosna'da 1992'de yaşanan iç savaşı da en doğru bir biçimde açıklamaktadır (Wendt, 1999: 163). Böyle olduğu için, inşacı yapılar karşılıklı öznelci kimlikleri güçlendirecek sembollere ihtiyaç duyar (Hopf, 1998: 171–200). Bu alt sistemlerde bulunan liderler sembol yaratmaya ya da canlandırmaya eğilimli liderlerdir. Her iki tarafça oluşturulmuş olan inşacı yapılar, köklü değişiklikler olmadığı takdirde varlığını korumaktadır; bu durum gereğinde, demokrasilerin bu yapıların kontrolüne girmelerine yol açabilecek sonuçları da beraberinde getirebilir.

Avrupa alt sistemi ile Avrupa dışında yer alan alt sistemler arasındaki farklılıklar sistemde yer alan yıkıcılık düzeyi ile kendisini belli etmektedir. Sistemin yıkıcılığa açık olması ister istemez, bu alt sistemdeki siyasetin köklü bir dönüşüm geçirmesini beraberinde getirmiştir. Buna karşılık, Avrupa dışındaki alt sistemlerde düzeni tümünden yıkıma sürükleyecek şiddet araçlarının bulunmaması, hem karşılıklı düşmanlıkları daha uzun tutmakta, hem de devletler arasındaki daha düşük düzeydeki çatışmalara kapı aralamaktadır. Dikkat edileceği gibi, demokratik barış konusunu aydınlatmak için ele alınan örneklerin önemli bir kısmı, demokrasilerin büyük bir savaş gücünü ellerinde bulundurdukları, büyük güç mücadelelerine sahne olan Emperyalizm Çağı'ndan İkinci Dünya Savaşı'na kadar uzanan dönemi kapsamaktadır. Bu yüzden, Avrupa'da savaşların azalmasını, Avrupa'nın böyle kendine özgü bir süreçten geçmesinde de aramak gerekir.

Demokrasilerin birbirleriyle savaşıp savaşmaması, aynı zamanda bir alt sistemin ya da bir bölgenin savaşların çıkması bakımından ne derecede kırılabilirliğe bağlıdır. Çünkü

savaşların çıkması, savaşların çıkmasını kolaylaştırıcı koşulların bir siyasi coğrafyada ne kadar yer ettiğiyile ilgili bir konudur. Bu noktada yeri gelmişken, demokrasi olmamanın savaşlara ortam hazırlayacağı şeklinde bir yargıya varmanın doğru olmayacağına da işaret etmek gerekir. Bir diktatörün, ülkesinin sahip olduğu ulusal güç öğelerinin yetersizliğinden ötürü, izlediği dış politikada sağduyuya ve istikrara önem vermesi, onu saldırgan bir dış politikadan alıkoyacaktır. Christopher Hill bu noktaya işaret ederken, İran Şahı Pehlevi ile İspanya diktatörü Franco'nun, izledikleri dış politikada saldırganlıktan uzak durduklarının altını çizmektedir (Hill, 2003: 239). Sözü ettiğimiz kolaylaştırıcı etkenler, aynı zamanda savaşların çıkmasında rol oynayan dış dinamiklerin önemine işaret eder. Bu etkenler olarak, uluslararası konjonktürü, güç asimetrisini, güvenlik endişelerini, etnik gerginlikleri, sınır uyuşmazlıklarını ve doğal kaynakların paylaşımı sorunlarını sayabiliriz. Öte yandan, Doyle'un da işaret ettiği gibi, bir devletin güç kullanmaya başvurması rejimin niteliğinden bağımsız olarak, liderlerin yaptıkları hesap hatalarından da kaynaklanabilir (Doyle, 1986: 1151-1169). Savaşları kolaylaştırıcı etkenler, hiç kuşkusuz hesap hatalarının yapılmasına da kapı aralayacaktır.

Uluslararası toplum oluşumunun ve/veya güvenlik topluluğu gibi mekanizmaların bulunmadığı alt sistemlerde savaşların çıkması çok daha kolay hale gelecektir. Bu bakımdan bir bölgesel alt sistemde, Avrupa örneğinde olduğu gibi uluslararası toplum varlığının yaratılması son derece önemlidir. Nitekim işaret ettiğimiz gerçek, ortak "biz" duygusunun yerleşmediği eski Sovyet Cumhuriyetlerini oluşturan coğrafya ile Güneydoğu Asya'da kendisini fazlasıyla hissettirmektedir. Rusya ile Gürcistan arasında Eylül 2008'de yaşanan sıcak çatışma, bu konudaki dikkat çekici bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Her ne kadar, bu iki ülkenin gerçek demokrasi olduğu söylenemese bile, Rusya 1996'dan, Gürcistan ise 1999'dan itibaren Avrupa Konseyi üyesidir; temel özgürlüklerin korunması ile hukuk devleti olmanın üyelik için ön şart olduğu Avrupa Konseyi, gerektiğinde herhangi bir devletin üyeliğini askıya alabilmektedir. Bu devletler özsel anlamda demokrasi kimliği taşıyalardı dahi, taraflar arasında bir savaşın çıkmasını bertaraf etmek kolay olmazdı. Taraflar, birbirlerinin zihinlerde "öteki" olarak yer ettiği sürece, karşı tarafın demokrasi olması büyük bir anlam ifade etmemektedir; çünkü demokrasi karşı tarafa yönelik saldırgan güdülerin temsili hale dönüşmesine hizmet etmektedir.

Sonuç

Ebedi Barış'ın yazıldığı tarihle karşılaştırılmayacak ölçüde karmaşık hale gelen uluslararası sistem, demokrasileri büyük bir etkileşim yoğunluğu içersine sokarak birbirleriyle

karşıya karşıya gelmelerine yol açan sonuçlar doğurmuştur. Bu nedenle, demokratik barış kuramının geçerlilik kazanabilmesi, öncelikle uluslararası ortamın da buna olanak tanınması durumunda mümkün hale gelebilir. Böyle bir tamamlayıcılık söz konusu değilse, demokratik barış kırılmalıya açık olacaktır.

Uluslararası ilişkilerde savaşların genel bir eğilim olarak aynı coğrafyayı paylaşan devletler arasında çıktığı düşünülürse, demokratik barışın gerçekleşmesi iki devletin demokrasi olmalarının bir sonucu olmaktan çok, bölgede “ortak biz” duygusunun yerleşmesine olanak sağlayacak çoğulcu bir güvenlik topluluğunun oluşturulmasıyla başarılabilir. Böyle olunca, demokrasilerin savaşıp savaşmayacağı, ikili ilişki düzeyinden çıkıp başlı başına bir alt sistem sorunu haline almaktadır. ABD-Kanada örneğinin tarihsel/kültürel etkenlerin sonucunda oluştuğu düşünüldüğünde, özellikle kırılmalılık gösteren alt sistemlerde bulunan demokrasi ikilileri arasında yaşanabilecek savaşların tamamen önüne geçilebilmesi, bu alt sistemlerde böyle bir politik kültürün inşa edilmesi ile mümkün olabilir. Çünkü ancak çoğulcu güvenlik topluluğu şeklindeki yeni bir politik kültür, yaşamsal önemi olan doğal kaynaklar ile ilgili ortaya çıkabilecek sıcak ortamlara karşı tam bir güvence oluşturabilir ve ikili ilişkilerin savaşla sonuçlanacak çatışmacı yönlerini törpüleyebilir. Aynı zamanda da, dış güçlerden gelecek nüfuzlara karşı bir alt sistemi daha dayanıklı hale getirebilir. Batı dışındaki alt sistemlerde güvenlik topluluğunun oluşması, mutlaka yıkıcı savaşların yaşanmasını gerektirmezken, “ortak biz” duygusuna varacak ölçüde, Avrupa örneğindeki gibi entegrasyon şeklinde kendisini gösterecek bir etkileşim yoğunluğu böyle bir oluşuma katkı sağlayacaktır.

Demokratik barış kuramının tam olarak açıklığa kavuşturulması, dış politika veya uluslararası politikadaki tüm değişkenlerin gücünün ve etkisinin görüleceği demokrasi ikilileri arasındaki etkileşim yoğunluğunun artmasına bağlıdır. Avrupa alt sistemi ve onun yaratmış olduğu uluslararası sistem bu yönde kayda değer veriler sunsa da, bu veriler böyle bir tezin doğrulanması için yeterli olmamaktadır. Bu yüzden devletlerin birbirleriyle savaşıp savaşmaması ile demokratik bir rejimi benimsemiş olmaları arasında mutlak bir bağın kurulması mümkün olmamaktadır. Bu nedenle demokratik barış kuramını destekleyecek en iyimser sonuç, demokrasilerin barışçı olacağı genellemesi yerine, hangi demokrasinin hangi demokrasiye karşı barışçı olacağıdır. Böyle olunca da, demokratik barış bilmesinin yeterince açıklığa kavuşabilmesi, iki demokrasiyi gergin ortamlar içersine sokacak bölgesel ve kültürel değişkenlerle zenginleştirilmiş yeni durumların ortaya çıkmasına bağlıdır. Bu da, siyasal gelişim ve kültür değişkeninin böyle bir teoriye entegre edilmesi zorunluluğunu beraberinde getirmektedir. Bunun yanı sıra demokratik yönetimlerin, yaşamsal öneme sahip

doğal kaynak paylaşımının ileriki yıllarda getireceği sorunlarla daha fazla yüzleşmeleri gereklidir. Şili örneğinde görüldüğü gibi de, bir demokrasinin dış politika çıkarları gereği olarak düşman saydığı bir ideolojiyle mücadele içerisine girmesinin, demokrasi-barış ilişkisini zayıflatacağı zengin ortamlar, kuram için gerçek anlamda bir sınav niteliği taşıyacaktır. Bu kuramın en çetin koşullara dayanacak ölçüde ne kadar sağlam olduğu ancak bu şekilde test edilebilir.

Uluslararası ilişkileri şekillendirmiş olan koşullar yeniden yaratılamayacağına göre, böyle bir kuramın doğru bir biçimde sınanmasını mümkün kılacak olan, aynı zamanda demokrasinin Batı dışı dünyada yayılmasının hızlanması ve uluslararası sistemdeki alt sistemleşmenin hız kazanmasıdır. Demokratik barış kuramının geleceğinin alt sistemlerde yatması da buradan ileri gelmektedir.

SON NOTLAR

*Dr.

¹ İngiltere'nin 1832'deki Reform Yasası'nın (Reform Act) kabulünden sonra gerçek bir demokrasi kimliğine büründüğü kabul edilmektedir. Reform Yasası sonrasında ülkedeki demokratik katılımı % 60'lık bir genişleme olmuştur.

² 1898 yılında İspanya, Owen tarafından yarı demokrat olarak değerlendirilirken, Lake ABD-İspanya savaşını demokrasiler arası savaş olarak değerlendirmektedir (Lake, 1992: 24-37).Ray ise, İspanya'da 1876'da kabul edilen yeni anayasa ile yarışmacı seçimler öngörülmüş olmasına karşın, olabilecek bir iktidar değişiminin ülkedeki önde gelen iki partinin liderleri ve kral tarafından belirlenmesinden dolayı İspanya'nın demokratik sayılamayacağını belirtmektedir (Ray, 1998: 112).

³ Afrika'nın kuzeyden güneye kontrol altına alınması politikası çerçevesinde Sudan'ı 1898'de ele geçiren İngiltere ile bu devletin politikasını Afrika'daki çıkarları açısından tehdit eden Fransa'nın Fransız Kongosu'ndan doğuya doğru ilerleyerek bayrak dikmesiyle iki devleti Faşoda'da (Sudan) karşı karşıya getiren kriz.

⁴ İsrail 1949'dan bu yana demokrasi olarak kabul edilmektedir (Doyle, 1986: 1151-1169) İsrail'in tam bir demokrasi olduğu "Freedom House" tarafından da kabul edilmektedir. Bkz. <http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=22&year=2011&country=8060>, 11.4.2011.

⁵ Schmitter ve Karl, Dahl'ın demokrasiyle ilgili ölçütlerini genişleterek bir ülkenin demokratik sayılabilmesi için asgari dokuz ölçüt sıralamışlardır. Bu ölçütler: 1) Hükümet kararları üzerindeki denetim anayasal olarak seçilmiş organlarda toplanmalıdır. 2) Seçilmiş organlar adil seçimlerle işbaşına gelmelidir. 3) Ülkedeki bütün yetişkin vatandaşlar oy verme hakkına sahip olmalıdırlar. 4) Ülkedeki bütün yetişkin vatandaşlar seçimle belirlenen organlara seçilme olanağına sahip olmalıdırlar. 5) Vatandaşlar herhangi bir kovuşturma olmaksızın, siyasi konularla ilgili olarak görüşlerini ifade etme olanağına sahip olmalıdırlar. 6) Vatandaşlar alternatif bilgi kaynaklarına ulaşma olanağına sahip olmalıdırlar. 7) Vatandaşlar siyasi partiler ve çıkar grupları dâhil bağımsız kuruluş ve örgütlerde söz sahibi olma hakkına sahip olmalıdırlar. 8) Halk tarafından seçilmiş organlar anayasal yetkilerini kullanırken seçilmemiş organların(fili olsa bile) ezici muhalefetine tabi olmadan kullanabilmelidirler. 9) Hükümetler dış siyasi yönetimlerden gelecek baskılardan bağımsız biçimde hareket edebilmelidirler.Ayrıntılı bilgi için bkz. Philippe C. Schmitter ve Karl Terry Lynn "Demokrasi Nedir? Ne Değildir?" 67-81,Larry Diamond ve, Marc F. Plattner (der) Demokrasinin Küresel Yükselişi, Ankara, Yetkin Yayınları,1995.

KAYNAKÇA

- ARMAOĞLU, F. (1997), 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914), Ankara, TTK Kurumu Yayınları.
- BULL, H. (1977), *The Anarchical Society, A Study of Order in World Politics*, London, Macmillan.
- DEUTSCH, K. et al. (1957), *Political Community and the North Atlantic Area*, Princeton, NJ, Princeton University Press.
- DOYLE, M. W. (1986), *Liberalism and World Politics*, *American Political Science Review*, 80 (4), ss. 1151-1169.
- DOYLE, M. W. (2001), "Kant, Liberal Legacies, and Foreign Affairs" ,Michael E. Brown, Sean M Lynn-Jones, ve Steven E Miller (ed.), *Debating the Democratic Peace*, Cambridge, The MIT Press, ss. 3-58.
- ELMAN, M. F. (1997), "Finland in World War II: Alliances, Small States, and the Democratic Peace", Miriam Fendius Elman (ed.), *Paths to Peace:Is Democracy the Answer?*, Cambridge, The MIT Press, ss.191-232.
- ELMAN, M. F. (1997), "Israel's Invasion of Lebanon, 1982: Regime Change and War Decisions", Miriam Fendius Elman (ed.), *Paths to Peace:Is Democracy the Answer?* Cambridge, The MIT Press, ss. 301-334.
- FORSYTHE, D. P. (1992), "Democracy, War, and Covert Action", *Journal of Peace Research*, 29 (4), ss. 385-395.
- GALLIE, W. B. (1979), *Philosophers of Peace and War: Kant ,Clausewitz, Marx, Engels and Tolstoy*, Cambridge, Cambridge University Press.
- GANGULY, S. (1997), "War and Conflict between India and Pakistan:Revisiting the Pacifying Power of Democracy" Miriam Fendius Elman(ed.), *Paths to Peace:Is Democracy the Answer?*, Cambridge, The MIT Press, ss. 267-301.
- GATES, S. et al. (1996), "Democracy and Peace: A More Skeptical View", *Journal of Peace Research*, 33 (1), ss. 1-10.
- GILPIN, R. (1987), *The Political Economy of International Relations*, Princeton, Princeton University Press.
- HELLER, A. (2004), "Biçimsel Demokrasi Üzerine", *Sivil Toplum ve Devlet:Avrupa'da Yeni Yaklaşımlar*, John Keane (der.), Çev. Levent Köker et. al., İstanbul, Yedi Kıta Yayınları, ss. 147-164.
- HILL, C. (2003), *The Changing Politics of Foreign Policy*, Basingstoke, Palgrave.
- HOBSBAWM, E. (1999), *İmparatorluk Çağı 1870-1914*, Çev. Vedat Aslan, Ankara, Dost Kitabevi.
- HOPF, T. (1998), "The Promise of Constructivism in International Politics", *International Security*, 23 (1), ss. 171-200.
- HUNTINGTON, S. P. (1993), *Üçüncü Dalga: Yirminci Yüzyılın Sonlarında Demokratikleşme*, Ankara, Türk Demokrasi Vakfı Yayınları.
- KANT, I. (1960), *Ebedi Barış Üzerine Felsefi Deneme*, Çev. Yavuz Abadan ve Seha L. Meray, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dış Münasebetler Enstitüsü Yayınları.
- KEANE, J. (2009), *The Life and Death of Democracy*, London, Simon and Schuster, 2009.

KENNEDY, P. (1988), *Büyük Güçlerin Yükselişi ve Düşüşleri*, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları.

KUPCHAN, C. A. (2010), *How Enemies Become Friends: The Sources of Stable Peace*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press.

LAFEBER, W. (1994), *The American Age: U.S. Foreign Policy at Home and Abroad 1750 to the Present*, Second Edition, New York, Norton.

LAKE, D. A. (1992), "Powerful Pacifists: Democratic States and War", *American Political Science Review* 86 (1), ss. 24-37

LAYNE, C. (1994), "Kant or Cant: The Myth of the Democratic Peace", *International Security*, 19(2), ss.5-49.

MACPHERSON, C. B. (1984), *Demokrasinin Gerçek Dünyası*, Çev. Levent Köker, İstanbul, Birey ve Toplum Yayınları.

MEARSHEIMER, J. J.(1990), "Back to the Future:Instability in Europe after Cold War", *International Security*,15 (1), ss. 5-56.

MESQUITA, B. B. (1981), *The War Trap*, New Haven, Yale University Press.

OREN, I. (2001), *The Subjectivity of the "Democratic" Peace:Changing U.S. Perceptions of Imperial Germany*, Michael E. Brown, Sean M Lynn-Jones, ve Steven E Miller(ed.), *Debating the Democratic Peace*, Cambridge, The MIT Press,ss.263-300.

OWEN, J. M. (1994), "How Liberalism Produces Democratic Peace", *International Security*, 19 (2), ss. 87-125.

OWEN, J. M. (1997), *Perceptions and the Limits of Liberal Peace:The Mexican-American and Spanish-American Wars*, in Miriam Fendius Elman(ed.), *Paths to Peace:Is Democracy the Answer?*, Cambridge, The MIT Press, ss. 153-191.

RAY, J. L. (1998), *Democracy and International Conflict*, Columbia, South Caroline Press.

ROCK, S. R. (1997), "Anglo-US Relations,1845-1930:Did Shared Liberal Values and Democratic Institutions Keep the Peace?", in Miriam Fendius Elman(ed.), *Paths to Peace:Is Democracy the Answer?*, Cambridge, The MIT Press,ss.101-151.

ROSECRANCE, R. N. (1963), *Action and Reaction in World Politics:International Systems in Perspective*, Boston ,Little, Brown and Company.

RUSSETT, B.(1993), *Grasping The Democratic Peace:Principles for a Post-Cold War World* ,Princeton, Princeton University Press.

SARTORI, G. (1965), *Democratic Theory*, New York, Frederick A. Praeger.

SCHMITTER, P. C. ve LYNN, K. T. (1995), "Demokrasi Nedir?..... Ne Değildir?" ,Larry Diamond ve Marc F. Plattner(der) *Demokrasinin Küresel Yükselişi*, Ankara, Yetkin Yayınları.

SORENSEN, G. (1992), "Kant and Processes of Democratization: Consequences for Neorealist Thought" *Journal of Peace Research*, 29(4), ss. 397-414.

SPIRO, D. E. (1994), "The Insignificance of the Liberal Peace" *International Security*,19 (2), ss. 50-86.

TILLY, C. (2001), Zor,Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu, Çev. Kudret Emiroğlu, Ankara, İmge Kitabevi.

VAN EVERA, S. (1998), "Hypotheses on Nationalism and War" Theories of War and Peace, Michael E. Brown, Owen R. Coté,Jr. ,Sean M. Lynn-Jones ve Steven E. Miller(ed.), Cambridge, The MIT Press, ss. 257-292.

WENDT, A. (2005), Social Theory of International Politics, Cambridge, Cambridge University Press.

ORTADOĞU VE KUZEY AFRİKA ÜLKELERİNDE SİYASİ, EKONOMİK VE SOSYAL DÖNÜŞÜM

Muharrem Hilmi ÖZEV*

ÖZET

Tunus ve Mısır'da rejimlerin hızla düşmesi diğer Arap ülkelerinin tamamını etkilemiş ve bölgede bir değişim süreci başlatmıştır. Bölgenin kendi iç dinamikleri kadar, Batılı ülkelerin bölge ile ilgili algılamalarında ve gelecek projeksiyonlarında görülen değişiklikler bu sürecin başlamasında etkili olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmesinin ardından uygulanan kimlik politikaları ve ekonomik sıkıntılar da son gelişmelerin temel nedenleri arasında yer almıştır. Bölgede genç nüfusun ve yoksulluğun hızla artması, polis devleti uygulamaları ve insan hakları ihlalleri, vb. nedenler değişime neden olan bölgesel iç dinamikleri teşkil etmiştir. Ortadoğu'daki radikal hareketlerin Batı için tehlikeli boyutlara ulaşması ve Batı'nın liberal pazarlara ve yatırım alanlarına duyduğu ihtiyacın artması, Batı'yı bölge için demokrasi çağrılarını yapmaya itmiştir. Önümüzdeki dönemde demokratik taleplerin ve bölge halkları arasında etkileşimin artması, Mısır ile birlikte Türkiye'nin bölgedeki etkinliğinin had safhaya erişmesi, İsrail'in mevcut politikalarını gözden geçirmek zorunda kalması, Batı ile bölge ülkeleri arasındaki ilişkilerin yeniden tanımlanması beklenilmelidir.

Anahtar kelimeler: Ortadoğu, Kuzey Afrika Ülkeleri, Değişim, Dönüşüm.

POLITICAL, ECONOMIC AND SOCIAL TRANSFORMATION IN THE MIDDLE EASTERN AND NORTH AFRICAN COUNTRIES

ABSTRACT

Fall of the regimes in Tunisia and Egypt have impacted all the other Arab countries and commenced a period of change in the Middle East and North Africa. Alterations in the internal dynamics of the region and in the perceptions and future projections of the western countries have taken effect in this change. Identity politics which was implemented after the collapse of the Ottoman Empire and economic troubles have taken place among the leading motives of the latest developments. The rapid increase of young population and poverty in the region, police state practices and human rights abuses, etc. have constituted the regional dynamics of the change. The fact that the radical movements in the region attained dangerous dimensions and increase in the needs of the western countries to liberal markets and

investment areas have led the western countries to call for democracy for the countries of the region. In the coming period, quest for qualified democracies and interaction among the countries of the region will increase; activities of Egypt and Turkey in the region will reach to an ultimate level, Israel will be forced to review its current policies, relations between the West and the countries of the region will be redefined.

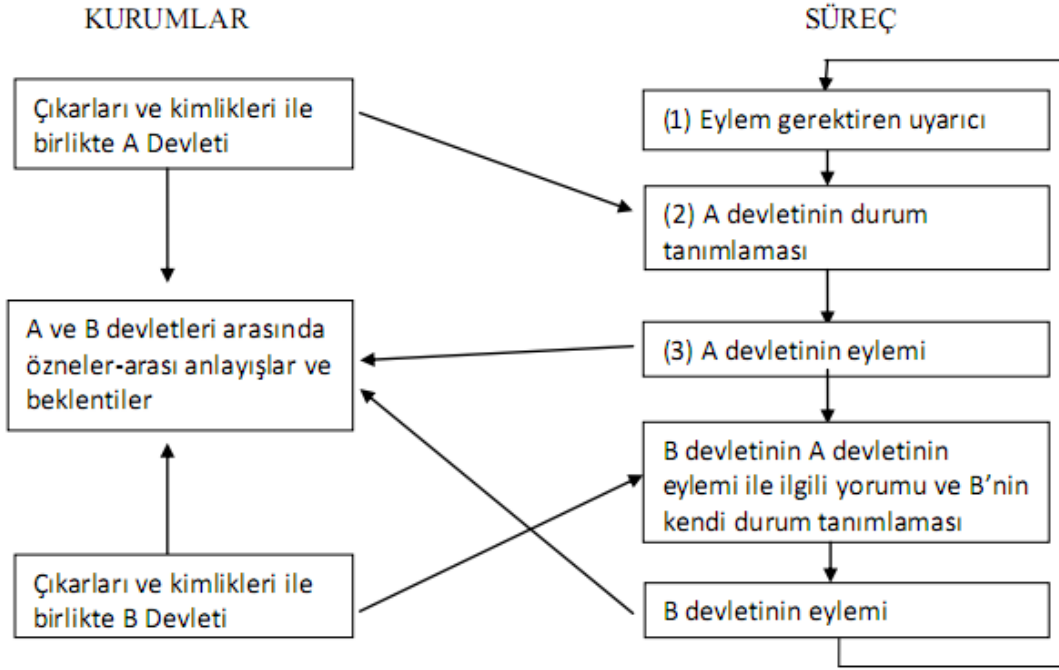
Keywords: Middle Eastern, North African Countries, Change, Transformation.

Giriş

Arap dünyasında son dönemde görülen hareketliliği, Tunus ve Mısır'da rejimlerin hızla düşmesini; Libya, Yemen ve Suriye gibi ülkelerdeki köklü rejimleri tartışılır hale getirmesini nasıl yorumlamalıyız? Değişim bu ülkelerin kendi iç dinamiklerinden mi kaynaklanmaktaydı, Batılı ülkelerin bölgede yürüttükleri gizli operasyonların bir sonucu muydu, yoksa her iki yönden etkili olan bir takım faktörlerin bir sonucu muydu? Bu soruların cevabını verebilmek için öncelikle 20. yüzyılda bu ülkelerin kuruluş süreçlerinde görülen temel özellikleri hatırlamak ve daha sonra yakın dönemde gerçekleşen olayları konstrüktivist uluslararası ilişkiler teorisinde önerilen süreç analizi mantığıyla mercek altına almak gerekmektedir.

SSCB'nin çöküşünün realist paradigma tarafından tahmin edilemediği, bu nedenle konstrüktivist teorinin de içinde yer aldığı eleştirel teorilerin ortaya çıkması için uygun bir zemin hazırladığı ileri sürülmüştür (Kratochwil, 1998: 205-240). Bu nedenle, 1990'lı yıllardan itibaren uluslararası ilişkiler ile ilgili çalışmalar sadece reel politik açıdan değil, ekonomi politik ve kimlik politikaları açısından da incelenmeye başlanmıştır.¹

Ortadoğu uluslararası ilişkilerinin alâmet-i fârikası reel politik yanında kimlik politikalarının da bariz bir biçimde etkisini hissettirmesidir. Bu nedenle söz konusu ülkeler ile ilgili olarak sadece reel politik düzlemde yapılan açıklamalar doyurucu olmaktan uzaktır. Konstrüktivist uluslararası ilişkiler teorisi realist güç konfigürasyonu ile birlikte kimlik politikalarını da açıklama çerçevesine dahil etmekte ve bu nedenle Ortadoğu ülkeleri ile ilgili son derece elverişli açıklama çerçevesi sunmaktadır.² Konstrüktivist teori ideolojilerin, inançların, düşüncelerin; siyasi, sosyal ve düşünsel kimliklerin sadece nasıl etkili olduklarını değil, aktörlerce bu kimliklerin nasıl yönlendirildiğini de bir süreç içerisinde incelemeye çalışır.

Şekil 1: Kurumlar ve Süreç

Kaynak: Alexander Wendt, "Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics" *International Organization*, 46, 2 (Spring 1992), ss. 391–426, (s. 406).

Konstrüktivist teori reel politik ve ekonomi politik bakış açılarını yadsımsızın, aktörlerin bireysel özelliklerine ve toplumsal inşa sürecine vurgu yapar. Teoriye göre kimlik politikaları devletlerin uluslararası ilişkilerini belirler. Ancak bu etki tek yönlü değil, enteraktiftir. Yani kimlik politikaları aktörler tarafından yönlendirilebilir. Aktörler kendileri demokratik, otoriter vb. kimlikler belirleme konusunda bir dereceye kadar etkili olabilirler. Ayrıca, uluslararası alandaki aktörler kimin dost, rakip ya da düşman olacağını bir ölçüye kadar kendileri belirleyebilirler ve düşman kabul ettikleri aktörleri dost ya da rakip aktörler haline getirebilirler.

Bu açıdan bakıldığında, Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinin genel uluslararası çerçeve içerisindeki özgün konumlarını, uluslararası ilişkilerdeki genel tartışmaları da göz ardı etmeden açıklamak için oldukça uygun bir zemin sunmaktadır. Bu çalışmada Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinin son dönemde yaşadıkları dönüşüm güç konfigürasyonu, ekonomik arka plan, düşüncelerin ve kimliklerin uluslararası siyaset üzerindeki etkisi gibi faktörler göz önünde bulundurularak süreç analizi mantığı ile değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkeleri ve Kimlik Politikaları

Ortadoğu ülkelerinin bazıları Birinci Dünya Savaşı'nın, büyük çoğunluğu ise İkinci Dünya Savaşı'nın ardından bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Bu ülkelerdeki yönetici elit, ister

kapitalist sistemi, ister sosyalist sistemi benimsemiş olsun, genel olarak Batı eğilimli kişilerden oluşmaktaydı ve bu elitin ideali eğitim, sanat, kültür, ekonomi ve toplum alanlarında ileri bir aşama olarak gördükleri Batı'yı yakalamaktı.³ Bu durum ilerici bir anlayışla halkı eğitmeyi ve yönlendirmeyi amaçlayan muhafazakar, kapitalist ya da sosyalist yönetimlerin, halka yabancılaşmış ve baskıcı klikler haline gelmesine neden olmaktadır. Halklar ise gelenek ile bağını sorunlu hale getirmiş olan bu yönetimler tarafından uygulanan politikalara bir tür pasif direniş göstermekteydi. Suriye'de Nusayri azınlığın, Irak'ta ise Sünni azınlığın, hatta sayıları sadece yüzlerle ifade edilen küçük grupların iktidarı ele geçirmesi (at-Tawbah, 2011) olaylarında görülen nevi şahsına münhasır kimlik politikaları ise yönetimler ve halklar arasındaki uçurumu daha da derinleştirmekteydi. Bu yabancılaşma sonucunda, örneğin Mısır'da yapılan 2005 ve 2010 seçimlerine katılım oranları sırasıyla %25'i ve %35'i aşamamıştır.

Arap dünyasını özgün kılan önemli bir nokta da, modernleşmenin bir gereği olarak uygulanmaya çalışılan ulus kimliği ve ulus-devlet inşa projelerinin başarısızlıkla sonuçlanmasıydı (İbrahim, 1996: 235). Bunun en önemli nedeni elbette ki Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bölgede sınırların Batılı ülkelerin çıkarlarına uygun olarak keyfi biçimde belirlenmesiydi (Gause, 1996: 24; Hinnebusch, 2003: 2). Bu uygulama bölgede kimlikler ile çıkarlar arasında derin bir uyumsuzluk ortaya çıkardı. Çünkü Arap ve İslam kimliği sınırları aşmaktaydı. Bu durumda söz konusu iki kimliğin her ikisini ya da sadece birini kullanarak bir ulus inşası gerçekleştirme imkanı ortadan kalkmıştı.

Arap milliyetçiliğine dayalı kimlik anlayışının tüm Arap dünyasını, İslami kimliğin ise tüm İslam dünyasını kapsıyor olması bu iki kimliğe dayalı bir ulusal / ülkesel⁴ kimlik geliştirilmesini imkansız kılmış ve dolayısıyla modernleşme çabası içindeki bölge ülkelerinin Batı'daki anlamıyla bir ulus inşa etmelerini güçleştirmiştir (Hinnebusch, 2003: 7). Bu durum Ortadoğu ülkelerinde yönetimler için derin bir meşruiyet krizinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Kimlik sorununu aşmak isteyen yönetimlerden Mısır, Suriye ve Irak gibi bazıları laik bir Arap kimliğine dayalı ulus inşası, Suudi Arabistan gibi bazı ülkeler dine dayalı bir ülkesel kimlik inşası⁵ yoluna gitmişlerdir. Libya ve Yemen gibi bazı ülkeler ise bir dönem için bölgede etkili olan Arap milliyetçiliği rüzgarlarının etkisinde kalmışlarsa da, ülkesel farklılıkları korumak amacıyla geleneksel kabile bağlarını koruma ve güçlendirme yolunu tercih etmişlerdir. Arap milliyetçiliğinin etkisinden korunmak isteyen monarşiler de kabile kimliklerini bir ölçüde korumaya özen göstermişlerdir. Bu amaçla yürütülen kimlik

politikaları bölge uluslararası ilişkilerindeki istikrarsızlığın en önemli nedenlerinden biri olmuştur.

Kimlik politikaları ile dahili meşruiyet sorununu aşamayan bölge ülkeleri çareyi dış güçlerden (Batı ve SSCB) destek alan baskıcı yönetimler kurmakta bulmuşlardır. Soğuk Savaş süresince bu durum bölgede kendilerine yandaş ülkeler bulundurmaya zorunlu sayan Batılı ülkelerin ve SSCB'nin işine gelmiştir. 1970'lerin sonunda patlak veren ve 1980'li yıllar boyunca olanca yoğunluğu ile devam eden Afganistan krizi Ortadoğu ülkelerindeki rejimler ile büyük güçler arasındaki ilişkilerin en çarpıcı örneklerinden birini teşkil etmiştir. Bu ilişki biçimi Soğuk Savaş süresince bölgedeki despot yönetimleri sürekli hale getirmiştir.

Bilindiği üzere SSCB'nin ortadan kalkmasının temel nedenlerinden biri Batı ile sürdürdüğü silahlanma yarışını kaybetmesi ise, diğer bir nedeni Batılı ülkelerdeki refah düzeyinin Sovyet ülkelerinin kat be kat üstüne çıkması ve rejimin halklar nezdinde meşruiyetini kaybetmesi sonucu toplumsal patlama olasılığının ufukta gözükmesiydi. Esasen SSCB'nin refah düzeyi Birliğin kuruluşundan beri oldukça geri durumdaydı ve Doğu Bloğu ülkeleri bu durumdan kaynaklanan meşruiyet sorununu özgürlükleri kısıtlayarak aşmaya çalışmaktaydılar. Ancak 1980'li yıllarda ivme kazanan küreselleşme dalgası, yani iş gücü, finans ve enformasyon akışının gittikçe daha az kontrol edilebilir hale gelmesi sonucu halklar arası etkileşim artmaya başlamıştı. Bunun sosyal patlamalara gebe bir ortam oluşturduğunu gören SSCB'li (daha ziyade Rus) yöneticiler olayları kontrol edilemez bir noktaya gelmeden önce müdahaleye karar vermiş ve küçülerek korunma ve güçlenme stratejisi izleyerek birliği dağıtmıştır. SSCB'nin dağılması ile birlikte Doğu Avrupa'daki komünist rejimlerin dış dayanakları ortadan kalkmış ve bu rejimler birer birer çözülmüştür.

Orta ve Doğu Avrupa'da Soğuk Savaş döneminde varlığını sürdüren dikta rejimleri SSCB'nin dağılması ile birlikte yerlerini demokratik yönetimlere bırakmışlardır. Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki Soğuk Savaş bakiyesi dikta ve monarşilerin de bu dönemden itibaren ciddi bir değişim ve dönüşüm sürecine girmeleri beklenebilirdi ama bu rejimler Soğuk Savaş'ın ardından 20 yıl geçmiş olmasına rağmen varlıklarını hala korumaktaydılar.

Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerinde ortaya çıkan halk hareketleri bölge ile ilgili ister kimlik politikaları açısından bakılsın, ister ekonomi politik teoriler açısından bakılsın, 2010 yılı itibariyle Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde mevcut gergin durumun patlamalara gebe olduğu alan çalışmaları yapanlarca sıklıkla dile getirilen bir noktaydı. Ne var ki, beklenen sarsıntının, tıpkı deprem tahminlerinde olduğu gibi, tam olarak ne zaman gerçekleşeceğini önceden söylemek imkansızdı.

SSCB'nin ortadan kalkması, Ortadoğu'da Doğu Bloğu karşısında bir denge arayışı içerisinde olan Batı'nın da bölge politikalarını gözden geçirmesini gerektirmekteydi. Ne var ki Batılı ülkeler hızlı bir değişimi bölgedeki çıkarları ve İsrail'in bekası açısından tehlikeli görmüş olmalıydılar ki, yakın ilişki içerisinde oldukları baskıcı rejimleri desteklemeyi sürdürdüler. Bu nedenle, Ortadoğu'da Doğu Bloğu ülkeleri ile eşzamanlı olarak yaşanması beklenen dönüşüm en az yirmi yıl daha gecikmiş oldu.

SSCB'nin tarih sahnesinden çekilmesi ve Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte Batılı ülkelerin bölgedeki diktatörlüklere duyduğu ihtiyaç da ortadan kalkmıştır. Buna rağmen İsrail'in güvenliği ve Batılı ülkelerin mevcut çıkar ilişkilerinin bir süre daha devam etmesi için, bölgedeki dikta rejimlerinin Soğuk Savaş'ı izleyen dönemde de devam etmesine göz yumulmuştur.

2000'li yıllara yaklaşılırken bu durumun daha fazla sürdürülemeyeceği anlaşılmış, bunun üzerine ABD'de basın ve akademik çevreler, 1990'ların sonlarından itibaren bölgenin demokratikleşmesi gerektiği yönünde görüş açıklamaya başlamışlardır.⁶ 11 Eylül olayları Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleri için Batı'dan gelen demokrasi taleplerinin yoğunlaşmasına neden olmuştur. Çünkü Batılı ülkeler demokrasiyi bölgede yükselen radikalizmin engellenebilmesi için kaçınılmaz bir gereklilik olarak görmeye başlamışlardır (Rubin, 2011). Nitekim 2002 yılında ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell Büyük Ortadoğu Projesi'ni ve bölge için demokrasi taleplerini resmi ağızdan açıklamış (Sharp, 2005: 1) ve 2003 yılında Başkan Bush bölgenin demokratikleşmesi gerektiğini "*Batılı ülkelerin altmış yıldır Ortadoğu'da demokrasi eksikliğini görmezden gelmeleri ve bu durumdan rahatsız olmamaları güvenliğimiz için hiçbir yarar sağlamamıştır*" (Kaye ve diğerleri, 2008: iii) sözleri ile dile getirmiştir.

Batılı ülkelerin bölge için demokrasi talep etmeye başlamalarının bir takım nedenleri bulunmaktaydı. Her şeyden önce halklardan kopuk yönetimler bölgede Batı için son derece tehlikeli olan radikal akımlar lehine elverişli bir ortam oluşturmaktaydı. Afganistan'da SSCB'ye karşı mücadele eden unsurlar, SSCB'nin ortadan kalkmasıyla Batı'yı hedef almaya başlamışlardı (Gerges, 2005: 25). Ortadoğu'daki antidemokratik ortam rejimlere gücenik kitlelerin hızla bu radikal akımlara katılmalarına teşne bir ortam oluşturmaktaydı. Nitekim dünya petrol ve doğalgaz rezervlerinin önemli bir bölümünü elinde bulunduran bölgede⁷ radikal akımların faaliyetleri 1990'ların ikinci yarısında dünya enerji güvenliğini tehdit edecek boyutlara erişmişti.

İkinci olarak, Ortadoğu bölgesindeki anti demokratik ortamda filizlenen radikal unsurlar sadece Ortadoğu ülkelerini ve Batılı ülkelerin bölgedeki çıkarlarını değil, doğrudan

doğruya Batılı ülkelerin güvenliğini tehdit edecek boyutlara erişmişti. 11 Eylül olaylarını ve Batılı başkentlere yönelik diğer terör saldırılarını gerçekleştirenlerin temel argümanları, Batı'nın bölgedeki varlığını diktatörler ve Batı yanlısı monarşiler aracılığıyla sürdürdüğü ve bu durumun bölge ülkelerinin koşullarının katlanılamayacak denli kötüleşmesine neden olduğuydu (Commins, 2006: 157, 172, 176). Bu argümanlar, Ortadoğu halkları nezdinde genel kabul görmekte ve halkların Batı'ya duyduğu öfke her geçen gün katlanarak artmaktaydı. Bu öfkenin yatıştırılması için bölgedeki yönetimlerin halklar nezdinde meşruiyet kazanması gerekmekteydi ve bunun da tek yolu demokrasiydi.

Üçüncüsü, radikal akımların her geçen biraz daha güçlenmesi İsrail'in durumunu biraz daha problemlili hale getirmekte⁸ ve bu ülkeyi ciddi bir beka sorunu ile karşı karşıya bırakmaktaydı. Bölge ülkelerinde halklar Filistin'de yaşanan dramın sorumlusu olarak monarşik ve diktatör yönetimleri ve bu yönetimleri destekleyen Batılı ülkeleri göstermekteydiler. İsrail'in, bölge uluslararası ilişkilerindeki pozisyonunun normalleşmesi ve beka sorununa köklü bir çözüm getirilebilmesi için de bölgede Batı tarafından "kabul edilebilir" demokrasilerin kurulması –ABD ve İsrail'deki aşırı muhafazakar çevrelerin tüm çekince ve itirazlarına rağmen- gerekmekteydi (Bellin, 2008).

Batılı ülkeleri bölgede demokrasi arayışına iten dördüncü önemli neden ise yeni pazarlara ve yatırım alanlarına duyulan ihtiyacın artmasıydı. Petrol stratejik bir hammadde özelliğini korusa da, bilişim ve elektronik sektöründe ortaya çıkan yeni ürünler ile ilgili şirketlerin ciroları enerji şirketlerinin cirolarını aşmaya başlamıştı ve bu yeni ürünler için daha fazla pazara ihtiyaç duyulmaktaydı. Kalabalık nüfusa sahip olan Uzak Doğu, Doğu ve Güney Asya ülkeleri bu noktada Batılı ülkeler için verimli birer pazar olma özelliğini korusalar da, hızlı gelişme oranları, coğrafi ve kültürel yakınlık ve benzeri nedenlerden dolayı uzun vadede bu pazarların Çin ve Hindistan gibi ülkelere kaptırılması ihtimali vardı. Bu nedenle Batı kendisi ile daha ilgili gördüğü Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinin verimli bir pazar haline gelmesini ekonomik çıkarları açısından önemli görmeye başlamış olabilirdi. Nüfusu yarım milyara yaklaşan Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinin alım gücünün yükseltilebilmesi bölgede kontrollü bir refah artışının gerçekleşmesine bağlıydı. Kayırmacılığın ve yolsuzlukların had safhaya eriştiği ülkelerde demokratikleşme olmadan böyle bir refah artışının gerçekleşmesi imkansızdı.

Bölge ülkeleri Arap Baharı'ndan önce de dış ticaret ve dış yatırımlar bakımından Batılı ülkelerle pek çok anlaşma imzalamış durumdaydılar. Ama bu ülkelerdeki yasal alt yapı, mevzuat ve bürokratik ilişki kalıpları Batı kökenli iş dünyasının rahat ve güven içinde çalışabileceği bir ortam sunmaktan çok uzaktı. Bölgenin Batılı yatırımcılar açısından daha

istikrarlı ve güvenli bir ortam haline gelmesinin olmazsa olmaz koşulu ise anayasal ve şeffaf demokratik rejimlerin kurulmasından geçmekteydi. Nitekim Dünya Bankası ve Batı etkisindeki araştırma merkezleri tarafından yayınlanan raporlarda bölge ülkelerinin bu konudaki eksiklikleri sıklıkla dile getirilmekteydi (Avartani, 2008).

Son olarak Çin ve Rusya gibi ülkelerin gelecekte Batı'nın bölgedeki etki alanını daraltmaları olasılığı da Batı'yı bölgede demokrasi arayışına itmiş olabilirdi. Çünkü demokratik barış teorilerinin (Russet, 1993: 3-16; Kasler & Thompson, 2005: 3-35) de öngördüğü üzere, bölgede gelişen demokrasilerin dış politikaları Batı demokrasileri üzerine yoğunlaşacak ve bu durum gelecekte daha da güçlenebileceği düşünülen otokratik güçlerinin bölgeye nüfuz etmelerinin önüne set çekebilecekti. Ayrıca, demokratikleşme sürecinin başarılı olmasının ardından Müslüman Ortadoğu ülkeleri yönetimleri ve halkları ile Batı arasında iyi ilişkiler kurulabilmesi halinde, Batı dünyası yüz milyonlarla ifade edilen Müslüman nüfusa sahip Çin, Hindistan ve Rusya üzerinde kontrol kurma, en azından bu ülkelerin dış politikalarını kontrol etme bakımından elverişli bir dayanağa sahip olma imkanı bulabilirdi.

1990'lı yıllarda tek süper güç olarak yalnız kalan ABD'nin dünya ekonomisindeki payı 2000'li yıllara gelindiğinde küçülmüş; Çin, Hindistan, Brezilya, Rusya, Türkiye ve İran gibi yeni aktörler Batı'nın uluslararası alandaki etkinliğini sınırlandırmaya, tek başına davranışlarını kısmen de olsa engellemeye başlamışlardı. Son dönemde varlıklarını hissettirmeye başlayan bu yeni güçler kronik sorunlarla dolu Ortadoğu'ya daha rahat müdahale edebilirler ve Batılı ülkelerin çıkarlarını sadece Ortadoğu'da değil tüm dünyada zora sokabilirlerdi. Özellikle Çin ve Rusya'nın bir blok halinde Batı karşıtı bir kamp oluşturmaları ve Ortadoğu'daki diktatörlüklerle daha yakın ilişkiler kurmaları olasılığı Batı dünyasında Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerin demokrasi zemininde bir an önce daha sağlıklı ve sürdürülebilir bir biçimde yeniden inşa edilmesi gerektiğini düşündürmeye başladı. Demokratik hukuk devleti diktatörlükle yönetilen büyük devletlerle ilişkilerin derinleşmesini engelleyebilirdi. Bunun tek yolu ise halklar nezdinde meşruiyet sahibi olan demokratik yönetimlerin ortaya çıkmasını sağlamak ve bu yeni yönetimler ile yeni ilişkiler ağı oluşturmaktır. Ve bu hedef yükselen yeni güçlerin Ortadoğu'ya daha etkin bir biçimde müdahil olma gücüne sahip olmalarından önce gerçekleştirilmeliydi.

Öte yandan, 11 Eylül 2001 olayları Batı açısından Ortadoğu'daki durumun vahametini bütün çıplaklığı ile ortaya koymuştur. Ne var ki, ABD'de Yeni Muhafazakarların iktidara gelmesi ve bölgenin demokrasiye geçişini kontrollü ve hızlı bir biçimde gerçekleştirme amacıyla yürürlüğe koydukları ve Afganistan ve Irak'ın işgali ile somutlaştırdıkları son derece

sağfa ve şiddete dayalı politikalar ters tepmiş ve bölgenin demokratikleşmesini en az bir on yıl daha geciktirmiştir.

11 Eylül olaylarının ardından ABD terörizmle mücadele ve demokrasi söylemleri çerçevesinde Afganistan ve Irak'ı işgal etmiştir. Ne var ki, ABD işgal ettiği her iki ülkede de, gerek terörizmi engelleme, gerekse demokrasinin kurumsallaşması anlamında, aksi yöndeki iddialara rağmen⁹, ciddi bir mesafe kaydedememiştir. Dahası, bu iki ülkede insan hakları, ekonomik durum ve güvenlik ortamı işgal öncesi dönemlerden bile daha kötü bir duruma gelmiştir. Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleri açısından bakıldığında bu durum bir yandan demokrasi yanlısı eğilimleri umutsuzluğa sürüklemiş, diğer yandan ise diktatörlük ve monarşilerin konumlarını biraz daha sağlama almalarına ve ömürlerini uzatmalarına neden olmuştur.

Batılı ülkelerin bölgeye yönelik demokrasi arayışları ve söylemleri bölgede demokrasi arayışına can veren iç dinamikleri görmemizi engellememelidir. Bu durumu Mısır örneği üzerinden biraz daha açıklığa kavuşturabiliriz.

Bölge İç Dinamikleri ve Demokratikleşme

Tunus'ta başlayan ve tüm Arap dünyasını kuşatan değişim rüzgarı Arap halkları arasında değişim arzusunun sadece 2010 yılı sonu itibariyle başladığı gibi bir yanılgıya meydan vermemelidir. Örneğin Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren ciddi muhalefet hareketlerine sahne olan ve ciddi bir muhalefet kültürüne sahip olan Mısır'da, gerek İngiltere hakimiyeti döneminde, gerek bağımsızlık döneminin ilk yıllarında, gerekse Nasır döneminde muhalefet hareketleri hiç eksik olmamıştır. Son 30 yıllık dönem itibariyle bakıldığında ise, Camp David anlaşmasından bu yana halkın hükümete olan öfkesini gösterme amaçlı pek çok eylem gerçekleştirilmiştir. Enver Sedat'a düzenlenen suikast Camp David Antlaşması'nın bir sonucuydu. Bunu Cemaat-i İslami tarafından yapılan gösteriler ve bu gösterilen bastırılması olayları izledi. Daha sonra ise Müslüman Kardeşler, Vafd, Demokratlar Birliği, Liberaller, Nasırcılar ya da Sosyalistler gibi geleneksel gruplar tarafından hükümet aleyhine yapılan gösteri girişimlerinin ardı arkası kesilmedi.¹⁰

2000 yılı İsrail'in Al-Aksa intifadasını bastırması sırasında hükümetin pasif kalmasını protesto eden Kahire, Mansura ve İskenderiye üniversitelerinden pek çok öğrencinin de katıldığı gösterilere sahne oldu. 2003 Irak işgaline karşı hükümetin tutumunu eleştiren gösteriler sırasında "20 Mart Değişim Hareketi" ortaya çıktı. 2004'te Cemal Mübarek'in başkan adaylığı söylentileri üzerine "Uzatmaya hayır! Velihtlığa hayır!" sloganları eşliğinde "Kifaye" (Yeter!) hareketi çok sayıda taraftar topladı. 2005 yılı yargı mensuplarının yargı

bağımsızlığı taleplerine, 2006 yılı yasak olmasına rağmen büyük işçi grevlerine tanık oldu. 2007 yılında doktorlar, öğretmenler ve mühendisler gibi meslek grupları gibi hükümet aleyhtarı girişim tarafından pek çok gösteri gerçekleştirildi (at-Tawbah, 2011).

2008 yılı Mısır için bazı bölgelerde görülen içme ve sulama suyu sıkıntısı nedeniyle hükümet karşıtı gösterilerin “Su Devrimi” adını aldığı (at-Tawbah, 2011), ekmek kuyruğu kavgalarına ve daha da önemlisi reformla verilen toprakların geri alınmasına ve gübre sübvansiyonlarının kaldırılmasına tepki gösteren çiftçilerin gösterilerine sahne olmuştur.

2010 yılında ise parlamentonun üst kanadının yenilenmesi için yapılan seçimler Wafd, Karamah, Demokratik Cephe, Yarın, Nasırcılar Birliği, Liberaller ve Müslüman Kardeşler gibi partiler ve “Değişim Cephesi”, “Değişim için Halk Atılımı”, “Değişim Yanlısı Edebiyatçı ve Sanatçılar” gibi değişim isteyen gruplar tarafından protesto edilmiştir (Alshobaki, 2010).

Demokrasi ve özgürleşme taleplerinin ön plana çıkararak bu tür gösteri ve olaylar sadece Mısır ile sınırlı değildi. Örneğin, 1990’lı yıllarda Libya’da demokrasi talep eden muhaliflerden pek çoğu tutuklanmıştı. Tunus’ta iktidar için ciddi bir tehdit olarak görülen muhalif lider Çannuşî İngiltere’de sürgünde yaşamaktaydı. Cezayir, Suriye ve Yemen’de de benzer bir atmosfer hakimdi. Söz konusu dönemde bu ülkelerde muhalefetin başının İslami hareketler çekmekteydi.¹¹ Körfez’deki monarşilerde ise, liberallerin sesi kısık kalsa da, muhalif kesimler tepkilerini daha ziyade din adına ortaya koymakta ve monarşilere toplu dilekçeler sunmaktaydılar (Peterson, 1988: 190-6; Abu –Hamad, 1992: 55-63).

Bölge ülkelerinin dış politikaları açısından bakıldığında, İsrail’in özellikle Gazze kuşatması ve Dökme Kurşun Operasyonu gibi uygulamaları karşısında sergilenen pasif tavır ve tutumlar da halklar ile yönetimler arasındaki ayrışmanın derinleşmesine neden olmuştur. Arap ve İslam kimlikleri nedeniyle yakınlık duydukları Filistin halkının yalnızlığı bölge ülkelerindeki halklar ile yönetimler arasındaki ayrışmayı biraz daha derinleştirmiştir. Söz konusu yönetimlerin bölgedeki ABD planları karşısında pasif kalmaları, örneğin Mısır’ın Kamp David Antlaşması ile Sina’nın boşaltılmasına karşılık asker sayısını ve silahlanma düzeyini sınırlandırmayı kabul etmesi, 1991 yılında Irak’a uygulanan ambargoya katılması ve 2003 yılında bu ülkenin işgal edilmesi, bölünmesi ve petrolünün ABD politikalarına göre işletilmesi karşısında pasif kalması gibi tutum ve davranışlar yönetim-halk ayrışmasını daha da derinleştirmiştir.

Ortadoğu ülkelerinde yönetimler karşı karşıya buldukları meşruiyet sorununu çözebilecek kimlik politikaları geliştiremedikleri için ülkelerini birer polis devletine çevirme ve vatandaşları istihbarat kısıkağı ile kontrol etme yoluna gitmişlerdir (Amnesty International, 2010). Mısır’daki gösterilerde “ekmek, özgürlük, adalet ya da Karamah (insan onuruna

saygı)” sloganlarının kullanılmış olması bu anlamda önemliydi. Keyfi gözaltılar, hesap sorulamazlık, işkence, ölüm vakaları, polis sayısındaki aşırı artış (örneğin Mısır’da 1974’te 75.000 civarında olan polis sayısı 2010 yılında 1.050.000’e ulaşmıştır ve bunların yaklaşık 400.000’i sivil polistir¹²), cezaevlerinde aşırı yığılma, etnik ve dini grupların özgürlüklerinin kısıtlanması; örgütlenme, ifade ve basın özgürlüğünün son derece kısıtlı olması, vb. uygulamalar bu ülkelerde polisin ne denli ezici bir etkinliğe eriştiğini ortaya koymaktadır. Polis devleti yöntemi bir noktaya kadar vatandaşın rejimlere karşı sessiz kalmasını sağlamışsa da, internet, cep telefonu, uydu yayıncılığı gibi teknolojik araçların gelişmesi ve devletin enformasyon kontrol tekelinin kırılmasıyla işlerliğini kaybetmiştir.

Arap dünyasının tümü üzerinde önemli bir ağırlığı olan ve bölge olaylarını anlamak için bir mihenk taşı mesabesinde bulunan Mısır için verilen bu örneklerin benzerlerini Libya, Yemen, Tunus ve Suriye gibi ülkeler için de vermek mümkündür. Söz konusu ülkelerdeki yönetimler muhalif kesimlerin eylemlerine ve uyarılarına rağmen halk ile aralarındaki ayrışmayı telafi etmek yerine uçurum haline getirecek uygulamalara devam etmişlerdir. Polis devleti uygulamaları gittikçe daha da sertleşmiş, yönetici kesimlerin zenginlikleri gözle görülür biçimde artmaya devam etmiş, üst düzey bürokrat isimlerinin karıştığı rüşvet olayları artmış ve iletişim araçlarının yaygınlaşması nedeniyle her geçen gün daha da görünür hale gelmiştir. Bu tür uygulamalar söz konusu ülkelerde yoksulluğu yaygınlaştırmış, halkların büyük bölümünü yoksulluk sınırının altına itmiş¹³ ve rejimlerin meşruiyeti için temel dayanak olan orta sınıfları ortadan kaldırmıştır. Oysa küreselleşmenin ivme kazandığı bir dönemde bu tür politikaların ve sosyal yapıların sürdürülmesi imkansız hale gelmişti.

Küreselleşme kaçınılmaz olarak üretim, yatırım ve istihdam konularında yapısal değişiklikleri beraberinde getirmektedir. Ortadoğu ve Kuzey Afrika ekonomilerinin küresel ekonomiyle daha hızlı bütünleşme hedefi için, dahili ve çok taraflı uygulama alanlarının koordineli bir biçimde yürütülmesi ve imalat sanayi, tarım, hizmetler, vb. alanlarda tam bir liberalizasyona gidilmesi gerekmektedir. Üstelik beşeri sermaye, teknolojik ve fiziki sermaye, vb. geliştirilmesi ve kurumsal iyileşme sağlanması, küresel bütünleşme hızının yakalanması bölge ekonomilerinin geleceği açısından son derece önemliydi.¹⁴

Bölge ülkelerinde yönetimler siyasi kültür ve ekonomik gücü elinde bulunduran kesimler itibariyle değişime direnmekteydiler. Dolayısıyla demokratik bir dönüşüm gerçekleşmeksizin iç kaynaklı değişim taleplerinin gerçekleşmesi ihtimali oldukça düşüktü. Ticaret serbestisinden istifade edecek olan kesimlerin söz sahibi olmaları halinde bu yöndeki gelişmeler için dahili bir eğilim oluşabilirdi. Oysa bölge ülkelerinin anti demokratik siyasi yapıları bu tür gelişmelere izin verecek nitelikte değildi. Körfez ülkelerinde bu alanda ciddi

bir ilerleme sağlanabilmişse de bu istisnai bir durumdu ve yöneticilerin en yüksek ticari paya sahip olmaları yanında, bu ülkelerin nüfus yapıları, vb. gibi etkenler bu noktada etkiliydi. Bölge ülkelerinde hızlı nüfus artışı, kitlelerin baskı altında tutulması ve ekonomik bakımdan güçsüz kalması, onları siyasi manipülasyonların ve terör örgütlerinin hedefi haline getirmekteydi. Bu koşullar yöneticileri ticaret serbestisi de dahil olmak üzere bir takım ekonomik iyileştirme önlemleri almaya zorlamaktaydı. Ama bunun için sadece doğal dahili süreçler yeterli değildi. Sonuçta siyasi ve ekonomik baskı dayanılmaz bir hal alınca halk hareketleri için son derece elverişli bir ortam oluştu.

Ortadoğu ülkelerinde halklar ile yönetimler arasındaki yabancılaşmanın yukarıda saydığımız nedenlerden dolayı derinleşmesi sonucunda, yönetimlere dönük öfke bunları destekleyen ya da en azından bölge halkları tarafından böyle olduğu düşünülen ABD'ye büyük ölçüde yansımaya başlamıştır. El Kaide'nin bölgede Amerikan aleyhtarı faaliyetleri için bulduğu kamuoyu ve insan kaynağı desteği bunun en çarpıcı örneğini teşkil etmiştir. 1990'ların başından itibaren bölgede ortaya çıkan bu yeni durum karşısında Batılı ülkelerin yöneticileri önlem arayışı içerisine girmişler ve 1990'ların sonlarında bölgenin artık demokratikleşmesi gerektiğini dillendirmeye başlamışlardır. Çünkü zamanla Ortadoğu halklarının diktatörlüklere katlanma güçleri ortadan kalkmış, iletişim ve enformasyon araçlarının gelişmesi baskıcı yönetimlere karşı duyulan öfkenin hızla derinleşmesine ve kitlesel örgütlenmenin kolaylaşmasına neden olmuştur. G. W. Bush döneminin Irak ve Afganistan'da giriştiği naif ve şiddete dayalı uygulamalar nedeniyle biçim değiştiren bu yeni yaklaşım, Obama yönetimi ile birlikte çok daha güçlü bir biçimde dile getirilmeye başlanmıştır. Ne var ki, Obama'nın Ankara ve Kahire konuşmaları ile en açık ifadesini bulan bu yeni politikalar bölgedeki yöneticiler tarafından ya iyi okunamamış ya da statükoyu koruma arzusunun çok şiddetli olması Batı'dan gelen demokratikleşme taleplerinin doğru okunmasını engellemiştir. Mesaj doğru okunsa bile, mevcut sosyal ve siyasi yapılar mesajın gereğinin yerine getirilmesinin önünde büyük engel teşkil etmekteydi. Sonuçta dış politikada, eğitimde, ekonomide, siyasi yapıda, sosyal, dini ve kültürel alanlarda ve medyada çağdışı kalan politikalar, göstericilerin "ekmek, özgürlük ve adalet" sloganları ile karşılaşınca yıllardır biriken toplumsal gerilim 2011 yılı başında, Batılı ülkelerin aktif ya da pasif müdahalelerinin de etkisiyle patlamış oldu. Bu noktada en büyük payın internet ve uydu yayıncılığına ait olduğunu belirtmeliyiz.

Haberleşme araçları sayesinde dünya ortalaması ile kendi ülkeleri arasındaki makasın gittikçe açıldığını gören bölge ülkelerinde, polis devletinden ve yoksulluktan bunalan halklar, zaten patlamaya hazır birer barut fiçisi haline gelmiş bulunmaktaydılar. Bir kıvılcım bu fiçinin

fitilini ateşlemek için yeterliydi. Tunus'ta zabıtalardan manav Muhammed Buazizi'nin tezgahına hakaretlerle el konulması patlama için gerekli ilk kıvılcımı çakmış oldu.

2010 yılı sonu itibariyle Tunus'ta patlak veren ve bütün bölgeyi etkisi altına alan olayların, bir bakıma 1967 utancının üzerinden bir nesil (40 yıllık bir süre) geçmiş olmasının da bir sonucu olduğu ileri sürülebilir. Arap dünyası 1967'de İsrail karşısında alınan yenilgi sonucu oluşan travmanın etkilerinden de kurtulmaya başlamıştı. Diğer bir deyişle, artık yöneticilerle halklar arasındaki ilişkiler sadece Arap-İsrail sorunu üzerinden tanımlanır olmaktan çıkmıştı. İnsanlar güvenlik, saygınlık ve refah istemeye başlamışlardı. David Ignatius'un da dediği gibi, artık Arapların (siyasi) ar damarı çatlamıştı (Pasiflik ve çekingenlikleri sona ermişti). Ordu tanklarına, gizli polise, mafyaya meydan okuyarak sokaklara dökülmüşler, tüm (alt sosyal tabakalardan) etnik ve dini gruplar rejimlere karşı tek vücut halinde isyan etmişlerdi (Ignatius, 2011).

Ortadoğu'daki Halk Hareketlerine Devrim Denilebilir Mi?

Türk Dil Kurumu büyük sözlüğüne göre devrim "Belli bir alanda hızlı, köklü ve nitelikli değişiklik; yerleşik toplumsal düzeni değiştirme ve yeniden biçimlendirme; yavaş bir gelişme olan evrime karşıt olarak, toplumsal yaşayışta ve siyasal durumda birdenbire gerçekleştirilen, köklü ve temelli bir değişme" anlamına gelmektedir. Devrim (revolution) sözcüğü siyaset bilimi terimi olarak ele aldığımızda ise, böylesi bir makalede değerlendirilmesi ve sonuca ulaşılması imkansız olacak kadar geniş bir anlam derinliği ile karşı karşıya kalmaktayız. Örneğin, siyasi literatürde devrim ile ilgili tartışmalar Aristo'nun antik Yunan şehir devletlerinde rejim değişikliklerinin nasıl gerçekleştiğine, oligarşi ve demokrasilerin nasıl ortaya çıktığına dair görüşlere kadar eskiye gitmektedir (Arendt, 1990: 22). Astronomiden alınan ve dairesel hareket anlamına gelen devrim sözcüğü bir dönem için diyalektik döngüyü işaret etmekte ve bazen de 'eski iyi düzen'in restorasyonu anlamına kullanılmaktaydı (Arendt, 1990: 55). Hannah Arendt'in de belirttiği gibi, 1789 Fransız Devrimi'nden sonra devrim (revolution) sözcüğü eskiden kopuş ve her anlamda yeni bir düzen'in ortaya çıkması anlamını kazanmıştır (Heywood, 2006: 56). Bu yönü ile devrim kendini zorla empoze eden bir ideolojinin kaçınılmaz bir sonucudur ki, bu durum Bolşevik Devrim ile birlikte iyice netlik kazanmıştır (Arendt, 1990: 57). Devrim yapanlar arasında acıma duygusuna dayalı olarak ortaya çıkan dayanışma ruhu devrim hareketinin gelişmesi için ilham verebilir ve devrimin yönünü belirleyebilir (Arendt, 1990: 351). Yolsuzluklar, devlet kurumunun uygulamalarından masum halkın kötü etkilenmesi devrim sürecini hızlandırabilir (Arendt, 1990: 252).

Hannah Arendt'in devrim ile ilgili olarak yaptığı açıklamalarında bir takım unsurlar ön plana çıkmaktadır. Her şeyden önce devrimler tarihsel döngü içerisinde bir takım siyasi, sosyolojik ve ekonomik unsurların etkileşimi sonucunda ortaya çıkmaktadır. İkinci olarak, devrimlerin ardında belirli bir ideoloji bulunmaktadır. Bu bağlamda siyaseti yönlendirmekte olan mevcut ideolojinin ya da ideolojilerin umut vadeden itici gücünü kaybetmesi ve/veya yeni ideolojilerin ve düşüncelerin devrimci kesim arasında yaygınlık kazanması önemlidir. Üçüncüsü, devrimler bu ideolojilerin kaçınılmaz bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Yoksulluk, özgürlük ve eşitlik talepleri yanında geniş halk kitlelerinin mağduriyet psikolojisi içerisinde dayanışmaya girmeleri söz konusu ideolojilerin biçimlenmesinde önemli rol oynamaktadır. Sonuç olarak, Andrew Heywood tarafından da tanımlandığı biçimiyle devrim *“baştan aşağı, kökten bir değişimi ifade eder. Devrimler, tipik olarak, geçmişten beklenmedik ve çoğunlukla şiddete dayalı bir kopuşu beraberinde getirerek siyasi düzeni tamamıyla yeniden şekillendirir. (...) Devrimler yasadışı halk hareketini içeren halk ayaklanmalarıdır; özelliği itibariyle genellikle şiddet içerir.”* (Heywood, 2006: 56).

Tunus ve Mısır'da gerçekleşen olaylar bir manavın kendini yakmasıyla aniden gelişmiş ve kısa süre içerisinde tüm Arap dünyasını etkisi altına almış; Libya, Yemen, Bahreyn, Ürdün ve Fas'ta halklar yönetimleri protesto eden sokak gösterileri düzenlemeye başlamışlardır.

Protestocular tarafından dile getirilen özgürlük, saygınlık ve demokrasi talepleri Batı dünyasınca öteden beri savunulan değerlerin bir yansıması olarak tezahür etmiştir. Bu da bölgedeki yönetimlerin Arap milliyetçisi, kabileci ya da İslamcı ideolojilerle kendi meşruiyetlerini artık sürdüremeyecekleri anlamına gelmiştir. Arap milliyetçiliği ideolojisinin 1967 yenilgisinin ardından, 1970'li yıllarda bölgeye akan petrol gelirlerindeki dramatik artışa ek olarak her Arap ülkesinin kendi egemenliğini ön plana çıkarması ile birlikte zayıflama sürecine girdiği bilinen bir gerçektir.¹⁵ Arap ülkelerinde yaşanan halk hareketleri, bir dönem için bölgeye hakim olan ve düşük düzeyde de olsa etkisini hala sürdürmekte olan Arap milliyetçiliği ideolojisinin, bölgede iç ve dış siyaseti yönlendirme konusunda yetersiz kalmaya başlaması ve bunun yerine Batı dünyasında genel kabul gören özgürlük, saygınlık¹⁶ ve demokrasi gibi talepleri içeren düşüncelerin siyasete hakim olmaya başlaması olarak değerlendirilebilir. Bu anlamda bölgede yaşanan halk hareketleri, Ortadoğu bölgesinde siyasi ve toplumsal yapıların dayandığı zihinsel çerçevede ciddi bir değişim gerçekleştiğini göstermektedir.

Bu alt yapının değişmesinde en önemli etkenlerden biri, söz konusu ülkelerce özellikle 1970'li yıllardan itibaren uygulanmakta olan eğitim programlarıdır. Diğer bir önemli etken ise

enformasyon teknolojilerinde görülen gelişmelerdir. Bölge halkları uydu yayıncılığı, cep telefonu ve internet sayesinde diğer halkları, özellikle de Batılı ülkeleri daha yakından tanıma ve kendilerini onlarla karşılaştırma imkanı bulmuşlar ve kendi geri kalmışlıklarını mevcut iktidarların kötü yönetimine bağlamışlardır. Küreselleşmenin ivme kazandığı çağımızda ulus devletler artık kendi halklarını kontrol etme gücüne sahip değillerdir.¹⁷ Düşünsel temelde gerçekleşen bu değişim nedeniyle, bölge ülkelerindeki iktidarların Batı'daki gibi şeffaf, demokratik, insan haklarına saygılı ve ekonomik alanda iyileştirme sağlamayı başaran yönetimlere dönüşmedikçe meşruiyet kazanamayacaklarını söylemek gerekmektedir.

Ortadoğu'da diktatörlüklerin kendilerini siyasi olarak sürdürmeleri imkansız hale gelmiştir. Elbette ki, kısa dönemde eski siyasi, ekonomik ve bürokratik elitin varlık göstermeye devam etmesi kaçınılmazdır. Nitekim Arendt'in de belirttiği gibi, Fransız Devrimi ile birlikte Monarşi'nin düşmesi ne yöneten-yönetilen ne de devlet/hükümet-millet arasındaki ilişkiler üzerinde ciddi bir değişiklik getirmiştir (Arendt, 1990: 74). Ancak özellikle Mısır ve Tunus örneğinde halklar giriştikleri bir ayaklanma ile liderlerini değiştirebildiklerini ve bundan sonra da değiştirebileceklerini görmüşlerdir. Bu da önümüzdeki dönemde statükonun, tüm direnmelere rağmen artık sürdürülemeyeceği anlamına gelmektedir. Bu anlamda Mısır ve Tunus'ta yaşanan olayların tüm Arap dünyasını etkilediği tartışmasız bir gerçektir. Ne var ki, sözünü ettiğimiz halk hareketlerinin siyasi anlamda tam bir devrime dönüşmesi, siyasi liderliğin şeffaf seçimler ile belirlenmesine ve demokratik yönetimlerin iş başına gelmesine bağlıdır ki, önümüzdeki süreçte bu bağlamda yaşanacak olan gelişmeler halk hareketlerinin birer devrim niteliği kazanıp kazanmadığını ortaya koyacaktır.

Ekonomik ve sosyal bakımdan ise, Mısır ve Tunus gibi devlet yapısının kurumsallaştığı ülkelerde halkların büyük çoğunluğunu oluşturan alt sınıflar mevcut konumlarına rıza göstermeyeceklerini ortaya koymuşlardır. Bu durumda Arap ülkelerinde orta sınıflar güçlendirilinceye dek halklar ve yönetimler arasındaki gerilimin süreceği ve yönetimlerin meşruiyet krizi yaşamaya devam edecekleri öngörülebilir. Libya ve Yemen gibi aşiretlerin etkin olduğu ülkelerde ise, iktidar hangi aşiret elinde kalırsa kalsın, iktidarın nimetlerinden yararlanamayan aşiretler birer istikrarsızlık unsuru olarak kalacaklardır. Enformasyon teknolojilerindeki gelişmelerin de etkisiyle, iktidarların belli bir aşiretin tekelinde istikrarlı bir biçimde devam etmesi imkanı kalmamıştır. Bu nedenle, Libya ve Yemen gibi ülkeler ya aşiretler temelinde bölünecek ya da tüm ülkeyi kuşatan vatandaşlık ilkesi temelinde meşru yönetimler ile istikrara kavuşacaklardır. Aksi takdirde bu ülkelerde siyasi kriz sona ermeyecektir.

Sonuç itibariyle, Arap ülkelerinde son dönemde yaşanan olayları siyasi ve sosyal bir devrimin aşamaları olarak görmek mümkündür. Devrimler bir süreci işaret eder; toplumsal krizler, halk hareketleri ve ayaklanmalar ise bu sürecin sadece bir parçasıdır. Bu açıdan bakıldığında son dönemde Ortadoğu’da yaşanan ayaklanmalar da ancak uzun erimli bir devrimin anlık parçaları olarak görülebilirler.

Tarih boyunca toplumlar ekmek, huzur/özgürlük/güven ve adalet aramışlardır. Liderlerin ve rejimlerin meşruiyet kazanması, yani sürdürülebilir hale gelmesi bu taleplerin karşılanmasına matuf olmuştur. Din, kabile ya da aşiret bağları ve diğer kimliklerin hemen hepsi bu talepler arasında bir denge kurma arayışıdır.

Bu açıdan bakıldığında, Mısır başta olmak üzere, Ortadoğu halkları da bir medeniyet birikimin temsilcileridirler ve mevcut evrensel medeniyet birikiminden az ya da çok, elbette ki, haberdardırlar. Devrimi, belirli entelektüel ve ideolojik birikim(ler)in kitleler düzeyinde yaygınlık kazanması sonucunda gerçekleşen rejim değişiklikleri olarak tanımlayabiliriz. Tüm ideolojiler insanlık için daha yaşanılabilir ve daha müreffeh dünyanın sihirli anahtarlarının kendi ellerinde olduğunu iddia etmektedirler. Ama devrimi sadece, Avrupa’ya özgü modernist düşüncenin hayata geçirilmesine dönük büyük ayaklanmaların amacına ulaşması şeklinde tanımlamak, Batı merkezli bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım, içinde bölge halklarına tepeden bakan, hatta sahip oldukları kimlik ve kültür unsurları nedeniyle “gerçeği” anlama kapasitesine sahip olmadıklarını ileri sürerek küçümseyen izler taşımaktadır.

SSCB’nin dağılması bir devrim ya da karşı devrim ise, Tunus’ta, Mısır’da başlayıp tüm Ortadoğu ülkelerine yayılan ayaklanma hareketi de bir devrim sayılmalıdır. Eğer devrim ile bölgesel uluslararası düzenin değişmesi kast ediliyorsa, bunun gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini şimdiden söylemek imkansızdır. Ama halihazırda değişmiş bulunan ve gelecekte değişmesi muhtemel bazı noktaları ve hatırlatmakta yarar vardır.

Her şeyden önce, Ortadoğu ülkelerinde halklar, iletişim imkanlarının da katkısıyla, dış politikayı ilgilendiren konularda eskisine nazaran daha ilgili bir konuma gelmişler ve ilgi duydukları alanlarda hükümetler üzerine baskı yapmaya başlamışlardır. Dış politikanın popüler hale gelmesi nedeniyle, dış güçlerin halkları göz ardı ederek bölgedeki yönetimlerle anlaşmalar yapmaları imkanı eskisine göre çok daha daralmış gözükmektedir. Son dönemde ABD’nin bölgedeki kamu diplomasisi faaliyetlerine ağırlık vermesi ve kendi politikalarını anlatmak ve dayatmak yerine bölgedeki resmi ya da sivil unsurların ne dediğini anlayıp politikalarını buna göre şekillendirmeye çalışması bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Bu durum, bölgede yaşayan halkların ABD dış politikasını bir dereceye kadar da olsa biçimlendirme gücüne eriştiğini göstermektedir. Bölge ülkelerinde görülen sivil toplumla

ilgili, akademik, siyasi ve diplomatik faaliyetlerin gelecekteki seyri bölgenin uluslararası arenadaki konumu ve uluslararası olayları biçimlendirme gücü üzerinde belirleyici etkiye sahip olacaktır.

Eğer devrim ile kast edilen, Fransız Devrimi'nin ya da sosyalist devrim ve karşı devrimlerin akabinde görülen önemli sınır değişiklikleri ise, bölgede yakın gelecekte ciddi sınır değişikliklerinin yaşanması olasılığı, Arap-İsrail sorunu çerçevesinde bile olsa, oldukça düşüktür. Böyle bir durum sadece dış güç müdahalesi sonucu olarak gerçekleşebilir ve bu çağda böyle bir sınır değişikliği esasen büyük sorunlarla baş etmeye çalışan bölge için daha büyük meydan okumaları beraberinde getirebilecektir. Bununla birlikte, demokratikleşmenin ardından bölge ülkeleri arasındaki siyasi, kültürel ve ekonomik etkileşimin artması, sınırların gevşeyip ve esnemesi ve dolayısıyla halklar arasındaki etkileşimin had safhaya çıkması da beklenmelidir.

Bazı Batılı yazarlar, özellikle İsrail'deki muhafazakarlar ve uluslararası alanda onları destekleyen çevreler, ideolojik ve dini grupların Ortadoğu'da yoksul halklar tarafından tetiklenen ve desteklenen devrim hareketlerini ele geçirebileceklerini ve bu nedenle "Arap Baharı"nın kısa dönebileceğini ileri sürmektedirler (Ignatius, 2011). Devrimlerin bazı ideolojik gruplarca sahiplenildiği ve yönlendirildiği bilinen bir gerçektir. Ama Batı'nın bölgeye bu denli angaje olduğu ve iletişim araçlarının kitleleri etkileme noktasında görülmemiş bir etkinlik düzeyine eriştiği bir dönemde, Müslüman Kardeşler'in ya da herhangi bir ideolojik sağ ya da sol gurubun halk desteği olmaksızın devrimi sahiplenebileceklerini ileri sürmek oldukça güçtür. Eğer ciddi bir siyasi değişiklik, azınlık sayılabilecek kadar küçük gruplarca kolayca sahiplenebiliyorsa buna devrim değil darbe (*coup d'état*) demek gerekir (Heywood, 2006: 56). Fransız Devrimi'nin ve komünist devrimlerin ilan edilmiş birer siyasi projeleri bulunmaktaydı. 1970 İran Devrimi sırasında ise Humeyni, sıkı bir Şii din adamları hiyerarşisi, farklı sosyal grupların ve "çarşı"nın desteği sayesinde devrimi kontrol altına alabilmişti. O dönemde Sovyetler Birliği hala ayakta olduğu için, ABD'nin uluslararası topluma öncülük ederek İran'a bir müdahalede bulunması imkan dahilinde değildi. Üstelik Musaddık'ın bir darbe ile indirilmesi sırasında ABD'nin oynadığı rol bütün İran kamuoyu tarafından bilinmekteydi ve İran'da ABD'ye duyulan öfke had safhaya erişmişti.¹⁸ Bugün ise, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki halklar kendi diktatörlerinden kurtulmak için, Batı'ya karşı duyulan bunca öfkeye rağmen, Batı'dan açık ya da örtülü biçimde yardım talep etmektedirler. Üstelik 1979 İran Devrimi Şiiilerin ülkede iktidara ilk müdahalesi değildi; 1906-1911 Meşrutî Monarşi hareketlerinde de Şiiiler başat rol oynamışlardı.¹⁹ Mısır'da ve diğer Ortadoğu ülkelerinde Müslüman Kardeşler'in ya da herhangi bir Sünnî oluşumun mevcut orduya,

bürokrasiye, burjuvaziye, farklı halk gruplarına ve dış müdahaleye rağmen İslami bir devrime çevirebileceğini kanıtlamak oldukça güçtür.

Türkiye Örnek Mi Değil Mi?

Türkiye, demokrasi ve insan hakları açısından bakıldığında Batılı ülkelere göre oldukça geri durumdadır. Buna rağmen, Ortadoğu ülkeleri ile karşılaştırıldığında oldukça iyi bir durumdadır (The Economist, 2011). Küreselleşme çağında tüm ülkeler birbirlerini etkilemektedir. Bizzat Türkiye, bu anlamda Batılı ülkelere etkilenmiştir. Peki, Batılı ülkeler dururken Ortadoğu ülkeleri için neden Türkiye ön plana çıkarılmaktadır? Çünkü Türkiye bir Avrupa ülkesi olduğu kadar, bir Ortadoğu ülkesidir de. Ortadoğu ülkelerinin özgün koşullarının pek çoğu Türk demokrasinin biçimlenmesinde etkili olmuştur. Eğer Türkiye deneyiminin kısmen de olsa başarılı olduğu kabul ediliyorsa, Türkiye'nin bu ülkeler için doğal bir örnek ve öncü olduğu kendiliğinden ortaya çıkar. Nitekim Türkiye'nin deneyimlerinin Ortadoğu'da geniş halk kitleleri üzerinde ilgi uyandırdığını ve derin izler bıraktığını söylemeye gerek bile yoktur. Bu açıdan bakıldığında, bölgede görülen son gelişmelerin Türkiye ile bölge arasındaki etkileşimin had safhaya çıkarması beklenmelidir.

Batı medyasında Türkiye'nin Mısır için örnek olduğu yönündeki yoğun vurgunun bir yönü daha bulunmaktadır: 1979 İran Devrimi'nin ardından bu ülkede ortaya çıkan çalkantıların ve yeni rejim tipinin, ya da Lübnan'da Hizbullah benzeri bir yönetim anlayışının Mısır'da tekrar etmesini engelleme amacı. Sünni kültürün hakim olduğu ülkelerde din adamlarının yönetimi ele geçireceği yönündeki endişeler, ontolojik ve epistemolojik nedenlerden dolayı tamamen yersizdir. Böyle bir durum Şiiilerin çoğunlukta olduğu ülkeler için söz konusu olabilir. Katolik Kilisesi için geçerli olan yargılar, teolojik bakımdan siyasi yetkilerle donatılmış bir din adamları sınıfına sahip olmayan Sünni dünya için ancak bir sapma ve geçici bir durum olarak ortaya çıkabilir. Nitekim tarih boyunca Sünni dünyada din adamlarının iktidar olması sadece istisnai ve geçici bir durum olmuştur.

Beklentiler

Tunus ve Mısır'da başlayan ve tüm Ortadoğu ülkelerine yayılan halk hareketleri bölge için yeni bir dönemin başladığını kesin olarak işaretlemektedir. Bu yeni dönemde artık halkların iradeleri göz ardı edilemeyecektir. Demokratik talepler tüm Arap dünyası boyunca dalgalar halinde yayılacak ve gittikçe daha da artacaktır. Bölge ülkeleri arasındaki etkileşim artacaktır. Sadece ekmek, özgürlük ve adalet taleplerini yerine getirme noktasında halkın taleplerine kulak veren yönetimler iş başında kalabilecektir. Dış güçlere sırtını dayayarak,

içerideki demokratik unsurları dışarıya karşı umacı gösterip kendini vazgeçilmez addeden, içeride ise polis devleti aracılığıyla demokratik güçlerin gelişmesini engelleyen yönetimlerin bundan böyle iş başında kalmaları artık imkansızdır. Son altmış yıla bakıldığında bu durum, adına devrim densin ya da denmesin, bölge için çok ciddi bir dönüşüm anlamına gelmektedir.

Bölgenin yeni yönetimleri özgürlükler ve güvenlik arasında bir denge kurmaya çalışacaklardır. Değişimi kısıtlamaya çalışan muhafazakar kesimler, özgürlükler üzerindeki kısıtlamaların sürmesi gerektiğini savunmaya devam edeceklerdir. Değişim yanlıları ise özgürlüklerin olabildiğince genişletilmesi için çaba göstereceklerdir. Tarafların gücü, özgürlük-güvenlik ikileminde denge noktasının neresi olacağını belirleyecektir. Ama siyasi kültürde görülen değişim ve iletişim imkanlarının gelişmesi nedeniyle, dengenin özgürlükler lehine kayması büyük olasılıktır. Esasen özgürlüklerin genişletilmesinin, halk kitlelerini rahatlatıp radikal akımların önünü kesecek ve ekonomik refahı artıracak olması nedeniyle, güvenliğin güçlenmesine uzun vadede büyük katkı sağlayacağı ortadadır.

Demokratikleşme hareketi halklar arasında geçişkenliği artıracak, bu da doğal olarak yönetimler arası iş birliği ve koordinasyon çabalarının yoğunlaşmasını sağlayacaktır. Bu durum, son dönemde komşular arası sıfır sorun ilkesine dayalı ve çok boyutlu bir dış politika arayışında olan Türk dış politikası için ise daha karmaşık bir ilişkiler ağını ve yeni ufukları işaret etmektedir.

Jeostratejik konum, demografi, kültürel ve akademik üstünlük gibi faktörler nedeniyle Mısır'da görülen değişiklikler bütün Arap dünyasını etkileyecektir. Demokratikleşme, Mısır'ı siyasi, kültürel ve ekonomik bakımdan Arap dünyasının ve bölgenin çekim merkezi haline getirecektir. Ama değişim ve etkileşimin ani olması beklenilmemelidir. Eski düzenin etkileri bürokratik, siyasi, ekonomik ve sosyal ilişkiler üzerinden devam edecektir. Değişim ise bölgesel ve küresel aktörlerin irade ve tutumlarına göre biçimlenecektir. Mısır, Türkiye ve İran ile birlikte, 1970'li yıllara gelinceye dek Ortadoğu'nun en önemli oyuncularından biri durumundaydı. Önümüzdeki dönemde Mısır'ın dış politikada eski konumunu yeniden kazanacağı, her alanda donuklaşan ve durağanlaşan Mısır'ın yerinde hareketli ve hayat dolu, Ortadoğu'ya ve tüm İslam dünyasına canlılık getiren bir Mısır'ın doğmakta olduğu ileri sürülebilir. Mısır ile birlikte tüm Arap dünyasının uluslararası alandaki etkinliğinin artması beklenilmelidir.

Küresel ve bölgesel güçler, bölge ile ilgili politikalarını belirlerken sadece yönetimleri değil, bölge halklarının taleplerini de göz önünde bulunduracaklardır. İsrail bölgedeki devlet terörüne dayalı etkinliğini kaybedecek, bölge ülkeleri ile uyumlu ve bütünleşik politikalar üretebildiği ölçüde beka sorununu çözümlenebilecektir. Ama eğer İsrail uluslararası hukuk ve

asgari insani kriterler bakımından zalim bir devlet imajı görünümünü korumaya devam ederse, kitleler yönetimleri İsrail karşıtı politikalar izlemeye zorlayacaktır.

Aslında, geleneksel olarak Ortadoğu’da nitelikli bir Yahudi düşmanlığından söz etmek mümkün değildir. Son dönemde İsrail’e karşı duyulan öfkenin nedeni dini ve ideolojik değil, sadece bu ülkenin 1948 yılından itibaren bölgede uyguladığı politikaların ortaya çıkardığı adaletsizlik imajıdır. Dolayısıyla bölge halkı nezdinde İsrail karşıtı havanın yumuşaması, İsrail’in 20. yüzyıl boyunca bölgede uyguladığı politikaların meşru kabul edilebilir bir çizgiye çekilmesine ve hataların telafi edilmesine bağlıdır. Aksi halde, İsrail’e karşı duyulan öfke katlanarak devam edecek, bu da İsrail’i bölgede şimdiye kadar görülmemiş biçimde zor durumda bırakabilecektir.

Bölgedeki Batı düşmanlığının temel nedeni 19. ve 20. yüzyıllarda uygulanan sömürgeci politikalar. İsrail’e verilen kayıtsız şartsız destek bu düşmanlığı derinleştirmiştir. Ancak mevcut durumda, bölge ülkelerinin kamuoyları nezdinde görülen Batı karşıtlığı ne kadar derin olursa olsun, telafi edilemez değildir. Geçmişte yapılan hatalar düzeltilir, hasarlar telafi edilir ve taraflar arasındaki ilişkilerin düzeltilmesi için iyi bir kamu diplomasisi faaliyeti yürütülürse, Ortadoğu ülkeleri ile Batı arasındaki ilişkiler meşru bir zemine oturtulabilir ve yakın tarihte görülmedik bir biçimde çok daha olumlu boyutlara taşınabilir.

SON NOTLAR

* Dr., TASAM (Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi) Ortadoğu Masası, İstanbul.

¹ Türk siyasi hayatında kimlik politikaları ve iç-dış politika etkileşimi ile ilgili olarak daha geniş bir açıklama için bkz. Bozdağloğlu, 2003.

² Konstrüktivist teorinin geniş bir açıklaması için bkz. Özev, 2011: 9-65.

³ Batılılaşma eğilimleri ve çabaları ile ilgili olarak bkz. Lewis, 2003, ss. 365-384; Amin, 2000, ss. 45-54.

⁴ Arap kimliği tüm Arap dünyasında 20’den fazla ülkeyi kapsadığı için Arap ülkelerinde bir ulusal kimlikten söz etme imkanı yoktur. Nasır döneminde uygulanan ve tüm Arapları kuşatmayı amaçlayan politikalar ise bölge ülkeleri arasındaki ayrışmaları derinleştirmiştir. Bu nedenle Arap ülkeleri için “ulusal kimlik” yerine “ülkesel kimlik” kavramını kullanmak daha doğru olacaktır.

⁵ Arap dünyasında devlet inşası ile ilgili olarak bkz. Hinnebusch, 2002: 1-27.

⁶ Demokrasinin ve liberalizmin insanlığın ilerlemesinde son aşama olduğu ve SSCB’nin ortadan kalkması ile birlikte tüm dünya için -ve tabii ki Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleri için- kaçınılmaz tek seçenek olduğu Fukuyama’nın “Tarihin Sonu” teorisiyle ilan edilmiştir. (Fukuyama, 1992). Amerikan basın arşivleri tarandığında bu dönemde Ortadoğu’da tek demokrasinin İsrail olduğunu, bu durumun Arap ülkelerinin demokratikleşmesinin önünde önemli bir siyasi ve psikolojik engel teşkil ettiğini belirten çok sayıda köşe yazısı olduğu görülmektedir. Bu yazılar Arap dünyasının demokratikleşmesi gerektiğini açıkça belirtmeseler de ima etmekte ve 2000’li yıllarda ABD kamuoyunca benimsenen, bölgenin kendi içinden olmasa da dışarıdan zorlamayla demokratikleşmesi gerektiği yönündeki

görüşlere zemin hazırlamaktaydı. Akademik dünyada da bu tür yayınlara rastlamak mümkündür. Örneğin bkz. Brynen, Korany and Noble, 1995.

⁷ 2009 yılı itibariyle toplam kanıtlanmış ham petrol rezervi yaklaşık 1,238 milyar varildir. OPEC üyesi 11 ülke toplam ham petrol rezervlerinin %78'ine (896 milyar varil) sahiptir. Ortadoğu'daki ham petrol rezervleri ise yaklaşık 755 milyar varildir. Bu rezervlerin 264 milyar varili S. Arabistan, 138 milyar varili İran, 115 milyar varili Irak, 98 milyar varili BAE, 102 milyar varili Kuveyt ve 27 milyar varili Katar'a aittir. Dünya petrol rezervlerinin yaklaşık %44'ü Irak ile birlikte altı Körfez ülkesinin elindedir. Kuzey Afrika ülkelerindeki petrol rezervleri yanında her iki bölgedeki doğalgaz rezervleri birlikte dikkate alındığında söz konusu ülkelerin dünya enerji güvenliğinde tartışılmaz öneme sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. (US Energy Information Administration, 2009).

⁸ Konuyla ilgili İsrail yaklaşımı için bkz. Schweitzer, 2010: 21-28.

⁹ ABD'nin Irak işgalinin ve diğer çabalarının Ortadoğu'da demokrasinin gelişmesine büyük katkı sağladığı yönündeki görüşlere örnek olarak bkz. Rubin, 2005.

¹⁰ 1980'li yıllarda Ortadoğu'da görülen protesto gösterilerin özet anlatımı için bkz. Bayat, 2000; United Nations Research Institute for Social Development: iii ve 5.

¹¹ Bu dönemde Ortadoğu'daki İslami hareketler ile ilgili olarak bkz. Al Soos, 2008.

¹² Mısır'daki polis sayısı ile ilgili bilgiler TASAM tarafından düzenlenen etkinliklere bölgeden gelen katılımcılardan şifahen alınmıştır.

¹³ Örneğin 1990-2011 yılları arasında Doğu Asya ve Pasifik ülkelerinde yoksulların (günde 2 dolardan daha az gelire sahip olanların) sayısı yaklaşık %15, Çin'de yaklaşık %25 oranında azalırken, Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde yaklaşık %40 oranında artmıştır. Ortadoğu'daki petrol zengini ülkeler bu oranın içinden çıkarıldığında durumun vahameti daha çarpıcı bir biçimde ortaya çıkmaktadır bkz. DPT, 2007: 11.

¹⁴ Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinin küresel ekonomiyle bütünleşebilmeleri için yapılması gerekenlerle ilgili olarak Dünya Bankası'nca çok sayıda rapor yayınlanmıştır. Örneğin bkz. Dasgupta, 2004.

¹⁵ Arap milliyetçiliğinin 1970'li yıllardan itibaren güç kaybetmeye başlaması ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Özev, 2011: 245-64.

¹⁶ Son dönem Arap halk hareketlerinin temel sloganlarından biri olan '*kerameh*' (saygınlık) son kertede Batı'da evrensel bir değer olarak benimsenen insan haklarının bir ifadesi olarak görülebilir.

¹⁷ Küresel ekonomik ve sosyal gelişmelerin Ortadoğu'daki halk hareketleri üzerindeki etkisi ile ilgili olarak bkz. Dönmez, 2011: 9-10.

¹⁸ Musaddık'a yapılan darbe ve sonrasında İran'da yaşanan olayların ve bu noktada ABD müdahalesinin 1979 İran Devrimi üzerinde oynadığı rolün geniş bir açıklaması için bkz. Kinzer, 2004.

¹⁹ Şiilerin 1906-1911 Meşrutiyet hareketlerinde oynadıkları rol için bkz. Hashemi, 2010: 50-60.

KAYNAKÇA

AL SOOS, I. (2008), 'The Islamic Movements: Emerging Actors in the Middle East Politics', *Trabajos S Ensayos*, No 7, February.

ALSHOBAKI, A. (2010), 'Parties, Movements and Prospects for Change in Egypt', *Arab Reform Bulletin*, 20 May 2010, <http://www.carnegieendowment.org/2010/05/20/parties-movements-and-prospects-for-change-in-egypt/48d>, (e.t. 29/07/2011).

AMIN, G. (2000), *Whatever Happened to the Egyptians?: Changes in the Egyptian Society from 1950 to the Present*, Cairo: the American University in Cairo Press.

AMNESTY INTERNATIONAL REPORT (2010), <http://thereport.amnesty.org/en/download>, (e.t. 26/04/2011).

ARENDT, H. (1990), *On Revolution*, London: Penguin Books.

ATACAN, F. (2011), "Ortadoğu ve Arap Coğrafyasında Güncel Dinamikler", <http://www.medya73.com/ortadogu-ve-arap-cografyasinda-guncel-dinamikler-haberi-575397.html>, (e.t. 27/07/2011).

AT-TAWBAH, G. (2011), "Lima Zha Necahat es-Sevratü el-Ân" (Devrim Niçin Şimdi Başarılı Oldu?), *Al-Jazeera*, 21.04.2011, <http://www.aljazeera.net/NR/exeres/2DADCC33-0C28-4939-9E84-18B40D378F5A.htm?GoogleStatID=1>, (e.t. 22/04/2011).

AWARTANI, H. (2008), "The State of Political and Economic Reforms in the MENA Region", *Center for Private Sector Development (CPSD), Washington DC*, www.developmentinstitute.org/member/...mena/awartani_mena_outline.pdf, (e.t. 24/04/2011).

BAYAT, A. (2000), "Social Movements, Activism and Social Development in the Middle East", *Civil Society and Social Movements Programme Paper*, No 3, November, United Nations Research Institute for Social Development.

BELLIN, E. (2008), "Democratization and Its Discontents: Should America Push Political Reform in the Middle East?", *Foreign Affairs*, July-August, <http://www.foreignaffairs.com/articles/64462/eva-bellin/democratization-and-its-discontents?page=show>, (e.t. 28/04/2011).

BOZDAĞLOĞLU, Y. (2003), *Turkish Foreign Policy and Turkish Identity: a Constructivist Approach*, New York: Routledge.

BRYNEN, R.; BAHGAT, K. and PAUL, N. (eds.) (1995), *Political Liberalization and Democratization in the Arab World: Theoretical Perspectives*, Boulder: CO: Lynne Rienner.

COMMINS, D. (2006), *The Wahhabi Mission and Saudi Arabia*, London: I.B. Tauris,

DASGUPTA, D. (2004), "Current World Trade Agenda: Issues and Implications for the MENA Region", *MENA Region Working Paper Series No. 35*, May, <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/COUNTRIES/MENAEXT/0,,contentMDK:21086689~menuPK:532081~pagePK:146736~piPK:226340~theSitePK:256299~isCURL:Y,00.html>, (e.t.25/04/2011).

DÖNMEZ, R. Ö. (2011), 'Yeni Siyasetin Kodları ve Ortadoğu'daki Devrimler: Gerçekten Devrim Mi?', *Ortadoğu Analiz*, Haziran, Cilt 3 Sayı 30.

DPT (2007), "Gelir Dağılımı ve Yoksullukla Mücadele", *Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara, s. 11, www.dpt.gov.tr/DocObjects/Download/3087/oik691.pdf, (e.t. 25/05/2011).

FUKUYAMA, F. (1992), *The End of History and the Last Man*, Newyork: Macmillan.

GAUSE, F. G. (1999), "Systemic Approaches to Middle East International Relations", *International Studies Review*, Vol. 1, No. 1, Spring.

GERGES, F. A. (2005), *A Far Enemy: Why Jihad Went Global*, Cambridge University Press.

HASHEMI, N. (2010), "Religious Disputation and Democratic Constitutionalism: the Enduring Legacy of the Constitutional Revolution on the Struggle for Democracy in Iran", *Constellations*, Volume 17, No1, ss. 50-60.

HEYWOOD, A. (2006), *Siyaset*, Çev. Bekir Berat Özipek vd., İstanbul: Liberte.

HINNEBUSCH, R. (2002), "Introduction: The analytical Framework", Raymond Hinnebusch ve Anoushiravan Ehteshami (eds.), *The Foreign Policies of the Middle East* içinde (1-27), Boulder, CO: Lynne Rienner.

HINNEBUSCH, R. (2003), *The International Politics of the Middle East*, Manchester University Press, Manchester.

İBRAHİM, S. E. (1996), "Ethnic Conflict and State Building in the Arab World, *MOST Discussion Paper*, No.10.

IGNATIUS, D. (2011), "What Happens When the Arab Spring Turns to Summer?", *Foreign Policy*, April, http://www.foreignpolicy.com/articles/2011/04/22/what_happens_when_the_arab_spring_turns_to_summer, (e.t. 24/04/2011).

KASLER, K. ve THOMPSON, W.,(2005), *Puzzles of Democratic Peace: Theory, Geopolitics, and the Transformation of the World Politics*, New York, Palgrave Macmillan.

KAYE, D. D. ve diğerleri,(2008), *More Freedom, Less Terror?: Liberalization and Political Violence in the Arab World*, Santa Monica: RAND Corporation.

KINZER, S.(2004), *Şah'ın Bütün Adamları: Bir Amerikan Darbesi ve Ortadoğu'da Terörün Kökenleri*, Çev: Selim Önal, İstanbul: İletişim.

KRATOCHWIL, F. V. (1988), 'The Protagorean Quest: Community, Justice, and the "Oughts" and "Musts" of International Politics', *International Journal*, no 43.

LEWIS, B. (2003), *Ortadoğu*, Çev.Selen Y. Kölay, Ankara: Arkadaş Yayınevi, 3. Baskı, ss. 365-384;

ÖZEV, M. H. (2011), *Petrol Sermayesi ve Uluslararası İlişkiler: 1973 Sonrası Körfez Ülkeleri Örneği*, Marmara Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

PETERSON, J. E. (1992), *The Arab Gulf States: Steps Toward Political Participation*, New York: Preager Publishers, 1988, ss. 190-6;

ABU-HAMAD, A. (1992) *Empty Reforms: Saudi Arabia's New Basic Laws*, Human Rights Watch: USA, Mayıs, ss. 55-63.

RUBİN, M. (2005), 'Iraq and the Democratization of the Middle East', *Middle Est Forum*, October 14, <http://www.meforum.org/780/iraq-and-the-democratization-of-the-middle-east>,(e.t.28/07/2011).

RUSSET, B. (1993), *Grasping the Democratic Peace*, New Jersey: Princeton University Press.

SCHWEITZER, Y. (2010), "The Terrorism Threat against Israel from Al Qaeda and Global Jihad", *Military and Strategic Affairs*, Volume 2 No. 1, June.

SHARP, J. M. (2005), "The Middle East Partnership Initiative: an Overview", *CRS Report for Congress*, February 8.

US ENERGY INFORMATION ADMINISTRATION (2005), "World Proved Reserves of Oil and Natural Gas, Most Recent Estimates", <http://www.eia.doe.gov/emeu/international/reserves.html> (e.t. 27/10/2009).

Bir İdea Olarak Komünizm, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2011, 20,00 TL.

Ebru ALP*

Bir İdea Olarak Komünizm 2009'da Birbeck İnsani Bilimler Enstitüsü tarafından Londra'da düzenlenen, Alain Badiou'dan Slavoj Zizek'e kadar günümüzün birçok önemli düşünürünün katıldığı bir konferansın kitap haline getirilmesinden oluşmaktadır. Konferansta yürütülen tartışmaların çerçevesini Alain Badiou'nun ortaya attığı "komünizm ideası" fikri oluşturmuştur. Badiou'nun ortaya attığı bu kavramsallaştırma, komünizmi "komünist devlet" ve "komünist parti"nin ötesine geçecek bir biçimde "idea" olarak öne sürmeyi kapsamaktadır. Dolayısıyla bu metinlerdeki tartışmalar belli bir zaman diliminde pratikte ortaya çıkan "siyasi hakikat"lerin ötesinde, komünizm fikri üzerinden yürütülmektedir. Elbette düşünürlerin kendilerini bu siyasi deneyimlerinden tamamiyle koparıp, serbestçe komünizm üzerine fikir yürütmelerini beklemek yanlış olacaktır. Fakat bu konuşmalar dizisinin amacı, halen düşün dünyasında devam eden önyargıları bir kenara bırakıp komünizmi yeniden tartışmaya açmaktır ve bu çabanın şimdiden anlamlı olduğu gözükmektedir.

Badiou'nun yürütülen bu tartışmada amacı, doğru hayatı "idea olmadan yaşamak" olarak tasarlayan çağdaş demokratik materyalizme karşı, idea mantığının işlevini göstermektir. Ona göre ideanın işlevlerinden biri, istisnayı bireylerin hayatına yansıtmak, kendi yakın çevremizi o müthiş istisnanın varlığına, "olay"ın ortaya çıkabileceğine ve hayatlarımızı "devlet"in çizdiği sınırlarla tasarlanmış bir biçimde yaşamak zorunda olmadığımızı ikna etmektir. Badiou'nun devletten anladığı şeyi burada biraz açmak gerekiyor. Ona göre devlet, olasılıkların olasılığını sınırlandıran sınırlamalar sistemidir. Badiou'nun önde gelen kavramlarından "olay" ise olasılıkların olasılığı seviyesinde olasılıksız gibi görünen şeyler için yolu döşer. Beden ve dillerin düzeninde bir kopuş yaratır. Mümkün olmayanın mümkün olanın içine zorla sokulduğu bu "olay", idea olmaksızın gerçekleşemez. Devlet'in gücünden sürekli çalınması yoluyla imkansızın gerçekleştirilmesi süreci sonsuz bir süreçtir. Bu diyalektiği sonsuzca yaratan idea, Badiou'ya göre Platon'dan beri komünizmdir.

Konuşmacılardan Peter Hallward da Badiou'ya benzer şekilde komünizmi idea olarak öne çıkarmanın yararlarından bahsediyor. Birincisi, bu komünizmin basitçe anti-kapitalizm olarak algılanmasını engeller. İkincisi, mevcut olan komünizm mirasından bağımsız bir biçimde özgürce ve kayıtsızca fikir yürütmeye yaramaktadır.

---

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul.

Slavoj Zizek ise, Badiou'nun bu kavramsallaştırmasını, komünizmi Kantçı bir biçimde “düzenleyici idea” olarak okumama ve “etik bir sosyalizm” hayaletini uyandırmama konusunda bizi uyarmaktadır. Zizek'e göre bunun yerine komünizm ihtiyacını doğuran toplumsal karşıtlıklara somut bir atıfta bulunmak ve karşıtlıklara tepki veren bir hareket olarak komünizmi öne sürmek gereklidir. Terry Eagleton da benzer bir noktaya parmak basmaktadır. Komünizm idea'sı çok eskilere kadar uzansa bile, komünizmin gerektireceği maddi koşullarda ısrar eden Marksizm, görece yeni ve orijinal bir komünizm anlayışıdır. Sorun sadece özgürlük, eşitlik, adalet hayallerini yeniden kurmak değil, bunları gerçekleştirme olanağının maddi koşulları sağlamayı gerektirdiğini kabul etmektir. Yani zor olan hem komünist hem de materyalist olmaktır.

Michael Hardt ise A.Negri ile *İmparatorluk ve Çokluk*'ta öne sürdükleri gibi kapitalist gelişmenin bugünkü aşamasında, kapitalist üretimde duyguların, sosyal ilişkilerin hayat biçimlerinin ve bilginin üretiminde ortaklığın merkezi hal almasıyla, komünist projenin koşullarının ve silahlarının ortaya çıktığını iddia ediyor. Böylece *Manifesto*'da olduğu gibi sermayenin kendi mezar kazıcılarını yarattığı ilan ediyor.

Susan Buck-Morss konuşmasında, solun büyük bölümünün benimsediği bu teleojik anlayışı, Walter Benjamin'in “Tarih Kavramı Üzerine” metnini öne çıkararak, dünya tarihinin kaçınılmaz bir biçimde Hegelci ilerleme diyalektiği içinde aşkınlığa ulaşacağı yönündeki iyimser senaryonun artık son bulduğunu iddia ederek eleştirmekte ve Badiou'nun “olay” olarak kavramsallaştırdığı tarihsel kopuş anını teolojik kurtuluş anı olarak öne çıkarmaktadır.

Zizek de, Hardt gibi iyimser bir biçimde olmasa da, komünist ideaya pratikte aciliyet gerektiren maddi koşulların varlığına dikkat çekmektedir. Kapitalizmin yaşadığımız çağda dört önemli tarihsel karşıtlıklar ortaya çıkarmıştır. Birincisi ekolojik felaket tehdidi, ikincisi özel mülkiyet kavramının entelektüel mülkiyet için uygunsuzluğu, yeni teknolojik-bilimsel gelişmelerin sosyo-etik sonuçları ve son olarak yeni duvarların örüldüğü gecekondu mahalleridir. Fakat Zizek'e göre bu karşıtlıkların ortadan kaldırılmasını amaçlayan komünist hareket “kendiliğinden” oluşmaz. Bu hareket “siyasi gönüllülük”, “insanlara güven”, “disipline edici terör” ve “katı eşitlikçi adalet” olmak üzere dört temel kavrama dayanmalıdır. Ve Zizek'e göre verilen mücadele “baştan başlamalıdır”. Devrimci süreç aşamalı bir süreç değildir, tekrar tekrar baştan başlanan bir harekettir. O nedenle şimdi yapmamız gereken 1917'den 1989'a kadar sürmüş devrimci dönemin temellerini üzerine çıkmak değil, başlangıç noktasına tekrar dönüp, farklı bir yol izlemektir. Bu konferansta yapılmak istenen de izlenecek farklı yol üzerine düşünmek, komünizm ideasını yeniden tartışmak ve yeni bir okuma ile harekete baştan başlamaktır.

Kitapta, Antonio Negri'nin bu amaca yönelik olarak komünizm kavramını ele aldığı konuşması yer alıyor. Konuşmanın temel ilgisi, komünist olmak ne demek, komünist etik nedir gibi sorulara yönelmiştir. Kısaca Negri'ye göre komünist etik, devlete karşı mücadele, ortak militanlık ve direniş ve örgütlenmede ortak varoluşun yeni biçimlerini geliştirmektir. Komünist olmak ise sermayenin sömürsünün, devlete tabiyetin ortadan kaldırıldığı yeni bir dünya inşa etmektir.

Jean-Luc Nancy de, Negri gibi kavramı açıklamak amacıyla komünizm kelimesinin kökensel anlamından yola çıkarak mülkiyet, ortaklık, cemaat, cemiyet ve birey gibi kavramları ele almıştır.

Konferansta yer alan iki düşünür komünizm kavramının felsefe ile bağlantısı üzerinde durmuştur. Alessandro Russo, konuşmasında Kültür Devrimi ile yalnızca Çin'de değil, evrensel anlamda siyaset ile parti-devleti arasındaki ilişkinin kopması ile "komünizm" kavramının modern episteme içindeki anlamının değiştiğini, tekil bir siyasal düşüncenin ismi olmaktan ziyade, farklı sekansların atıfta bulunduğu bir siyasal kültürün parçası olduğu ve siyaset ve felsefe alanında bir isim olmak üzere ikiye bölündüğünü iddia etmektedir. Felsefe alanında bir idea olarak varlığının sürdüğünü ve felsefenin eşitlik kavramının öncülüğünü yapan siyasi kaygıdan vazgeçemeyeceğini bu konferansta görmekte olduğumuzu vurguluyor. Alberto Toscano ise komünizm fikrinin doğuşu sırasında felsefeye karşı aldığı tavır nedeniyle felsefe ile komünizm arasındaki ilişkiyi yeniden değerlendirmektir. Toscana'ya göre komünizm hem felsefeden hem felsefeye karşı gelişmiştir. Amacı bu ikili hareketi yeniden düşünmektir.

Bruno Bosteels, yazısında Marx ve Lenin'den başlayarak Badiou, Rancière, Negri ve Garcia Linea'da çağdaş solculuğun kökenlerini ve farklılıklarını analiz etmektedir.

Costas Douzinas ise konuşmasında insan hakları ve komünizm arasındaki ilişkiden bahsediyor. Her ne kadar liberalizm insan haklarını kucaklasa da, günümüzde ancak hakları komünizm ideası koruyabilir. Çünkü adaletsizliğe karşı çıkma hakkını en yüce eylem olarak gören komünizm, hakları bireysel yetki ve mülkiyet olmaktan çıkarıp, herkesin hak ettiği şeyi her bir kişiye eşit olarak vermek anlamında "hak içinde varolma" anlayışına dönüştürebilir.

Gianni Vattimo, komünizmin fiili duruma ayak uydurabilmek ve sahici bir gerçeklik kazanmak istiyorsa, kuramsal anlamda "zayıf olmalıdır." Devrimi, iktidarı ele geçirmek olarak düşünmek yararsızdır, çünkü kapitalizmin bunun karşısındaki gücü muazzamdır. O nedenle komünizm parlamento ile sokakların işbirliği halinde olduğu yeni muhalif bir siyasal eylem biçimi yaratmalıdır.

Jacques Rancière ise, bu özgür dünyanın yaratılması için gerekli olan şeyin, “üretici güçlerin devlet tarafından ele geçirilmesi ve komünist bir elit tarafından yönetilmesi olarak komünizm” yerine, kadın ve erkeklerin özgür birliğiyle yaratılan ortak alanın özerk olarak genişlediği, zekaların birliği ve eşitliği ilkesinin vurgulandığı ve kendi kendini aşma sürecinin sınırsız olduğu bir komünizm olduğunu belirtiyor. Bu özgürleşme idealinin “demokrasi” mi yoksa “komünizm” olarak tanımlamak konusunda çekinceli olsa da, “komünizm” kelimesi mevcut siyasi hakikatinden farklı olarak tanımlanırsa halen geçerlidir.

Konferansta yer alan düşünürlerden büyük bir kısmı komünizm ideasının yeniden canlandırılmasının kendileri için bir görev olduğu kanısını paylaşıyor da, konuşmacılardan Judith Balso bu konuda farklılık göstermektedir. Balso, 1990’da yapılan bir konferansta Antonine Vitez’in ileri sürdüğü komünizm ideasının çöküşü tezini halen üzücü ama mantıklı bulmaktadır. Vitez’e göre idealar ancak maddi tezahürlerinde var olurlar. Eğer maddi tezahür hasar aldıysa idea da yara alır. Dolayısıyla komünizm son aşamasındadır. Balso’nun bu teze halen destek vermesi iki açıdan ilginç gözükmektedir: Hem iddianın komünizmin mevcut halinin kriz halinde olduğu 1990 yılında yapılan bir konferansta yer alması hem de bu konuşmadan 21 yıl sonra, 90’dan beri düşün dünyasına hakim olan bu anlayışı değiştirmek üzere toplanmış bir konferansta bu iddiayı yeniden dillendirmesi açısından. Gene de birkaç çekinceli yaklaşım dışında kitapta metinleri yer alan düşünürlerin neredeyse hepsi komünizm kavramının, bütün post-modern totaliterlik suçlamalarına karşın, daha özgür, daha eşit ve adil bir dünya yaratmak için yeniden ciddiyetle ele alınması gerektiğini ileri sürmektedirler.

Postmodern düşüncenin etkisini devam ettirdiği ve komünizm kelimesinin neredeyse tedavülden kalktığı bir dönemde kavramı tartışmaya açarak önemli ve özgün bir adım atılmıştır. Komünizm kavramının halen radikal özgürleşme projelerinin ortak adı olduğunun sol kanat önemli felsefeciler tarafından ilanı kitabı dikkat çekici kılmaktadır. Bu kitabın, ayrıca Batı’da yürütülen bu tartışmayı Türkiye’ye ulaştırması, onu felsefe ve siyaset bilimi ile ilgilenen okurlar tarafından okunmaya değer kılmaktadır. Özellikle Türkiye’deki hakim siyasi kültürün komünizm kavramı ile ilgili önyargıları ve alternatif politikaları tahayyül etmeyi imkansız kılması, Badiou’nun deyişle “idea”dan yoksun bırakması nedeniyle, bu kitap yeni bir tartışma alanı açması bakımından yararlı olmuştur.

alternatif politika

Alternatif Politika Dergisi, bir grup akademisyen tarafından; disiplinler arası çalışmalara ilişkin süreli yayınların azlığı nedeniyle doğan ihtiyacı karşılamak üzere oluşturulmuş, dört ayda bir yayınlanan hakemli bir dergidir. Siyaset bilimini merkez alarak, kültürel çalışmalar, medya, uluslararası ilişkiler, sosyoloji, sosyal psikoloji, ekonomi politik ve antropoloji gibi disiplinleri de kapsayan yayınlar yapmayı amaçlayan dergi, adı geçen alanların her boyutuyla ilgili kuramsal ve analitik çalışmaların yanı sıra, kitap incelemelerine de yer vermektedir.

Alternatif Politika Dergisi'nin amacı, yayınladığı konularda hem bilimsel çalışmalar için akademik zemin hazırlamak, hem de söz konusu görüşlerin paylaşılmasını sağlayarak yeni açılımlar yaratmaktır. Bu bağlamda, teorik çalışmalara olduğu kadar, alan çalışmalarına da yer vermek amacındadır. Çalışmalarınızı Alternatif Politika'ya bekliyoruz.

Alternatif Politika; Worldwide Political Science Abstracts, Scientific Publications Index, Scientific Resources Database, Recent Science Index, Scholarly Journals Index, Directory of Academic Resources, Elite Scientific Journals Archive, Current Index to Scholarly Journals, Digital Journals Database, Academic Papers Database, Contemporary Research Index, Ebscohost, Index Copernicus ve Asos Index'de taranmaktadır.

Danışma Kurulu (Alfabetik Sıraya Göre)

Prof. Dr. Ayşe Kadioğlu (Sabancı Üniversitesi)
Prof. Dr. Bogdan Szajkowski (The Maria Curie-Skłodowska University, Lublin)
Prof. Dr. Füsün Arsava (Atılım Üniversitesi)
Prof. Dr. Mithat Sancar (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Tayyar Arı (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Tim Niblock (University of Exeter)
Prof. Dr. Ümit Cizre (İstanbul Şehir Üniversitesi)
Prof. Dr. Aylin Özman (Hacettepe Üniversitesi)
Doç. Dr. Sibel Kalaycıoğlu (Orta Doğu Teknik Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. İnci Özkan Kerestecioğlu (İstanbul Üniversitesi)
Dr. Rubba Salih (University of Exeter)

Yayın Kurulu (Alfabetik Sıraya Göre)

Prof. Dr. Bruno S. Sergi (Messina University)
Prof. Dr. Darko Marinkovic (Megatrend University of Applied Sciences)
Prof. Dr. Edward L. Zammit (Malta University)
Doç. Dr. Aksu Bora (Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Doç. Dr. Berna Turam (Hampshire College)
Doç. Dr. Esra Hatipoğlu (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Filiz Başkan (İzmir Ekonomi Üniversitesi)
Doç. Dr. Hamit Coşkun (Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Prof. Dr. Kamer Kasım (Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Prof. Dr. M. Kemal Öke (Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Burak Arıkan (Sabancı Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Defne Karaosmanoğlu (Bahçeşehir Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Fatih Konur (Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Maya Arakon (Yeditepe Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Nilay Ulusoy Onbayrak (Bahçeşehir Üniversitesi)
Doç. Dr. Pınar Enneli (Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Doç. Dr. Veysel Ayhan (Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Dr. Elçin Aktoprak (Ankara Üniversitesi)
Dr. Evgina Kermeli (Bilkent Üniversitesi)
Dr. Ipek Eren (Orta Doğu Teknik Üniversitesi)
Dr. Şener Aktürk (Koç Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Gökhan Telatar (Ankara Üniversitesi)
Avukat Ebru Sargıcı

Editöryal Kadro

Editör: Rasim Özgür Dönmez
Asistan Editör: Çağla Pınar Tuncer